

บทที่ ๕

กระบวนทัศน์เกี่ยวกับ

ลัทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา

ตอนที่ ๒

หลักวินัย เกี่ยวกับลัทธิมนุษยชน

๑ ความนำ

ตามที่กล่าวมา ในบทที่ ๔ แล้วว่า ระหว่าง หลักธรรม กับ หลักวินัย ไม่สามารถที่จะแยกเด็ดขาดออกจากกันได้ ในบทนี้ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่าสองสิ่งนี้มีความเกี่ยวเนื่องกัน ดังเห็นได้จากที่ได้มีการแบ่ง หลักวินัย หรือที่เรียกอีกอย่างว่า ศีล ออกเป็น ๒ ระดับ คือ ศีลระดับธรรมกับศีลระดับวินัย พระเทพเวที อธิบายว่า ศีลระดับธรรม หมายถึงข้อแนะนำสั่งสอนหลักความประพฤติที่แสดงออก (ເທລິຕະ) และบัญญัติเกี่ยวกับกฎเกณฑ์แห่งความดีความชั่วตามที่เรียกกันว่า กฎแห่งกรรม เมื่อผู้ใดทำดีหรือทำชั่ว รักษาศีลหรือละเมิดศีล ย่อมได้รับผลตอบแทนตามกฎแห่งกรรมนั้น ส่วน ศีลระดับวินัย หมายถึงแบบแผนข้อบังคับความประพฤติที่บัญญัติไว้ (ປັນຖູດຕະ) เปรียบเสมือน ประมวลกฎหมาย ของฝ่ายบ้านเมือง ที่พุทธสาวกทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติตาม ถ้าผู้ใดล่วงละเมิดจะมีความผิดและถูกลงโทษ (ต้องอาบัติ) ตามพระวินัย^๑

อนึ่ง ในการกล่าวถึงเรื่อง ศีล หรือ วินัย ในพุทธศาสนา จะได้แยกออกเป็น ๒ ประเภทกว้างๆ คือ “อาคาริยวินัย” กับ “อนาคาริยวินัย” คำว่า อาคาริยวินัย หมายถึงวินัยหรือข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ได้แก่อุบาสก อุบาสิกา และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ส่วนคำว่า อนาคาริยวินัย หมายถึงวินัยหรือข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับนักบวชหรือสมณะ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี และเหล่าภิกษุของสมณะได้แก่ สามเณร และสามเณรี ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดตามลำดับต่อไป โดยจะกล่าวถึงอาคาริยวินัยเป็นลำดับแรก และกล่าวถึงอนาคาริยวินัยเป็นลำดับถัดไป

๒ อาคาริยวินัย

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมวินัยสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนไว้หลายหมวด ในแต่ละหมวดสามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์ในแง่ลัทธิมนุษยชนได้ดังนี้

๒.๑ อริยมรรคมีองค์ ๘

อันที่จริงหลักคำสอนเรื่อง “อริยมรรคมีองค์ ๘” มีทั้งส่วนที่เป็นหลักธรรม (หลักคิด) และ หลักวินัย (หลักปฏิบัติ) รวมอยู่ด้วยกัน และเป็นได้ทั้งหลักปฏิบัติของฝ่ายอาคาริยวินัย และอนาคาริยวินัย แต่เพื่อให้สะดวกในการอธิบาย จึงได้รวมไว้ในที่แห่งเดียวกันในหัวข้อนี้

ตามหลักคำสอนดังกล่าวมีใจความโดยสรุปว่าการที่บุคคลจะหลุดพ้นจากทุกข์ได้ จะต้องปฏิบัติตามหลัก อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คือ ความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น ๒ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือ ดำริออกจากกาม ดำริไม่พยาบาท ดำริไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ๓ สัมมาวาจา วาจาชอบ คือ เจรจาแต่ในสิ่งที่ถูกต้อง และเป็นประโยชน์ โดยเว้นจากวจีหุจรีต ๔ สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ คือการกระทำในสิ่งที่ถูกต้อง กระทำแล้วไม่นำทุกข์มาให้ และช่วยขจัดเกลากิเลสให้เบาบางลง และเว้นจากกายหุจรีตทั้งปวง ๕ สัมมาอาชีวะ การดำรงชีวิตชอบ คือ การดำรงชีวิตในแนวทางที่ถูกต้อง ประกอบอาชีพสุจริตทั้งปวง ๖ สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ คือ ความเพียรที่ถูกต้อง ได้แก่เพียรระงับมิให้บาปอกุศลเกิดขึ้น เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม ๗ สัมมาสติ ความระลึกชอบ คือ ระลึกแต่ในสิ่งที่ถูกต้อง โดยตั้งสติกำหนดรู้เท่าทันเรื่องของกาย เรื่องของเวทนา เรื่องของจิต และเรื่องของธรรม ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบ คือ ความตั้งมั่นในสิ่งที่ถูกต้องเพื่อให้จิตสงบและประณีต

จากหลักคำสอนดังกล่าวนี้เป็นการฝึกฝนให้มนุษย์แต่ละคนเป็นผู้รู้ชอบเห็นชอบว่าอะไรคือทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และวิธีปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ ให้อำนาจในหลักไตรลักษณ์ว่าทุกสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนที่แท้จริง เมื่อมีความเห็นชอบดังนี้ก็จะได้มีดำริที่ถูกต้อง คือดำริที่ปลอดจากความโลภ ความเคียดแค้นชิงชัง และพยาบาทปองร้ายผู้อื่น ในทางวาจาก็ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ ในทางกายก็ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ และไม่ประพฤตินอกใจในกาม ในด้านการประกอบอาชีพ ก็ไม่เลี้ยงชีพโดยวิธีที่เบียดเบียนชีวิตอื่นให้เดือดร้อนลำบาก ในองค์แห่งสัมมาวายามะ ก็เพียรป้องกันบาป ละเว้นบาป สร้างความดี และเพียรรักษาความดีนั้นให้คงอยู่ต่อไป ในองค์แห่งสัมมาสติและสัมมาสมาธิ ก็ช่วยฝึกจิตให้สงบตั้งมั่น นุ่มนวล ควรแก่งาน ไม่ฟุ้งซ่าน บริสุทธิ์ ผ่องใส และสงบเย็นอยู่เสมอ

ถ้าเมื่อใดที่บุคคลสามารถปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ นอกจากจะช่วยให้ถึงซึ่งความดับทุกข์แล้วยังได้ชื่อว่าเป็นการ “รักษาตนเอง” ให้ตั้งมั่นอยู่ในความดีก่อน แล้วจะช่วย “รักษาผู้อื่น” ให้อยู่เย็นเป็นสุขด้วย หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการไม่ละเมิดสิทธิมนุษยชนของเพื่อนมนุษย์อื่นตามความหมายของตะวันตกนั่นเอง

๒.๒ เบญจศีล-เบญจธรรม

เบญจศีล-เบญจธรรม เป็นหลักศีลธรรมขั้นพื้นฐานที่มีอยู่คู่สังคมตามธรรมชาติ และถือว่าเป็นหลักศีลธรรมที่เป็น “กลางๆ” สำหรับมนุษย์ทุกชาติทุกศาสนา เพียงแต่ในศาสนาอื่นอาจจะเรียกชื่อเป็นอย่างอื่นส่วนในพุทธศาสนาเรียกว่า “เบญจศีล-เบญจธรรม” ในหลักคำสอนนี้ ประกอบด้วย ข้อห้าม (ศีล) และ ข้ออนุญาต (ธรรม) คู่กัน อย่างละ ๕ ข้อ คือ

เบญจศีล	เบญจธรรม
๑ ปาณาติบาต (ห้ามฆ่าสัตว์)	เมตตากรุณาต่อสัตว์
๒ อทินนาทาน (ห้ามลักทรัพย์)	สัมมาอาชีวะและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน
๓ กาเมสุมิฉฉาจาร (ห้ามประพฤตินิมนต์ในกาม)	สำรวมในกาม
๔ มุสาวาท (ห้ามพูดเท็จ)	ให้พูดแต่คำสัตย์
๕ สุราเมรัยฯ (ห้ามดื่มเครื่องดองของเมา)	ให้มีสติสัมปชัญญะ

ได้มีพุทธพจน์อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับหลักศีลธรรม ไว้ว่า

คหบดีทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมบรรยายสำหรับน้อมเข้ามาเทียบตัว...

๑ อริยสาวก ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเองอยากมีชีวิต ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ถ้าใครจะปลงชีวิตเรา ผู้อยากอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบพอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราจะปลงชีวิตคนอื่นผู้อยากอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่นเหมือนกัน, สิ่งใดตัวเราเองไม่ชื่นชอบ ไม่พอใจ ถึงคนอื่นเขาก็ไม่ชื่นชอบ ไม่พอใจเหมือนกัน, สิ่งใดตัวเราเองก็ไม่ชอบ ไม่พอใจ โฉนจะพึงเอาไปผูกใส่ให้คนอื่นเล่า, อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมงดเว้นจากปาณาติบาตด้วยตนเองด้วย ย่อมชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากปาณาติบาตด้วย ย่อมกล่าวสรรณเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากปาณาติบาตด้วย, กายสมาจารของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิ์ทั้งสามด้านอย่างนี้

๒ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ถ้าใครจะถือเอาสิ่งของที่เรามีได้ให้ด้วยอาการขโมย ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราถือเอาของที่มีผู้อื่นมีได้ให้ด้วยอาการขโมย ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน...

๓ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นว่า ก็ถ้าใครประพฤตินิมนต์ในภรรยาของเรา ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ก็ถ้าเราประพฤตินิมนต์ในภรรยาของคนอื่น ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน.....

๔ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นว่า ถ้าใครจะทำลายประโยชน์ของเรา ด้วยการกล่าวเท็จ ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ถ้าเราจะทำลายประโยชน์ของคนอื่นด้วยการกล่าวเท็จ ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน...

๕ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ถ้าใครจะยุยงให้แตกจากมิตร ด้วยคำส่อเสียด ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ถ้าเราจะยุยงคนอื่นให้แตกแยกจากมิตรด้วยคำส่อเสียด ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน...

๖ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ถ้าใครจะพูดกะเราด้วยคำหยาบ ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ถ้าเราพูดจากะคนอื่นด้วยคำหยาบ ก็จะไม่เป็นข้อที่ชื่นชอบที่พอใจแก่คนอื่น เหมือนกัน...

๗ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ถ้าใครจะพูดจากะเราด้วยคำเพื่อเจ้า ก็จะไม่เป็นที่ชื่นชอบที่พอใจแก่เรา, ถ้าเราจะพูดจากะคนอื่นด้วยถ้อยคำเพื่อเจ้า ก็จะไม่เป็นที่ชื่นชอบที่พอใจไม่พอใจเหมือนกัน, สิ่งใดที่ตัวเราเอง ก็ไม่ชอบ ไม่พอใจ โฉนจะพึงเอาไปผูกใส่ให้คนอื่นเล่า, อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมงดเว้นการพูดเพื่อเจ้า ด้วยตนเองด้วย ย่อมชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นการพูดเพื่อเจ้าด้วย ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นการพูดเพื่อเจ้าด้วย, วจีสมาจารของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธิ์ ทั้งสามด้านอย่างนี้^๒

นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังทรงอธิบายถึงโทษของการเสพสุราว่าเป็นต้นเหตุแห่งการทำผิดศีลข้ออื่นๆตามมา โดยทรงกล่าวว่า "...คนผู้นี้ร่ำสุราเมรัยแล้วฆ่าหญิงหรือชายตาย...คนผู้นี้ร่ำสุราเมรัยแล้วลักทรัพย์เขา จากบ้านหรือจากป่า... คนผู้นี้ร่ำสุราเมรัยแล้วประพฤดิละเมิดในสตรีหรือบุตรของผู้อื่น... คนผู้นี้ร่ำสุราเมรัยแล้วทำลายประโยชน์ของชาวบ้านหรือลูกชาวบ้าน ด้วยการกล่าวเท็จ..."^๓

จากคำอธิบายเกี่ยวกับ หลักศีลธรรม ข้างต้น พอจะสรุปตาม ภาษา และ กรอบความคิด เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแบบตะวันตก ได้ว่า จากหลักศีลธรรม ข้อ ๑ ทุกคนมีหน้าที่ต้อง เคารพสิทธิ ในชีวิตและร่างกายของกันและกัน ข้อ ๒ ทุกคนมีหน้าที่ต้อง เคารพสิทธิ ในทรัพย์สินของกันและกัน ข้อ ๓ ทุกคนมีหน้าที่ต้อง เคารพสิทธิ ในสามีภริยาและบุคคลอันเป็นที่รักของกันและกัน ข้อ ๔ ทุกคนมีหน้าที่ต้องเคารพสิทธิ ที่ผู้อื่นจะได้รับข่าวสารข้อมูลตามความเป็นจริง และไม่ถูกเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อเกียรติยศชื่อเสียงของกันและกัน ข้อ ๕ ทุกคนมีหน้าที่ต้อง เคารพสิทธิ ที่แต่ละฝ่ายจะได้รับการติดต่อสัมพันธ์ด้วย ในขณะที่ต่างฝ่ายต่างก็มีสติสัมปชัญญะโดยสมบูรณ์ต่อกันและกัน และถือได้ว่าการเสพสุราเมรัยเป็นต้นเหตุแห่งการละเมิดสิทธิมนุษยชนในด้านอื่นๆของกันและกัน^๔

๒.๓ คีหิวินัย

คีหิวินัย หมายถึงวินัยสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน หรือศีลธรรมสำหรับชาวบ้านทั่วไป ดังที่ทรงสั่งสอนไว้ใน สิงคาลกสูตร^๕ โดยที่พุทธศาสนาถือว่าคีหิวินัยเป็น ศีลธรรมเพื่อเสริมความดีงามให้แก่ชีวิตและสังคม ถ้าเมื่อใดที่ผู้ครองเรือนทั้งหลายต่างปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ นอกจากจะไม่เป็นการเบียดเบียนสิทธิของเพื่อนมนุษย์อื่น แล้วยังเป็นการช่วยรักษาสีลธิให้แก่กันและกันอีกด้วย ดังพอจะยกตัวอย่างมาให้ดูดังนี้

(๑) การประพฤติปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์โดยปราศจากอคติลำเอียง : อุดมการณ์สิทธิมนุษยชนแบบตะวันตกที่สำคัญประการหนึ่งคือ มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันอย่างยุติธรรมเสมอภาคเท่าเทียมกัน และถ้าพิจารณาให้ลึกเข้าไปถึงโครงสร้างทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม จะเห็นได้ว่า คำว่ายุติธรรม เสมอภาค เท่าเทียมกัน ตามความหมายแบบตะวันตกจะมุ่งเน้น ความยุติธรรมใน การต่อสู้แข่งขันกัน ภายใต้ โอกาส และ กติกา อันเท่าเทียมกัน ส่วนในทัศนะของพุทธศาสนาจะไม่เน้นความยุติธรรมในแง่ของการต่อสู้แข่งขันที่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัย ภายนอก ตัวมนุษย์ หากแต่จะมุ่งเน้นเงื่อนไข ภายในตน ที่จะไม่ปฏิบัติต่อผู้อื่นโดยอคติลำเอียง ดังคำสอนเรื่อง อคติ ๔ ที่ว่าไม่พึงลำเอียงเพราะความรักชอบ(ฉันทาคติ) ลำเอียงเพราะความโกรธแค้นชิงชัง(โทสาคติ) ลำเอียงเพราะความเขลา(โมหาคติ) และลำเอียงเพราะความกลัว(ภยาคติ) ฉะนั้น ถ้าเมื่อใดที่เราไม่ลำเอียงต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยเหตุต่างๆดังกล่าวนี้ นอกจากจะเป็นการหยิบยื่นสิทธิและความเป็นธรรมให้แก่เขาแล้ว ยังเป็นการช่วยป้องกันการถูกละเมิดสิทธิให้แก่เขาอีกโสดหนึ่งด้วย

(๒) การไม่ดำเนินชีวิตที่เป็นไปในทางลิดรอนสิทธิของตนเองและผู้อื่น : โดยปกติของมนุษย์ ย่อมหวงแหนและพยายามปกป้องรักษาสีลสิทธิของตนเองและผู้ใกล้ชิดทุกวิถีทาง แต่บางครั้งอาจจะประมาทพลั้งเผลอ ปล่อยให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของฝ่ายต่ำ ได้แก่ "อบาย-มุขแห่งโกคะ ๖ " คือ ดิตสุราและของมีนเมา, ดิตการที่เยวกลางคืน, ดิตเที่ยวดูการละเล่น, ดิตการพนัน, ดิตคบคนชั่วเป็นมิตร, และเกียจคร้านทำงาน. อบายมุขแห่งโกคะ ทั้ง ๖ อย่างนี้ เมื่อผู้ใดติดเข้าแล้วได้ชื่อว่าเป็นการเบียดเบียนลิดรอนสิทธิของตนเองและผู้อื่น กล่าวคือ การติดสุราและของมีนเมา จะได้ชื่อว่าเป็นการผลาญทรัพย์, ก่อการทะเลาะวิวาท, เป็นบ่อเกิดแห่งโรค, ทำลายเกียรติยศชื่อเสียง, เป็นคนไม่รู้จักอาย และบั่นทอนกำลังสติปัญญา. การชอบเที่ยวกลางคืน จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่รักษาตัว, ไม่รักษาลูกเมีย, ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ, กลายเป็นที่ระแวงสงสัย, เป็นเป้าหมายให้ถูกใส่ความหรือข่าวลือ และเป็นที่มาของความเดือดร้อนอื่นๆในภายหลัง. การชอบเที่ยวดูการละเล่น จะทำให้เสียการ

งาน เพราะถ้ามีรำที่ไหน ไปที่นั่น ขับร้อง-ดนตรีเสภา-เพลง-เถิดเทิงที่ไหน ไปที่นั่น. การติดการพนัน จะก่อความเสียหายคือ เมื่อชนะย่อมก่อเวร, เมื่อแพ้ย่อมเสียตายทรัพย์, ได้ชื่อว่าผลาญทรัพย์, ไม่เป็นที่เชื่อถือของผู้อื่น, ถูกเพื่อนฝูงหมิ่นประมาท และไม่มีใครประสงค์ที่จะได้ไว้เป็นคู่ครอง. การคบคนชั่วเป็นมิตร จะได้ชื่อไปตามลักษณะของคนชั่วที่คบนั้น คือ เป็นนักการพนัน, นักเลงหญิง, นักเลงสุรา, นักลวงของปลอม, นักหลอกลวง, และนักเลงหัวไม้. และการเกียจคร้านทำงาน จะเป็นผู้ขัดสนโภคะ เพราะมักอ้างเหตุแห่งการไม่ลงมือประกอบการงานว่า หนาวนัก, ร้อนนัก, เย็นไปแล้ว, ยังเข้านัก, หิวนัก และอึมนัก.

(๓) การไม่ประกอบอาชีพที่เบียดเบียนชีวิตอื่น : ในคำสอนเรื่อง อริยมรรคมีองค์ ๘ พระองค์ทรงวางหลักปฏิบัติที่สำคัญไว้ประการหนึ่งว่า ผู้ที่จะดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุอริยบุคคลได้นั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีสัมมาอาชีพะ (เลี้ยงชีพชอบ) คือเลี้ยงชีพโดยวิธีการสุจริต และไม่ประกอบอาชีพที่เป็นการเบียดเบียนสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น คำว่าเลี้ยงชีพโดยวิธีการสุจริต หมายถึงไม่เลี้ยงชีพด้วยวิธีฉ้อฉล หลอกลวง ช่มชู้ เบียดบัง ยักยอก ประจบเขากิน ใช้ลาภต่อลาภ ใช้ไตร่จฉานวิชาเพื่อดูฤกษ์ยามทำนายลักษณะ หรือเที่ยวป่าประกาศคุณวิเศษภายในตนเพื่อให้ผู้อื่นเลื่อมใสศรัทธาแล้วจะได้นำโชคลาภมาให้ เป็นต้น ส่วนคำว่าไม่ประกอบอาชีพที่เป็นการเบียดเบียนชีวิตอื่น หมายถึงไม่เลี้ยงชีพโดย มิจฉาอาชีพะ ๕ ประการ คือ การค้าขายเครื่องประหาร ไม่ว่าจะเป็เครื่องประหารชีวิตสัตว์หรือมนุษย์, การค้าขายมนุษย์ ซึ่งหมายถึงการค้าทาสที่ปฏิบัติกันทั่วไปในดินแดนชมพูทวีปสมัยนั้น, การค้าขายสัตว์เพื่อที่จะนำไปฆ่าเป็นอาหาร, การค้าขายเครื่องทองของเมา อันอาจนำมาซึ่งการบั่นทอนสติสัมปชัญญะและเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนชีวิตอื่นด้วยวิธีการต่างๆ และการค้าขายยาพิษ เพื่อที่จะนำไปปลงชีวิตอื่น จะเห็นได้ว่าวิถีแห่งสัมมาอาชีพะดังกล่าวเป็นวิถีแห่งการรักษาสิทธิในชีวิตและร่างกาย และยังเป็นการรักษาสิทธิในทรัพย์สินให้แก่เพื่อนมนุษย์อื่นอีกด้วย

(๔) การบริจาคทรัพย์เพื่อการกุศลและช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ : โดยสภาพความเป็นจริงแล้ว ไม่มีมนุษย์คนใดสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การประกอบอาชีพหนึ่งย่อมเกี่ยวพันต่ออีกอาชีพหนึ่ง เช่น การผลิตต้องพึ่งพาการค้าขาย การซื้อขายต้องพึ่งพาการบริโภค เป็นต้น จึงไม่มีผู้ใดที่จะรวยขึ้นหรือจนลงเพราะการกระทำของตนเองล้วนๆโดยไม่มีปัจจัยเกี่ยวพันจากผู้อื่น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่ามนุษย์ต่างก็ เป็นหนี้ตามธรรมจรรยา ต่อกัน ดังที่อาจารย์ ปรีดี พนมยงค์ กล่าวไว้ว่า

ตามหลักของข้าพเจ้า...มนุษย์ที่เกิดมามีต้องเป็นหนึ่งต่อกัน (solidarism) เช่นคนจน นั้น เพราะฝูงชนทำให้จนก็ได้ คนเคยทอผ้าด้วยมือ ครั้นมีเครื่องจักรแข่งขันคนที่ทอผ้า ด้วยมือก็ต้องล้มเลิก หรือคนที่รวยเวลานี้ ไม่ใช่รวยเพราะแรงงานของตนเลย เช่นผู้ที่มี ที่ดินมากคนหนึ่งในกรุงเทพฯ ซึ่งแต่เดิมมีราคาน้อย ภายหลังที่ดินมีราคาแพง สร้างตึก สูงๆ ดังนี้ราคาที่ดินแพงขึ้นเนื่องจากฝูงชน ไม่ใช่เพราะการกระทำของคนนั้น ฉะนั้นจึง ถือว่ามนุษย์ต่างมีหนึ่งตามธรรมชาติต่อกัน จึงจำต้องร่วมกันภัยต่อกัน และร่วมใน การประกอบกิจการเศรษฐกิจ

ส่วนในทัศนะของพุทธศาสนายังมองลึกลงไปถึงว่าในครรลองแห่งสังสารวัฏอันยาวนาน สรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนเคยเป็นพี่น้องกัน และต่างก็เคยมีพันธะผูกพันต่อกัน ฉะนั้นจึง ได้วาง หลักจริยธรรมแห่งการใช้จ่ายทรัพย์ ไว้ว่าเมื่อแสวงหาทรัพย์มาได้ นอกจากจะใช้จ่าย เพื่อตนเองแล้ว ควรเฉลี่ยคืนเพื่อบำรุงเลี้ยงผู้อื่นตามสมควร ดังที่ทรงสอนเรื่องการใช้จ่าย ทรัพย์ไว้ว่า

ดูกรคหบดี ประโยชน์แห่งการถือเอาโภคะทั้งหลาย มี ๕ ประการดังนี้...

๑ ด้วยโภคะที่หามาได้...อริยสาวกย่อมเลี้ยงตัวให้เป็นสุข ให้เอิบอím เอาใจใส่ดูแลตนให้ เป็นสุขโดยชอบ ย่อมเลี้ยงมารดาบิดา...บุตรภรรยา คนรับใช้ กรรมกร คนงานให้เป็นสุข ให้เอิบอím เอาใจใส่ดูแลให้เป็นสุขโดยชอบ...

๒ อีกประการหนึ่ง ด้วยโภคะที่หามาได้...อริยสาวกย่อมเลี้ยงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจ การทั้งหลายให้เป็นสุข ให้เอิบอím เอาใจใส่ดูแลให้เป็นสุขโดยชอบ...

๓ อีกประการหนึ่ง ด้วยโภคะที่หามาได้...อริยสาวกย่อมป้องกันโภคะจากอันตรายที่จะเกิด แต่ไฟ น้ำ พระราชา โจร หรือทายาทร้าย ทำตนให้สวัสดิ์...

๔ อีกประการหนึ่ง ด้วยโภคะที่หามาได้...อริยสาวกย่อมกระทำพลี ๕ อย่าง คือญาติ พลี(สงเคราะห์ญาติ) อดิถิปลี(ต้อนรับแขก) ปุพพเปตพลี(ทำบุญอุทิศผู้ล่วงลับ) ราชพลี(บำรุงราชการ) เทวตาพลี(ถวายเทวดาหรือบำรุงศาสนา)...

๕ อีกประการหนึ่ง ด้วยโภคะที่หามาได้...อริยสาวกย่อมประดิษฐานทักษิณอันส่งผลสูง อันอำนวยการมั่งคั่งงาม มีผลเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ เว้นจากความมัวเมาประมาท ตั้งอยู่ในขันติโสรัจจะ ซึ่งฝึกฝนตนเอง ทำตนเองให้สงบ ทำตนเองให้หายร้อนกิเลสได้^๗

จากหลักปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพย์ดังกล่าว นอกจากสอนให้รู้จักใช้จ่าย ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์แก่ตนแล้ว ยังสอนให้รู้จักแบ่งปันทรัพย์นั้นเพื่อช่วยเหลือเพื่อน มนุษย์ผู้ตกยาก และเพื่ออุทิศเป็นส่วนบุญส่วนกุศลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย และเพื่อ บำเพ็ญประโยชน์แก่ส่วนรวมอีกด้วย จึงเท่ากับเป็นการรักษาลิทธิให้แก่กันทุกฝ่าย

๒.๔ หลักสัมพันธ์ภาพระหว่างตัวเรากับเพื่อนมนุษย์

ในหลักคำสอนเรื่อง “ทศ ๖” พระพุทธองค์ทรงสอนเกี่ยวกับหลักสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์ในลักษณะของ สิทธิและหน้าที่ต่างตอบแทน ต่อกัน โดยเริ่มต้นจากตัวเราเป็นหลัก แล้วแผ่ออกไปสู่บุคคลอื่นอันประกอบด้วยบุคคล ๖ ประเภท คือ ทศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย, ทศเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์, ทศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดามารดา, ทศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตรภรรยา, ทศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน และ ทศเบื้องบน ได้แก่ พระสงฆ์สมณพราหมณ์ โดยแต่ละฝ่ายพึงรักษาสัทธิและหน้าที่ต่างตอบแทนแก่กันดังนี้

(๑) สิทธิและหน้าที่ต่างตอบแทนระหว่างตัวเรากับมิตรสหาย : พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเกี่ยวกับหลักการเลือกคบมิตรว่า มิตรมี ๒ ประเภท คือ มิตรเทียม กับ มิตรแท้ ผู้ที่เป็นมิตรเทียมนั้นจะเป็นคนปกอลอก, ดีแต่พูด, หัวประจบและชักชวนในทางฉิบหาย มิตรประเภทนี้ไม่ควรคบ. ส่วนผู้ที่เป็นมิตรแท้จะเป็นผู้คอยอุปการะ, ร่วมสุขร่วมทุกข์, แนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้ และมีน้ำใจไมตรี มิตรประเภทนี้ควรคบ. และเมื่อการคบค้าสมาคมเป็นมิตรต่อกันแล้ว พึงปกป้องรักษาสัทธิให้แก่กันคือ พึงเผื่อแผ่แบ่งปันกัน, พุดถนอมน้ำใจกัน, ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และตีตนเสมอร่วมสุขร่วมทุกข์กัน. ครั้นมิตรได้รับความอนุเคราะห์จากมิตรแล้วพึงอนุเคราะห์ตอบโดยการช่วยป้องกันดูแลชีวิตและทรัพย์สินของมิตรผู้ที่ตกอยู่ในความประมาท, ในคราวที่มิตรมีภัยก็เป็นทีพึ่งพาอาศัยได้, ไม่ละทิ้งมิตรในยามทุกข์ยาก และให้เกียรตินับถือวงศาคณาญาติของมิตรด้วยความจริงใจ.

(๒) สิทธิและหน้าที่ต่างตอบแทนระหว่างตัวเรากับครูอาจารย์ : ในฐานะหน้าที่ของอาจารย์ พึงรักษา สิทธิของศิษย์ คือพยายามฝึกฝนอบรมศิษย์ให้เป็นคนดี, ถ่ายทอดความรู้ให้ศิษย์เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง, สอนความรู้ให้ศิษย์โดยไม่ปิดบัง, ยกย่องศิษย์ให้ปรากฏในหมู่พวก และสอนวิชาความรู้ให้สามารถออกไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้. เมื่ออาจารย์ช่วยดูแลรักษาสัทธิของศิษย์แล้ว ศิษย์ก็พึงตอบแทนคุณและช่วยรักษาสัทธิของอาจารย์ โดยการลุกขึ้นต้อนรับเพื่อแสดงความเคารพ, เข้าไปหาอาจารย์เพื่อรับใช้, ปรึกษาซักถามขอคำแนะนำ, ตั้งใจรับฟังคำสั่งสอนของอาจารย์ด้วยดี, ปรนนิบัติรับใช้ช่วยเหลือกิจธุระของอาจารย์ และตั้งใจเรียนศิลปวิทยาที่อาจารย์ถ่ายทอดให้ด้วยความเคารพ เอาจริงเอาจัง โดยถือว่าเป็นภารกิจสำคัญที่จะต้องทำให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

(๓) สิทธิและหน้าที่ต่างตอบแทนระหว่างตัวเรากับบิดามารดา : ในฐานะที่เป็นมารดาบิดาพึงคุ้มครองรักษาสัทธิของบุตรธิดา คือ พยายามป้องกันจากความชั่วทั้งหลาย,

อบรมให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี, ให้การศึกษาศิลปวิทยา, เป็นธุระในการจัดหาคุ้มครองที่เหมาะสมให้ และมอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาสอันควร. เมื่อมารดาบิดาช่วยคุ้มครองดูแลรักษาสิทธิให้แก่บุตรธิดาแล้ว บุตรธิดาพึงตอบแทนคุณและช่วยรักษาสิทธิของบิดามารดา คือ เมื่อท่านเลี้ยงดูมาแล้วพึงเลี้ยงท่านตอบ, ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน, ดำรงวงศ์ตระกูลให้ตั้งมั่นอยู่ต่อไปได้, ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่านด้วย.

(๔) สิทธิและหน้าที่ต่างตอบแทนระหว่างตัวเรากับบุตรภรรยา : มีคริสตสุภาษิตอยู่บทหนึ่งกล่าวว่า "The master of husband is not himself but wife, and the master of wife is not herself but husband." (เจ้านายชีวิตของสามี มิใช่ตัวเขาเอง หากแต่เป็นภรรยา, และเจ้านายชีวิตของภรรยา มิใช่ตัวหล่อนเอง หากแต่เป็นสามี) เมื่อนำแนวคิดนี้มาเปรียบเทียบกับคติของพุทธศาสนา พบว่าพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเกี่ยวกับการเลือกและการครองคู่ไว้ว่า ธรรมดาสตรีย่อมพึงใจบุรุษ ที่มีรูป (รูปร่าง) มีทรัพย์ มีศีล ไม่เกียจคร้านการงาน และสามารถที่จะมีบุตรกับสตรีนั้น มาเป็นสามี. ส่วนบุรุษเพศก็เช่นเดียวกัน ย่อมพึงใจสตรีผู้มีรูป มีทรัพย์ มีศีล ไม่เกียจคร้านการงาน และสามารถที่จะมีบุตรกับบุรุษนั้นได้ มาเป็นภรรยา. และถือว่าโดยวิสัยสตรีเพศ ย่อมประสงค์บุรุษ นิยมเครื่องแต่งตัว มั่นใจในบุตร ต้องการมิให้สตรีอื่นมาร่วมสามี และต้องการความเป็นใหญ่ในบ้าน ครั้นเมื่อบุรุษสตรีนั้นมาร่วมคู่ครองกันจนสามีภรรยาแล้ว แต่ละฝ่ายพึงช่วยกันทำหน้าที่ และรักษาสิทธิของกันและกัน ไว้ โดยฝ่ายสามีพึงให้เกียรติภรรยา, ไม่ดูหมิ่น, ไม่ประพฤตินอกใจ, มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้ และจัดหาเครื่องแต่งตัวมาให้เป็นของขวัญตามโอกาสอันควร. ส่วนฝ่ายภรรยาเมื่อสามีให้เกียรติดังนี้แล้ว พึงตอบแทนโดยการจัดแจงดูแลบ้านช่องให้เป็นที่เรียบร้อย, สงเคราะห์ญาติของทั้งสองฝ่ายด้วยดี, ไม่ประพฤตินอกใจ, พยายามรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้อย่างเต็มความสามารถ และขยันจัดทำกิจการงานต่างๆ ให้สำเร็จเสร็จสิ้นไปด้วยดี (สตรีในดินแดนชมพูทวีปสมัยนั้น เมื่อแต่งงานแล้วจะต้องไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายสามี)

(๕) สิทธิและหน้าที่ต่างตอบแทนระหว่างตัวเรากับคนรับใช้และคนงาน : ตามสภาพความเป็นอยู่ของชาวชมพูทวีปสมัยนั้น มิได้เป็นสังคมที่สลับซับซ้อนเหมือนสังคมแบบอุตสาหกรรมเช่นทุกวันนี้ ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้เป็นนายกับ คนรับใช้ มิได้สัมพันธ์กัน อย่างเป็นทางการ ตามกฎหมายแรงงานเช่นทุกวันนี้ แต่สัมพันธ์ในลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างตอบแทนต่อกัน ในเชิงจริยธรรม ดังที่พระพุทธองค์ทรงสอนถึง สิทธิและหน้าที่ของแต่ละฝ่ายไว้ว่า ในฐานะของผู้เป็นนาย พึงจัดให้ผู้รับใช้ทำงานตามความเหมาะสมกับ

เพศ วัย และกำลังความสามารถ, โดยจ่ายค่าจ้างตอบแทนอย่างเป็นธรรม, ดูแลสวัสดิภาพความเป็นอยู่ตามสมควร เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยต้องให้การดูแลรักษา, ถ้าได้สิ่งของอะไรมาเป็นพิเศษก็ต้องแบ่งปันให้, และจัดให้มีวันหยุดพักผ่อนตามสมควร., ส่วนในฐานะของคนรับใช้ ฟังอนุเคราะห์ตอบแทนบุญคุณนายโดยลงมือทำงานก่อนนาย, เลิกงานภายหลังนาย, รับผลประโยชน์ที่พึงได้เฉพาะเท่าที่นายแบ่งปันให้, พยายามทำงานให้เรียบร้อยและดียิ่งๆขึ้น และนำคุณความดีและกิจการของนายไปเผยแพร่ให้ปรากฏ.

(๖) สิทธิและหน้าที่ต่างตอบแทนระหว่างตัวเรากับภิกษุสงฆ์สมณพราหมณ์ : พระพุทธองค์ทรงประกาศคำสอนโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขของพหูชน...เพื่ออนุเคราะห์โลก^{๐๐} เมื่อประกาศศาสนาแล้ว ก็ทรงส่งภิกษุสาวกออกไปแสดงธรรมคำสอนให้ไพเราะในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในเบื้องสูง^{๐๐} และก่อนที่จะออกไปเผยแผ่ศาสนา ภิกษุสาวกเหล่านั้นต่างก็ได้รับการฝึกอบรมจนได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้ว ทั้งนี้เพื่อที่จะให้ชาวบ้านเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและพร้อมที่จะทำทักษิณาทาน (ทำทานตอบแทนคุณความดี) ฉะนั้น เมื่อพิจารณาภารกิจเผยแผ่หลักธรรมคำสอน จะเห็นได้ว่าระหว่างคฤหัสถ์กับภิกษุไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ โดยคฤหัสถ์มีหน้าที่ถวายปัจจัยบริโศคแต่ภิกษุ และภิกษุก็บริโศคปัจจัยนั้นเพียงเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ แล้วให้การอบรมสั่งสอนคฤหัสถ์เป็นการตอบแทน อุปมาเหมือนหมู่มึ่งที่บริโศคน้ำหวานจากดอกไม้โดยมิให้ดอกไม้ช้ำ แล้วช่วยผสมเกสรให้ดอกไม้ในขณะเดียวกันด้วย โดยสภาพความเป็นจริงแล้วระหว่างภิกษุกับชาวบ้านต่างผลัดกันเป็น ปฏิคาหก(ผู้รับ) และ ทายก (ผู้ให้) โดยภิกษุให้ ธรรมทาน แก่ชาวบ้าน ส่วนชาวบ้านให้อามิสทาน แต่ภิกษุ และเมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดพลั้งเผลอละเมิดต่อกัน ต่างฝ่ายต่างก็ให้อภัยทานแก่กัน เมื่อต่างฝ่ายต่างให้ต่างรับกันอย่างนี้ จะช่วยให้ “บ้าน” กับ “วัด” เดินเคียงคู่ไปด้วยกัน ดังคำกล่าวของ พระธรรมทัตตนาธร แห่งวัดชนะสงคราม ที่รู้จักสืบมาว่า “วัดจะดีมีหลักฐานเพราะบ้านช่วย บ้านจะสวยก็เพราะวัดดีคืนีลย บ้านกับวัดผลัดกันช่วยอำนวยชัย ถ้าขัดกันก็บรรัลยทั้งสองทาง”

ด้วยทรงตระหนักถึงความเป็นจริงดังกล่าวนี้ พระองค์จึงทรงสั่งสอนหลักความสัมพันธ์ ต่างตอบแทน ระหว่างพระภิกษุกับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนว่า ในฐานะของพระภิกษุ ฟังแนะนำคฤหัสถ์ให้ละเว้นจากความชั่ว, สอนให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี, อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจไมตรี, ให้ได้ฟังได้รู้ในสิ่งที่ไม่เคยฟังไม่เคยรู้, ช่วยชี้แจงสิ่งที่เคยฟังมาแล้วให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น และช่วยบอกทางสวรรค์ให้(สอนวิธีดำเนินชีวิตให้เป็นสุข). ส่วนคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนฟังอนุเคราะห์ตอบแทนคุณภิกษุโดยจะทำสิ่งใดก็ทำด้วยใจเมตตา, จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยใจเมตตา, จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยใจเมตตา, ให้การต้อนรับด้วยความเต็มใจ และอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

๒.๕ หลักจริยธรรมสำหรับผู้ปกครอง

ถ้าจะย้อนกลับไปพิจารณาสถานการณ์ละเมิดสิทธิมนุษยชนในสังคมตะวันตกอีกครั้งหนึ่ง จะเห็นได้ว่าการละเมิดสิทธิมนุษยชนส่วนใหญ่มักเกิดจากผู้ปกครองไม่ตั้งมั่นอยู่ในหลักจริยธรรม ถ้าจะนำมาเปรียบเทียบกับกระบวนการทัศน์ในพุทธศาสนาบ้าง จะเห็นได้ว่า นอกจากทรงสั่งสอนหลักปฏิบัติระหว่างมวลมนุษย์ด้วยกันเองแล้ว ยังทรงสั่งสอนเกี่ยวกับหลักจริยธรรมของผู้ปกครอง หรือสิ่งที่ทางตะวันตกเรียกว่า “ปรัชญาการเมือง” โดยสั่งสอนไว้ในหลายที่ เช่น ในหลักคำสอนเรื่อง ทศพิธราชธรรม, จักรวรรดิวัตร, ราชสังคหัตถุ และ อปทานิยธรรม เป็นต้น อันที่จริงหลักธรรมต่างๆ เหล่านี้บางส่วนมีมาก่อนหน้าพุทธสมัยแล้ว และถือได้ว่าเป็นปรัชญาการเมืองของโลกทางตะวันออกเลยทีเดียว ครั้นต่อมาพระพุทธองค์ทรงประยุกต์หลักธรรมเหล่านี้เข้ามาไว้เป็นหลักคำสอนในพุทธศาสนาด้วย^{๑๖} ถ้าเมื่อใดที่ผู้ปกครองตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรมเหล่านี้ นอกจากไม่เป็นการละเมิดสิทธิของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองแล้ว ยังเป็นการหยิบยื่นสิทธิในด้านต่างๆ ให้แก่ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองอีกด้วย ซึ่งจะได้หยิบยกมากล่าวแต่ละหัวข้อธรรมตามลำดับ ดังนี้

(๑) ทศพิธราชธรรม : คำว่า ทศพิธราชธรรม หมายถึงหลักธรรมที่พระราชาพึงปฏิบัติ ๑๐ ประการมีคือ^{๑๗}

๑ ทาน คือ การให้ การสละ และการแบ่งปันทรัพย์สินของเพื่อช่วยเหลือและบรรเทาทุกข์แก่อาณาประชาราษฎร์ผู้ยากไร้หรือผู้ที่ต้องประสบกับความทุกข์ยากทั้งหลาย เพื่อที่จะให้พวกเขาได้รอดพ้นจากความทุกข์นั้น

๒ ศีล คือการละเว้นจากการเบียดเบียนประทุษร้ายต่ออาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย ทั้งทางกาย (กายทุจริต) และทางวาจา (วจีทุจริต)

๓ บริจาค คือ การให้ การสละ และการแบ่งปัน ทรัพย์สินของเพื่อการกุศล บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ และทำนุบำรุงสิ่งที่ตั้งงามให้คงไว้ (“ทาน”กับ“บริจาค” ต่างกันตรงที่วัตถุประสงค์ของการให้ ถ้าให้ทาน มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ แต่ถ้าบริจาค มีวัตถุประสงค์เพื่อขจัดขัดเกลากิเลสภายในตนเองให้เบาบางลง)

๔ อาชชวะ คือ ความซื่อตรง ซื่อสัตย์สุจริต ไร้มาया ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ และไม่หลอกลวงอาณาประชาราษฎร์

๕ มัททวะ คือ ความอ่อนโยน อ่อนน้อมต่อมตน ไม่เย่อหยิ่งจองหอง แข็งกระด้าง แต่มีกิริยาวาจาสุภาพน้อมนวล ละมุนละไม ชวนให้เกิดความจงรักภักดีและเลื่อมใสศรัทธาอยู่เป็นนิจ

๖ ตปะ คือ ความเพียรพยายามปฏิบัติภารกิจให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีในทางที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

๗ อักโกระ คือ ความไม่ซึ้งโกรธพิโรธผลุนผลัน ไม่แสดงอาการเกรี้ยวกราด ลุแก่อ่านาจจนเป็นเหตุให้กิจการงานต่างๆ ผิดแผกไปจากทำนองคลองธรรม แต่ให้รู้จักระงับยับยั้งความขุ่นเคืองภายในไว้ให้ได้ ไม่แสดงออกให้ปรากฏ

๘ อวิหิงสา คือ ความไม่เบียดเบียน พยาบาท บีบคั้น บังคับ ช่มเหง รังแกเริดไถ ลงโทษแก้อาณาประชาราษฎร์ผู้ที่ไม่มีความผิด แต่ให้หมีใจเมตตากรุณาและปฏิบัติต่อประชาราษฎร์ให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

๙ ขันติ คือ ความอดทนต่อความยากลำบากทั้งทางด้านร่างกายและด้านจิตใจ ไม่แสดงอาการท้อถอย น้อยเนื้อต่ำใจ หรืออาการอื่นๆ ที่ไม่เหมาะสมให้ปรากฏ

๑๐ อวิโรธนะ คือ ความไม่ประพัตติในสิ่งที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากแบบแผนของทำนองคลองธรรม ไม่ละเมิดฝ่าฝืนตัวบทกฎหมาย จารัตประเพณี และศีลธรรมอันดีของประชาชน

พนัส ทศนียานนท์ ได้แสดงความเห็นไว้ในบทความเรื่อง “สิทธิมนุษยชน : วิวัฒนาการในกฎหมายไทย” ว่า นักนิติศาสตร์ไทยหลายท่านเปรียบเทียบว่าหลักคำสอนในทศพิธราชธรรมเป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาตินี้ที่สูงกว่ากฎหมายบ้านเมือง และมีผลบังคับให้ผู้ปกครองบ้านเมืองต้องปกครองด้วยความเป็นธรรม ทำนองเดียวกับหลักกฎหมายธรรมชาติในนิติปรัชญาตะวันตก^{๑๕} คือถ้าเมื่อใดที่ฝ่ายปกครองตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรมดังกล่าว จะเป็นหลักประกันมิให้ละเมิดสิทธิของฝ่ายอยู่ใต้ปกครอง และยังเป็นการหยิบยื่นสิทธิที่รัฐพึงให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง แล้วจะช่วยให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ ได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วหน้ากัน

(๒) จักรวรรดิวัตร : คำว่าจักรวรรดิวัตร หมายถึงจริยวัตรอันประเสริฐที่พระราชูปถัมภ์ปฏิบัติต่อไพร่ฟ้าประชาราษฎร์เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข ดังที่พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องราชฤทธิทัพนเรนทร ได้ทรงสั่งสอนบรมโอรสเกี่ยวกับวิถีทางอันประเสริฐของผู้เป็นจักรพรรดิ ที่พึงปฏิบัติต่อไพร่ฟ้าประชาชน ดังจะได้ยกสำนวนแปลของอาจารย์จ่านงค์ ทองประเสริฐ มาเสนอ ดังนี้

ลูกรัก วิถีทางที่ประเสริฐขององค์จักรพรรดิราชก็คือ ลูกรักควรยึดมั่นในธรรม ลูกรักจะต้องให้เกียรติ เคารพ ยกย่อง และบูชาธรรมะ ลูกรักควรเป็นประมุขผู้ทรงธรรม มีธรรมเป็นเครื่องหมาย มีธรรมเป็นใหญ่ ลูกรักจะต้องดูแล ค้ำครอง และเอาใจใส่ครอบครัวและประชาชน กองทัพทหาร ข้าราชการ นักบวช และผู้ครองเรือน ชาวเมือง ชาวนคร สมณพราหมณ์ สัตว์ป่า และนก โดยธรรม ทั้งทั้งอาณาจักรไม่ควรมีการทำบาป ถ้าในประเทศของลูกรักใคร่หากจกักรักให้ทรัพย์สมบัติแก่เขา... จงหลีกเลี่ยงความชั่วและปฏิบัติความดี นั่นคือวิถีทางที่ประเสริฐขององค์จักรพรรดิราช^{๑๖}

พระเทพเวที ได้สรุปสาระของ จักรพรรดิวัตรธรรม ไว้ ๔ ประเด็น คือ

๑ ธรรมาธิปไตยและธรรมิการักขารณคฤปิ เป็นธรรมาธิปไตยตั้งตนอยู่ในธรรมและจัดการรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คนภายใน (พระมหากษัตริย์ อโอรส ธิดา ข้าราชการในพระองค์ หรือคนในครอบครัวและในปกครองส่วนตัว โดยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่สุขสงบและเคารพนับถือกัน) ข้าราชการฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการ และคนต่างอาชีพ พ่อค้า เกษตรกร ชาวนิคมนชนบทและชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม และสัตว์ห้าสัตว์ปีก่อนควรงานพันธทั้งหลาย

๒ อธรรมการ มิให้มีการอันอธรรม คือจัดการป้องกัน แก้ไขปราบปรามมิให้มีการกระทำความผิด ความชั่วร้ายเดือดร้อนขึ้นในบ้านเมือง

๓ ธนานุประทาน บันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน

๔ สมณพราหมณ์ปรีจจา แสงหาปัญญาและคุณธรรมด้วยการปรึกษาสอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ ท่านที่ปรึกษาซึ่งเป็นนักปราชญ์ทรงวิชาการ ทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ มิใช่ผู้ประมาทหมัวเมา อยู่โดยสม่ำเสมอตามกาลอันควร เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตน ให้เจริญก้าวหน้าในทางที่ถูกที่ชอบดีงาม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข^{๑๖}

จากหลักคำสอนดังกล่าว ได้ทรงเน้นเรื่องธนาอนุประทาน (การแบ่งปันเฉลี่ยทรัพย์ให้แก่คนยากจน) เป็นอย่างมาก เพราะว่าถ้าตราบไต่ที่ประชาชนยังยากจน จะเป็นเหตุให้เกิดอาชญากรรมต่างๆตามมา และถึงแม้ว่าจะใช้วิธีปราบปรามลงโทษรุนแรงเพียงใด ก็ไม่สามารถจัดปัญหาดังกล่าวนี้ได้ ถ้าจะแก้ให้ได้จะต้องขจัดความยากจนให้ได้ก่อน ดังที่พระพุทธองค์ทรงให้ข้อคิดไว้ว่า

...เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทานก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศัสตราภิกขุก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราภิกขุถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาตก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย แม้อายุของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย แม้วรรณะก็เสื่อมถอย ...สัตว์บางพวกมีวรรณะดี สัตว์บางพวกมีวรรณะไม่ดี ในสัตว์ทั้งสองพวกนั้น สัตว์พวกที่มีวรรณะไม่ดีก็เฟื่องเลี้ยงสัตว์พวกที่มีวรรณะดี ถึงความประพฤตีสว่างในภรรยาคนอื่น(ก็เกิดขึ้น)^{๑๗}

ถ้าเมื่อใดที่ผู้ปกครองตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรมดังกล่าวนี้ ก็จะสามารถแก้ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ได้ จะช่วยป้องกันการละเมิดสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง และยังได้ชื่อว่าเป็นการหยิบยื่นสิทธิทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครองอีกด้วย

(๓) ราชสังคหวัตถุ : คำว่าราชสังคหวัตถุ หมายถึงหลักการสงเคราะห์ที่พระราชอา
 พิงปฏิบัติ เพื่อให้อาณาประชาราษฎร์อยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข ดังที่พระพุทธองค์ทรงเล่า
 ถึงคำแนะนำของพวกพราหมณ์ปุโรหิตที่ถวายแด่ พระเจ้ามหาวิชิตราช ใน ฎุทนต์สูตร ว่า

เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้ามหาวิชิตราชเป็นกษัตริย์ผู้มั่งคั่ง มีพระราชทรัพย์และโภค-
 ทรัพย์มากมาย มีเงินมีทองมากมาย มีทรัพย์สิ้นและเครื่องอุปโภคบริโภคหลาย มีทุน
 ทรัพย์และธัญญาหารมาก มีคลังสมบัติอยู่ฉางและอาคารมากมาย พระองค์ทรงพระ
 ดำริถึงความสมบูรณ์ ความมั่งคั่งส่วนพระองค์แล้ว มีพระประสงค์จะทำการบุญชดเชยโดย
 นำสัตว์จำนวนมากมาฆ่าบูชาตามลัทธิพราหมณ์ จึงตรัสเรียกพราหมณ์ที่ปรึกษาแผ่นดิน
 เข้าเฝ้า และทรงแจ้งพระราชประสงค์ให้ทราบ

พราหมณ์ที่ปรึกษาแผ่นดินกราบทูลเล่าความเป็นไปในชนบทและหัวเมืองต่างๆ ให้
 พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงทราบว่า ขณะนั้น ชนบทต่างๆก็ไม่สงบ ยังมีโจรผู้ร้ายชุกชุม มี
 การเบียดเบียนกันอยู่มาก มีการปล้น การฆ่า การทำร้ายร่างกายและทรัพย์สิ้นปรากฏ
 อยู่ทั่วไปทั้งในหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด ตามหนทางต่างๆก็ไม่ปลอดภัย มี
 การจี้ ปล้นกันอยู่ทั่วไป เมื่อบ้านเมืองไม่สงบ มีโจรผู้ร้ายชุกชุม มีการเบียดเบียนกันอยู่
 อย่างชุกชุมอย่างนี้ การที่จะรื้อฟื้นประกอบพิธีกรรมบุญชดเชยนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ

พราหมณ์ที่ปรึกษาแผ่นดินได้กราบทูลแนะนำต่อไปว่า พวกโจรผู้ร้ายนั้น หากจะดำเนิน
 การด้วยมาตรการปราบปรามเพียงอย่างเดียว เช่น ประหารชีวิตบ้าง จองจำคุกขังบ้าง ทำ
 ให้เสื่อมจากญาติจากมิตรบ้าง ตาหนิโทษบ้าง เนรเทศบ้าง การใช้มาตรการอย่างนั้น ก็จะไม่
 ได้ผลเด็ดขาด ไม่เป็นที่สิ้นสุด เพราะพวกโจรตลอดถึงญาติมิตรของโจรที่เหลืออยู่ ยังมี-
 ได้ปราบปราม ก็จะก่อการร้ายขึ้นอีก ควรใช้มาตรการที่ดีกว่า นั่นคือการสงเคราะห์ การ
 สนับสนุนอาชีพของประชาชน โดยส่งเสริมกิจการ พาณิชยกรรม ตลอดจนราชการ เช่น
 ให้พืชพันธุ์ธัญญาหาร พันธุ์สัตว์แก่เกษตรกร ให้ทุนแก่พวกเขาประกอบการค้า ให้เงินเดือน
 และรางวัล ตลอดจนบำเหน็จบำนาญแก่ข้าราชการ

พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงเห็นด้วยกับข้อเสนอแนะของพราหมณ์ จึงมีรับสั่งให้ดำเนิน
 การตามนั้น ผลปรากฏว่ารัฐของพระเจ้ามหาวิชิตราชมีความสงบสุขโดยทั่วถึง
 ประชาชนมีการกินดีอยู่ดี บ้านเมืองปราศจากโจรผู้ร้ายไม่มีการเบียดเบียนกันประชาชน
 มีความร่าเริงบันเทิงใจ พ่อแม่ก็ประคองลูกๆให้ร่าเริงอยู่แนบออก บ้านเรือนก็ปลอดภัย
 ไม่ต้องลงกลอนประตูหน้าต่าง

จากคำสอนใน ราชสังคหัตถุ พอลจะสรุปหลักการสำคัญได้ ๔ ประการ คือ

๑ สัสสมณะ คือ การรู้จักบำรุงข้าวกล้าและพืชพันธุ์ธัญญาหาร ตลอดจนส่งเสริมพวกเกษตรกรให้มีความเป็นอยู่ดีตามสมควร

๒ ปุริสเมธะ คือ การรู้จักบำรุงข้าราชการผู้ที่เป็นคนดีมีความสามารถให้มีความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงานตามสมควร

๓ สัมมาปาสะ คือ การรู้จักส่งเสริมการพาณิชย์กรรมให้เจริญรุดหน้าไปด้วยดี

๔ วาชเปยยะ คือ การรู้จักเจรจาด้วยถ้อยคำไพเราะนุ่มนวล มีเหตุผล ก่อให้เกิดประโยชน์ ความรัก สามัคคี ความเข้าใจอันดีต่อกัน และก่อให้เกิดความเชื่อถือและเลื่อมใสศรัทธา^{๑๑}

นอกจากนี้ในส่วนของประชาชนด้วยกันเอง ยังทรงสอนให้สังเคราะห์กันด้วย “สังคหัตถุ ๔” ได้แก่ ทาน คือการรู้จักแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน, ปิยวาจา คือการพูดจาต่อกันด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน, อัถถจริยา คือการช่วยเหลือเอื้ออำนวยผลประโยชน์ต่อกัน และ สมานัตตตา คือการวางตนเสมอกัน ไม่ถือว่าตนเหนือกว่าผู้อื่น

ถ้าเมื่อใดที่ผู้ปกครองตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรมดังกล่าว จะทำให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ ดำรงชีวิตอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ซึ่งเท่ากับเป็นการหยิบยื่นสิทธิทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครองในขณะเดียวกันด้วย ในส่วนของผู้อยู่ใต้ปกครองเองก็ได้รับการปลูกฝังมิให้ละเมิดสิทธิของกันและกัน และยังสอนให้เมตตากรุณาต่อกันอีกด้วย

(๔) อปริหานิยธรรม : คำว่า อปริหานิยธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเสื่อม หากแต่เป็นไปเพื่อความเจริญ ที่มาของคำสอนเรื่องนี้เกิดขึ้นจากการที่ พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์แห่งแคว้นมคธ ทรงดำริที่จะยกทัพไปตี แคว้นวัชชี ของพวกกษัตริย์lijจันวิจึงได้ส่ง วัสสการพราหมณ์ ผู้เป็นมหาอำมาตย์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะสำเหนียกดูว่า พระองค์จะทรงพยากรณ์เรื่องนี้อย่างไร ในขณะที่วัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้านั้น พระอานนท์ กำลังถวายงานพัดอยู่ด้วย ในครั้งนั้นพระองค์ทรงกล่าว หลักอปริหานิยธรรม แก่พระอานนท์ ว่า

นี่แน่ะอานนท์ เธอได้ยินได้ฟังบ้างไหมว่า พวกวัชชีหมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ?

ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้น พระเจ้าข้าฯ

อานนท์ พวกวัชชีหมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യเพียงใด ก็พึงหวังได้ว่ามีความเจริญแน่นอน
ไม่มีความเสื่อมเพียงนั้น

อานนท์ เธอได้ยินได้ฟังมาบ้างไหมว่า พวกวชิร เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก พร้อมเพรียงกันช่วยทำกิจที่ควรทำ?

ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า

อานนท์ พวกวชิรนั้น เมื่อประชุมกันก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก พร้อมเพรียงกันช่วยทำกิจที่ควรทำอยู่เพียงใด พวกวชิรก็พึงหวังได้ว่ามีความเจริญอย่างแน่นอน ไม่พึงหวังได้ความเสื่อมเพียงนั้น

อานนท์ เธอได้ยินได้ฟังมาบ้างไหมว่า พวกวชิรไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติ ไม่เพิกถอนสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติมั่นอยู่ในธรรมของชาววชิรตามที่ได้บัญญัติไว้ในครั้งก่อน?

ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า

อานนท์ พวกวชิรจักไม่บัญญัติสิ่งที่ยังมิได้บัญญัติ ไม่เพิกถอนสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว จักประพฤติมั่นอยู่ในธรรมของชาววชิรตามที่บัญญัติไว้ในครั้งก่อนเพียงใด พวกวชิรก็พึงหวังได้ว่ามีความเจริญอย่างแน่นอน ไม่พึงหวังได้ความเสื่อมเพียงนั้น

อานนท์ เธอได้ยินได้ฟังบ้างไหมว่า พวกวชิรยังสักการะ เคารพนับถือ บูชาชาววชิรผู้ใหญ่ และยอมเชื่อฟังถ้อยคำของชาววชิรผู้ใหญ่เหล่านั้น?

ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า

อานนท์ พวกวชิรยังสักการะ เคารพนับถือ บูชาชาววชิรผู้ใหญ่ และยังยอมเชื่อฟังถ้อยคำของชาววชิรผู้ใหญ่อยู่เพียงใด พวกวชิรก็พึงหวังได้ว่ามีความเจริญอย่างแน่นอน ไม่พึงหวังได้ความเสื่อมเพียงนั้น

อานนท์ เธอได้ยินได้ฟังมาบ้างไหมว่า พวกวชิรคุ้มครองกุลสตรี กุลกุมารีทั้งหลายมิให้ถูกข่มเหง ถูกจุดคร่าขึ้นใจ?

ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า

อานนท์ พวกวชิรยังคุ้มครองกุลสตรี กุลกุมารีทั้งหลายมิให้ถูกข่มเหง ถูกจุดคร่าขึ้นใจอยู่เพียงใด พวกวชิรก็พึงหวังได้ว่ามีความเจริญอย่างแน่นอน ไม่พึงหวังได้ความเสื่อมเพียงนั้น

อานนท์ เธอได้ยินได้ฟังมาบ้างไหมว่า พวกวชิรยังสักการะ เคารพนับถือ บูชา เจตีสถานของชาววชิร ทั้งภายในและภายนอกพระนคร และไม่ลบหลู่พลีกรรมอันชอบธรรม ซึ่งเคยใช้เคยทำแก่เจตีสถานเหล่านั้นอยู่?

ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า

อานนท์ พวกวชิรยังสักการะ เคารพนับถือ บูชาเจตีสถานทั้งภายในและภายนอกพระนคร และยังไม่ลบหลู่พลีกรรมอันชอบธรรม ซึ่งเคยให้ เคยทำแก่เจตีสถานเหล่านั้นอยู่เพียงใด พวกวชิรก็พึงหวังได้ว่ามีความเจริญแน่นอน ไม่พึงหวังได้ความเสื่อมเพียงนั้น

อานนท์ เธอได้ยินได้ฟังมาบ้างไหมว่า พวกวัชชี ได้ถวายความอารักขา ความคุ้มครอง การปกป้องอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นอย่างดี ด้วยปรารถนาให้พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา ขอให้มาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นสุขสำราญ?

ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนั้น พระเจ้าข้า

อานนท์ พวกวัชชี ยังจักถวายความอารักขา ความคุ้มครอง การปกป้องอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยปรารถนาขอให้พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา ขอให้มาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นสุขสำราญอยู่เพียงใด พวกวัชชีก็พึงหวังได้ว่ามีความเจริญอย่างแน่นอน ไม่พึงหวังได้ความเสื่อมเพียงนั้น^{๒๐}

จากเนื้อหาสาระในพระสูตรนี้ พอจะสรุปเนื้อหาสาระได้เป็น ๗ ประเด็น คือ

- ๑ หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
- ๒ เมื่อจะประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อจะเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกันช่วยทำกิจที่ควรทำ
- ๓ ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว และถือปฏิบัติตามธรรมของชาววัชชีที่ได้บัญญัติไว้แล้ว
- ๔ ลักการะ เคารพ นับถือ บูชาผู้ที่เป็นใหญ่ และเชื่อถ้อยฟังคำของท่านเหล่านั้น
- ๕ ให้ความคุ้มครองป้องกันกุลสตรี กุลกุมารีทั้งหลาย มิให้ถูกข่มเหง จุดคร่าขื่นใจ
- ๖ ลักการะ เคารพนับถือ บูชาเจดีย์สถานของชาติ ไม่ลบหลู่พลีกรรมอันชอบธรรมอันเคยให้ เคยทำแก่เจดีย์สถานเหล่านั้น
- ๗ ให้ความอารักขา คุ้มครอง ปกป้องอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย และตั้งใจปรารถนาให้พระอรหันต์ที่ยังมิได้มา ขอให้มาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นสุข

เนื้อหาสาระทั้ง ๗ ประเด็นนี้ กล่าวได้ว่าเป็นการปกครองที่สอดคล้องกับหลักการของประชาธิปไตย ดังที่ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กล่าวไว้ในหนังสือ รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ว่า

สำหรับหลักธรรมในหลักจรรยาวัชชีปริหานิยธรรมนั้น คือ การหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ย่อมแสดงให้เห็นความสำคัญของการทำงานเป็นหมู่คณะ ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นต่อการวางหลักเกณฑ์ ต่อการแก้ปัญหา และต่อการตัดสินใจเป็นอย่างมาก ความ พร้อมเพรียงกันในการประชุม และความพร้อมเพรียงกันกระทำการกิจการของส่วนรวม ย่อมเป็นสิ่งที่เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของสามัคคีธรรมในการทำงาน

การเคารพในบทบัญญัติที่วางไว้ การเชื่อฟังผู้เป็นประธานในที่ประชุม และการไม่ลุแก่อำนาจความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นเรื่องของการเคารพหลักเกณฑ์และไม่ล่วงในสิทธิของผู้อื่น ส่วนการเคารพนับถือสิ่งที่ประชาชนเลื่อมใสศรัทธา แสดงถึงลักษณะ

ของการปกครองที่พึงเสียงหรือความต้องการและขนบธรรมเนียมของสังคมเป็นใหญ่
สำหรับการเชิญชวนให้ผู้มีศีลเข้ามาสู่ประเทศและให้การอนุเคราะห์ นับเป็นการส่งเสริม
ให้คนมีความรู้ความสามารถเข้ามาทำความเจริญให้แก่บ้านเมือง หลักธรรมเหล่านี้
ย่อมเข้ากันได้กับการปกครอง ระบอบประชาธิปไตย ที่จะต้องอาศัยสามัคคีธรรมของ
หมู่คณะเป็นหลัก^{๒๑}

จากหลักการที่กล่าวมานี้จึงเห็นได้ว่า แม้จะมีได้เอ่ยถึงอำนาจอธิปไตยที่มาจากปวง
ชน และการถ่วงดุลอำนาจระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ
ตามความหมายที่เข้าใจกันสมัยนี้ก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าสอดคล้องกับหลักการของ
ประชาธิปไตยในแง่ที่ว่าอำนาจการปกครองมิได้ขึ้นอยู่กับบุคคลหนึ่งบุคคลใด หากแต่ขึ้นอยู่กับ
มติของที่ประชุม ทุกคนมีสิทธิมีเสียงเสมอภาคเท่าเทียมกันภายใต้กฎเกณฑ์กติกาหรือ
ข้อตกลงที่ทำไว้ก่อน ไม่มีใครมีอภิสิทธิ์เหนือกว่าใคร และทุกคนอยู่กันด้วยความรัก
สามัคคี ให้การคุ้มครองเด็กและสตรีผู้อ่อนแอกว่า และให้การเคารพยกย่องคนดี ฉะนั้นจึง
ถือได้ว่าการปกครองในลักษณะนี้ย่อมสอดคล้องกับหลักการของสิทธิมนุษยชนตามแนวคิด
แบบตะวันตกในแง่ที่พยายามให้โอกาสแต่ละฝ่ายได้มีส่วนร่วมในการปกครองแห่งรัฐตน

๓ อนาคตวิญญ์ฝ่ายภิกษุสงฆ์

ในบรรดาเนื้อหาสาระของพระวินัย ทั้งของภิกษุและภิกษุณี มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก
จำนวน ๘ เล่ม คือ จากเล่มที่ ๑-๘ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๕ หมวด ได้แก่ หมวดที่ ๑
มหาวิภังค์ หรือ ภิกษุวิภังค์ ซึ่งว่าด้วยวินัยของภิกษุที่มีมาในพระปาติโมกข์ จำนวน ๒๒๗
สิกขาบท โดยกล่าวไว้ในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๑-๒, หมวดที่ ๒ ภิกษุณีวิภังค์ ซึ่งว่าด้วยวินัย
ของภิกษุณีที่มีมาในพระปาติโมกข์ จำนวน ๓๑๑ สิกขาบท โดยกล่าวไว้ในพระวินัยปิฎก
เล่มที่ ๓, หมวดที่ ๓ มหาวรรค ซึ่งว่าด้วยสิกขาบทนอกพระปาติโมกข์ตอนต้น จำนวน ๑๐
ตอน โดยกล่าวไว้ในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๔-๕, หมวดที่ ๔ จุลวรรค ซึ่งว่าด้วยสิกขาบท
นอกพระปาติโมกข์ตอนปลาย จำนวน ๑๒ ตอน โดยกล่าวไว้ในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๖-๗
และหมวดที่ ๕ ปรีวาร ซึ่งว่าด้วยคำอธิบายเพิ่มเติมเนื้อหาสาระข้างต้น โดยกล่าวไว้ใน
พระวินัยปิฎกเล่มที่ ๘^{๒๒}

ในการบัญญัติพระวินัยขึ้นใช้ พระองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ คือ

๑. เพื่อความตั้งงามที่เป็นไปด้วยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์. ๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์.
๓. เพื่อกำราบคนหน้าด่านไม่รู้จักอาย. ๔. เพื่อความผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลอันตั้งงาม.
๕. เพื่อปิดกั้นความเสื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อนที่จะมีมาในปัจจุบัน. ๖. เพื่อบำบัด

ความเสื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อนที่จะมีมาในภายหลัง ๗. เพื่อความเสื่อมใสของผู้ที่ยังไม่เสื่อมใส ๘. เพื่อความเสื่อมใสยิ่งขึ้นของผู้ที่เสื่อมใสอยู่ก่อนแล้ว ๙. เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม ๑๐. เพื่อส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อย สนับสนุนวินัยให้มั่นคง^{๒๓} นอกจากนี้ในอังคุตตรนิกาย ยังได้ทรงแสดงวัตถุประสงค์เพิ่มเติมอีกว่า เพื่อเอื้ออนุเคราะห์แก่คฤหัสถ์ทั้งหลายและเพื่อตัดรอนฝักฝ่ายของภิกษุผู้มีความปรารถนาอันชั่วร้าย^{๒๔} ส่วนพระภิกษุปาสาทิโก ได้กล่าวสรุปวัตถุประสงค์แห่งการทรงบัญญัติพระวินัยไว้ว่า “**เพื่อควบคุมภิกษุบริษัทให้มีความเป็นอยู่ด้วยดี**^{๒๕}”

เมื่อพิจารณาจากวัตถุประสงค์นี้ จะเห็นได้ว่าล้วนเป็นไปเพื่อ ความดีงาม ความผาสุก และความไม่ละเมียดเบียดเบียนต่อกัน หรือถ้ากล่าวโดยหลักการของพุทธศาสนา ก็เพื่อ “รักษาตนเองให้ดีกว่าก่อน” ทั้งนี้เพื่อที่จะได้ “รักษาผู้อื่นในขณะเดียวกันด้วย” ซึ่งจะได้ยกมาให้เห็นพอเป็นตัวอย่างดังนี้

๓.๑ ปาราชิกสิกขาบท กับลัทธินุชยชน

พระวินัยบัญญัติที่มีโทษถึงขั้น ปาราชิก ซึ่งต้องขาดจากความเป็นภิกษุ, หาลังวาสมิได้ และจะกลับมาบวชอีกไม่ได้ มีอยู่ ๔ สิกขาบท ได้แก่ ภิกษุเสพเมถุน, ภิกษุลักทรัพย์, ภิกษุแก่งฆ่ามนุษย์ให้ตาย และภิกษุกล่าวอวดอุตริมนุสธรรม พระวินัยทั้ง ๔ สิกขาบทนี้สามารถนำมาอธิบายในแง่ลัทธินุชยชนได้ดังนี้

ใน ปาราชิก สิกขาบทที่ ๑ ที่ว่า ห้ามภิกษุเสพเมถุน ปฐมเหตุที่ทรงบัญญัติวินัยสิกขาบทนี้ เกิดจากภิกษุสุทินเสพเมถุนกับภรรยาเก้าถึงสามครั้ง จนเป็นที่โจษขานและนำมาสู่การบัญญัติวินัยสิกขาบทนี้ ถ้าจะพิจารณาเรื่องนี้โดยเทียบกับหลักกฎหมาย จะเห็นว่ามียุติบัญญัติที่แตกต่างกัน คือ โดยหลักแห่งกฎหมายถือว่าถ้าหญิงนั้นอายุไม่ต่ำกว่าเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนด ย่อมเป็นลัทธิส่วนบุคคลที่จะมีเพศสัมพันธ์กับใคร หรือแม้แต่กับภิกษุก็ได้ตามความสมัครใจของหญิงนั้น ความผิดทางเพศจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อหญิงนั้นถูกบังคับขืนใจจากชาย แต่ก็ยังถือว่าเป็นคดีที่อาจยอมความกันได้ แต่ถ้าจะพิจารณาเรื่องเดียวกันนี้โดยหลักพระวินัย การที่ฝ่ายหญิงจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม จะเป็นภรรยาเก่าหรือหญิงอื่นก็ตาม หรือการที่ภิกษุจะเสพเมถุนทางช่องใดก็ตาม เช่น ทางทวารหนัก(เวจมรรค) ทางทวารเบา(ปัสสาวมรรค) ให้อมทางปาก หรือสอดเข้าระหว่างขาอ่อน ที่สะดือ ที่เกลียวท้อง ซอกรักแร้ ที่คอ ที่ช่องหู ที่มวยผม ทั้งหมดนี้ล้วนจัดเข้าข่ายเสพเมถุนทั้งสิ้น^{๒๖} จึงไม่เป็นเหตุให้ภิกษุนั้นพ้นผิดแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะการกระทำของภิกษุนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดีงาม ความผาสุก และความเสื่อมใสแห่งสงฆ์ หรือไม่เป็นการรักษาตนเองให้ดีกว่าก่อน จึงได้ชื่อว่าไม่ช่วยรักษาลัทธินุชยชนในขณะเดียวกันด้วย

ส่วนในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ที่ว่า ห้ามภิกษุลักทรัพย์ เกิดจากการที่ ภิกษุฉนิยะ กุมภการบุตร ไปขโมยไม้ที่มีไว้ซ่อมแปลงพระนครแห่งพระเจ้าพิมพิสาร เพื่อนำมาใช้สร้าง กุฏิของตน จนทำให้เกิดการโจษขานเล่าลือและตำหนิเพ่งโทษแก่สมณศากยบุตรไปทั่ว จึง เป็นเหตุให้พระองค์ทรงบัญญัติทัตติยปาราชิกสิกขาบทความว่า ถ้าภิกษุใดถือเอาทรัพย์อัน เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยส่วนแห่งความเป็นขโมย (มีมูลค่าตั้งแต่ ๕ มาสกขึ้นไป มูลค่า ๕ มาสก = ๑ บาททองคำ หรือ เท่ากับทองคำหนัก ๒๐ หรือ ๒๑ เมล็ดข้าวเปลือก)^{๒๗} ย่อมต้องอาบัติ ปาราชิก หากสงวาสมิได้เช่นกัน โดยวัตถุประสงค์ของบัญญัติสิกขาบทนี้ก็เพื่อ “รักษา ตนเองให้ดีกว่า” ทั้งนี้เพื่อที่จะช่วยรักษาลิทธิในทรัพย์สินของผู้อื่นในขณะเดียวกันด้วย

ส่วนใน ปาราชิก สิกขาบทที่ ๓ ที่ว่า ห้ามภิกษุแก้งฆ่ามนุษย์ให้ตาย เกิดจากการที่ คราวหนึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดง “อสุภกถาธรรม” โดยทรงบรรยายถึงความไม่สวยไม่งาม ของร่างกายว่าเปรียบประดุจซากศพ หลังจากที่ทรงแสดงธรรมแล้วก็ทรงหลีกเร้นไปปลีก วิเวกในป่านานถึงครึ่งเดือน บรรดาภิกษุเหล่านั้นได้โจษขานกันถึงอสุภกถาธรรมดังกล่าว และได้เกิดความรังเกียจร่างกายของตนเอง จึงพากันปลงชีวิตของตนบ้าง ช่วยปลงชีวิตให้แก่ กันบ้าง ครั้นต่อมาความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงเรียกประชุมสงฆ์ แล้วทรงบัญญัติ ตติยปาราชิกสิกขาบทความว่า ภิกษุใดจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิตหรือแสวงหาศีลตรา อันจะปลงชีวิตให้แก่กายมนุษย์ หรือแม้แต่ช่วยแสวงหาศีลตราเพื่อช่วยปลงชีวิตให้แก่กัน หรือพรรณนาคุณแห่งความตาย หรือชักชวนเพื่ออันตาย ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หากสงวาสมิ ได้

จากตติยปาราชิกสิกขาบทนี้ เมื่อเทียบเคียงกับหลักกฎหมายจะเห็นได้ว่า การฆ่าผู้ อื่นจะต้องถูกลงโทษสถานหนัก อาจถึงขั้นที่ทำให้ผู้ฆ่าจะต้องถูกตัดสิ้นประหารชีวิตให้ตาย ตกไปตามกันได้ และถ้าพิจารณาในแง่ของศีลธรรม ถือว่าชีวิตย่อมเป็นที่รักยิ่งแห่งตน การ ฆ่าหรือการทำลายชีวิตจึงเป็นบาปอย่างมหันต์ ฉะนั้นการที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขา บทนี้ไว้ ก็เพื่อให้ “รักษาตนเองให้ดี” ป้องกันมิให้ภิกษุทำผิดกฎหมายบ้านเมือง อันอาจนำ ความเดือดร้อนมาให้ในภายหลัง ป้องกันการทำบาปสถานหนัก และยังได้ชื่อว่าเป็นการ ป้องกันการละเมิดสิทธิในชีวิตของผู้อื่นอีกด้วย

ส่วน ปาราชิก สิกขาบทที่ ๔ ที่ว่า ห้ามภิกษุก้าวอวดอุตริมนุสธรรม (ธรรมอันยอดเยี่ยม เช่น การสำเร็จฉาน การสำเร็จมรรคผลเป็นต้น) เกิดจากการที่คราวหนึ่งเกิดข้าวยากหมาก แพงไปทั่ว การทำมาหากินของราษฎรฝืดเคือง ส่งผลกระทบต่อการบิณฑบาตของบรรดา

ภิกษุ จึงทำให้ภิกษุหมู่หนึ่งที่จำพรรษาอยู่ริมฝั่งน้ำ วัดकुमुทา ได้มาปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรจึงจะทำให้ชาวบ้านนำข้าวปลาอาหารมาถวายตามเดิม จึงตกลงกันว่าให้กล่าวอวดอุตริมนุสสรรมแก่กันและกัน ว่า ภิกษุรูปใดได้ฌานชั้นใด ต่างฝ่ายต่างก็ยกยกกันจนเลิกลอยจนชาวบ้านเกิดความเลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างมาก จึงพากันนำข้าวปลาอาหารมาถวายถึงขนาดที่ตัวเอง บิดามารดา บุตรภรรยา ยอมให้อวด เพื่อนำอาหารมาถวายภิกษุแทน ภิกษุเหล่านั้นจึงอ้วนท้วนสมบูรณ์ ผิวพรรณผ่องใส ในขณะที่ชาวบ้านอดอยากหิวโหย ครั้นต่อมาความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงมีรับสั่งให้เรียกประชุมสงฆ์ ได้ทรงตำหนิภิกษุเหล่านั้นว่า

ภิกษุใด ประกาศตนอันมีอยู่โดยการอื่น ด้วยอาการอย่างอื่น โภชนะนั้น อันภิกษุนั้นฉันแล้วด้วยอาการแห่งคนขโมย ดุจพราวนกหลงจับนก ฉะนั้น ภิกษุนั้นเลวทรามเป็นอันมาก มีผ้ากาสาวะพັນคอ มีธรรมทราม ไม่สำรวมแล้ว ภิกษุเลวทรามเหล่านั้นย่อมเข้าถึงนรก เพราะกรรมทั้งหลายที่เลวทราม ภิกษุผู้ทุศีล ผู้ไม่สำรวมแล้วบริโภคนกก่อนเหล็กแดงดังเปลวไฟ ประเสริฐกว่าการฉันก้อนข้าวของชาวบ้าน^{๒๔}

หลังจากนั้นแล้วก็ทรงบัญญัติ จตุตถปาราชิกสิกขาบทความว่า ภิกษุใดกล่าวอวดอุตริมนุสสรรม อันเป็นความรู้ความเห็นอย่างประเสริฐ อย่างสามารถ น้อมเข้ามาในตนว่า ข้าพเจ้ารู้อย่างนี้ ข้าพเจ้าเห็นอย่างนี้ โดยที่ผู้อื่นจะถือเอาตามก็ตาม ไม่ถือเอาตามก็ตาม (เชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม) ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้

จากจตุตถปาราชิกสิกขาบทนี้ เมื่อเทียบเคียงกับหลักกฎหมายอาญา จะเห็นได้ว่าความผิดนี้อาจจัดเข้าใน ลักษณะ ๑๒ หมวด ๔ คือ ความผิดฐานฉ้อโกง ตามมาตรา ๓๔๑ ที่ว่า ผู้ใดโดยทุจริต หลอกลวงผู้อื่นด้วยการแสดงข้อความอันเป็นเท็จ หรือปกปิดข้อความจริงที่ควรบอกให้แจ้ง และโดยการหลอกลวงดังว่านั้น ได้ไปซึ่งทรัพย์สินจากผู้ถูกหลอกลวงหรือบุคคลที่สาม ผู้นั้นกระทำความผิดฐานฉ้อโกง ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

เมื่อพิจารณาโดยหลักกฎหมายดังกล่าว จะเห็นได้ว่าความผิดในลักษณะนี้ไม่ถือว่าเป็นการอุกฉกรรจ์นัก จึงสามารถยอมความกันได้ (ตามมาตรา ๓๔๘) แต่ถ้าพิจารณาเรื่องเดียวกันนี้โดยหลักพระวินัย พระพุทธองค์ถือว่าการที่ภิกษุเลี้ยงชีพด้วยวิธีการดังกล่าว ย่อมผิดวิสัยของผู้ที่จะเป็นแบบอย่างของการดำเนินชีวิตที่ดีงาม จึงถือว่าเป็นความผิดอุกฉกรรจ์เช่นเดียวกับโจร ๕ จำพวก จึงต้องถูกลงโทษสถานหนัก ขาดจากความเป็นภิกษุ หาสังวาสมิได้ ฉะนั้นการที่ทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทนี้ขึ้นไว้ ก็เพื่อให้หมู่ภิกษุ “รักษา

ตนเองให้ดีกว่าก่อน” ทั้งนี้เพื่อที่จะช่วยป้องกันและ “รักษา” สิทธิของชาวบ้านมิให้ถูกหลอกลวงจากภิกษุอีกด้วย

๓.๒ สังฆาทิเสสสิกขาบท กับสิทธิมนุษยชน

พระวินัยบัญญัติที่มีโทษชั้นสังฆาทิเสส ซึ่งถือว่าเป็นครุกาบัตติสถานกลาง ไม่ถึงขั้นขาดจากความเป็นภิกษุ แต่จะต้องอยู่กรรมเพื่อทรมานตนเอง และประพฤติวัตรตามวิธีการที่วินัยกำหนด จึงจะพ้นจากโทษนั้นได้^{๒๙} มีอยู่ ๑๓ สิกขาบท คือ

๑ ภิกษุแก่งทำให้่อสุจิตเคลื่อน	๗ ภิกษุสร้างกุฎิโดยสงฆ์ไม่แสดงที่ให้ก่อน
๒ ภิกษุจับต้องกายผู้หญิง	๘ ภิกษุแก่งฟ้องภิกษุอื่นโดยไม่มีมูล
๓ ภิกษุเกี่ยวผู้หญิง	๙ ภิกษุโกรธเคืองแก่งหาเรื่องฟ้องภิกษุอื่น
๔ ภิกษุพูดล่อลวงหญิงให้บำเรอตน	๑๐ ภิกษุพยายามทำลายสงฆ์ให้แตกกัน
๕ ภิกษุเป็นแม่สื่อให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน	๑๑ ภิกษุประพฤติตามภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน
๖ ภิกษุสร้างกุฎิที่ต้องก่อและโบกด้วยปูนหรือดิน	๑๒ ภิกษุว่ายากสอนยาก
	๑๓ ภิกษุประทุษร้ายสกุล

สังฆาทิเสสทั้ง ๑๓ สิกขาบทนี้ สามารถนำมาอธิบายในแง่สิทธิมนุษยชนพอเป็นตัวอย่างบางสิกขาบท เช่น ใน สังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๒, ๓, ๔ และ ๕ ถ้าจะพิจารณาโดยเทียบเคียงกับหลักกฎหมายอาญา อาจจะใช้ความผิดตาม ลักษณะ ๙ คือ ความผิดเกี่ยวกับเพศ โดยอาจจะเข้าข่ายความผิดเกี่ยวกับการกระทำอนาจาร ลวนลามทางเพศ การล่อลวงหญิง การชักชวนหรือใช้อุบายหลอกลวงหญิงเพื่อการอนาจาร ซึ่งถือเป็นการกระทำที่ละเมิดสิทธิสตรีทั้งสิ้น หรือถ้าพิจารณาโดยหลักพระวินัย พุทธศาสนาก็ถือว่าขึ้นชื่อว่าหญิงแล้วย่อมมีผู้ที่คอยคุ้มครองรักษาเสมอ เช่นผู้ที่เป็นภิกษุณีจะมีธรรมเนียมนคอยรักษา ผู้ที่เป็นบุตรจะมีมารดาบิดาคอยรักษา ผู้ที่เป็นพี่สาวหรือน้องสาวจะมีพี่น้องชายหญิงคอยรักษา ผู้ที่เป็นภรรยาจะมีสามีคอยรักษา หญิงผู้ที่เป็นคู่หมั้นจะมีชายคู่หมั้นคอยรักษา หญิงผู้เป็นข้าทาสบริวารจะมีเจ้านายคอยรักษา หญิงที่เป็นนางสนมกำนัลจะมีราชวงศ์คอยรักษา และหญิงอื่นทั่วไปจะมีธรรม หรือกฎหมายคอยรักษา เป็นต้น ฉะนั้น การที่ภิกษุกระทำการละเมิดดังที่กล่าวมานี้ นอกจากจะเป็นการละเมิดต่อสิทธิต่อหญิงนั้นโดยตรงแล้ว ยังเป็นการละเมิดสิทธิของผู้มีส่วนได้เสีย ละเมิดสิทธิของสังคมหรือรัฐ และยังเป็นการละเมิดสิทธิของสถาบันสงฆ์อันเป็นสังคมส่วนรวมอีกด้วย

ส่วนในสังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๘-๙ ที่ภิกษุแกล้งฟ้องภิกษุอื่นโดยไม่มีมูล และภิกษุ
 โกรธเคืองแล้วหาเรื่องฟ้องภิกษุอื่นนั้น กล่าวได้ว่าโดยหลักการแห่งลัทธิมนุษยชนแล้ว
 ถือว่าแต่ละคนมีสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบสุข ไม่ถูกเบียดเบียนรบกวนจากผู้อื่น ไม่ว่าจะ
 จะโดยทางตรงหรือโดยทางอ้อม ถ้าผู้อื่นละเมิดสิทธิดังกล่าวนี้ ผู้ถูกละเมิดมีสิทธิที่จะลุกขึ้น
 ตอบโต้หรือเยียวยาสิทธิของตนได้ตามกฎหมาย เมื่อนำแนวคิดเกี่ยวกับลัทธิมนุษยชนแบบ
 ตะวันตกดังกล่าวมาเทียบเคียงกับทัศนะของพุทธศาสนาในสองสิกขาบทนี้ จะเห็นได้ว่าการ
 ที่ภิกษุใดแกล้งหาเรื่องฟ้องภิกษุอื่นโดยที่คิดไม่มีมูล หรือด้วยความโกรธแค้นเป็น
 การส่วนตัว แม้ว่าการแกล้งฟ้องนี้จะมีผู้ จะถือเอาตามก็ตาม ไม่ถือเอาตามก็ตาม ย่อมถือ
 ได้ว่าเป็นการสร้างความเดือดร้อนรำคาญให้แก่ภิกษุผู้ถูกฟ้องแล้ว ย่อมเป็นการละเมิดสิทธิ
 ในการดำรงชีวิตอย่างสงบสุขของผู้อื่น และถ้าภิกษุผู้ถูกละเมิดนั้นทนไม่ได้ก็อาจจะลุกขึ้น
 ตอบโต้บ้าง ก็อาจจะสร้างความสับสนวุ่นวายให้แก่สังคมสงฆ์เป็นการส่วนรวมได้ ฉะนั้นจึง
 เห็นได้ว่าการหาเรื่องฟ้องภิกษุอื่นด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ย่อมไม่เป็นการรักษาตนเองให้ดีกว่า
 จึงพลอยทำให้ไม่ช่วยรักษาผู้อื่นในขณะเดียวกันด้วย จึงได้ก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิของกัน
 และกันขึ้น

ส่วนใน สิกขาบทที่ ๑๓ ภิกษุประทุษร้ายสกุล ซึ่งหมายถึงภิกษุมีความประพฤติ
 เลวทราม อันที่จริงการที่บุคคลใดมีความประพฤติแบบนี้ ถ้าพิจารณาโดยแนวคิดเกี่ยวกับ
 ลัทธิมนุษยชนแบบตะวันตก ที่มุ่งเน้นเงื่อนไขปัจจัยจากภายนอกที่กระทบต่อสิทธิของเรา
 เป็นสำคัญ จึงไม่ค่อยจะหยิบยกขึ้นมาถกเถียงว่าถ้าตัวเราเองมีความประพฤติเลวทราม อาจจะ
 ส่งผลกระทบต่อสิทธิของบุคคลอื่นอย่างไรบ้าง แต่ในทัศนะของพุทธศาสนามีมุมมองที่ต่าง
 ไปจากนั้น คือ มุ่งเน้นที่เงื่อนไขปัจจัยจากตัวเราที่มีผลกระทบต่อภายนอกเป็นสำคัญ ฉะนั้น
 เมื่อตั้งต้นมองจากจุดนี้ก็จะเห็นได้ว่าการที่เรามีความประพฤติเลวทราม และเป็นผู้ว่ายาก
 สอนยาก ย่อมมีส่วนละเมิดสิทธิของผู้อื่นไม่โดยทางตรงก็โดยทางอ้อม ซึ่งถือว่าการหลัก
 การพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ว่า เมื่อไม่รักษาตนเองก็ย่อมได้ชื่อว่าไม่รักษาผู้อื่นด้วย ฉะนั้น
 พระองค์จึงทรงปรับอาบัติสังฆาทิเสสแก่ภิกษุผู้ประทุษร้ายสกุลดังกล่าวนี้

๓.๓ สิกขาบทอื่นๆ ที่เกี่ยวกับลัทธิมนุษยชน

ตามที่กล่าวแล้วว่าพระวินัยบัญญัติมีอยู่ถึง ๒๒๗ สิกขาบท โดยแบ่งออกเป็น
 ครุกาบัติสถานหนัก ถึงขั้นปาราชิก ๔ สิกขาบท ครุกาบัติสถานกลาง ชั้นสังฆาทิเสส ๑๓
 สิกขาบท ส่วนที่เหลือนอกจากนี้จัดว่าเป็น ลหุกาบัติ อันได้แก่ อุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิ-
 เสนีนียะ ทุกกฏ และทพภายิต อาบัติเหล่านี้ถ้าภิกษุใดต้องเข้าแล้วเพียงแต่ทำคืนอาบัติ

โดยการประจานตนเอง หรือสารภาพผิดต่อหน้าภิกษุอื่นก็ถือว่าพ้นโทษได้แล้ว^{๑๐} และ
 ลิกขาบทที่เหลือนี้ถ้าจะนำมากล่าวทั้งหมดก็ดูจะเป็นการฟุ่มเฟือยเกินไป ฉะนั้นจะเลือกหยิบ
 ยกมากล่าวพอเป็นตัวอย่างดังนี้

๑) ตัวอย่างพระวินัยบัญญัติที่ห้ามละเมิดสิทธิในชีวิตอื่น : ภิกษุแกล้งฆ่าสัตว์ให้ตาย
 ด้วยวิธีชูดบ่อล่อไว้โดยไม่เจาะจงว่าสัตว์ชนิดใดจะตกลงไปตาย ต้องอาบัติทุกกฏ, ถ้ามนุษย์
 ตกลงไปตาย ต้องอาบัติปาราชิก, ถ้ายักษ์กัถิ เปเรตกัถิ ตีรัจฉานกัถิตกลงไปตาย ต้องอาบัติ
 ฤๅลัจฉัย (ไตร. ๘/๓๕๑/๑๐๗) : ภิกษุใดโกรธภิกษุอื่น แล้วทำการฉุดคร่า หรือให้ฉุดคร่า
 ภิกษุนั้นออกไปจากวิหารแห่งสงฆ์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วรรคที่ ๒ ลิกขาบทที่ ๗) : ภิกษุใด
 ทำการข่มขู่ภิกษุอื่นว่าจะประหารเสียให้ตาย ต้องอาบัติ ปาจิตตีย์ (วรรคที่ ๘ ลิกขาบทที่ ๔-
 ๕) : ภิกษุใดบริโภคน้ำดื่มทั้งที่รู้ยู่ว่าตัวสัตว์มีชีวิตอยู่ในน้ำนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วรรคที่
 ๗ ลิกขาบทที่ ๒)

๒) ตัวอย่างพระวินัยบัญญัติที่ห้ามละเมิดสิทธิในเกียรติและศักดิ์ศรีของผู้อื่นทั้งทาง
 กายและวาจา : ภิกษุประพฤติอนาจาร สงฆ์เรียกมาสอบถาม แล้วแกล้งพูดกลบเกลื่อนหรือ
 ปกปิด ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (ภูตวรรคที่ ๒ ลิกขาบทที่ ๒) : ภิกษุใช้นางภิกษุณีทำงาน โดยให้
 ชักจิวร ย่อมจิวร ทูบจิวร, ไซให้ชัก ย่อม หรือสาขจนเจียม ต้องอาบัติ ปาจิตตีย์ (จิวรวรรคที่
 ๑ ลิกขาบทที่ ๔, ๗) : ภิกษุแกล้งก่อความรำคาญแก่ผู้อื่น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วรรคที่ ๘
 ลิกขาบทที่ ๗) : ภิกษุแอบฟัง แอบสอดแนมคำพูดของผู้อื่น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วรรคที่ ๘
 ลิกขาบทที่ ๘) : ภิกษุพูดเคาะมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบ โดยพาดพิงถึงอวัยวะใต้รักขวัณ
 (ไพบลารำ) ลงมา และเหนื่อเข้าขึ้นไป (เวณัจจมรรคและปัสสาวมรรค) ต้องอาบัติฤๅลัจฉัย
 (ไตร. ๘/๔๔๓/๑๓๒) แต่ถ้าพาดพิงถึงวัจจมรรคและปัสสาวมรรค ต้องอาบัติสังฆาทิเสส :
 ภิกษุพูดส่อเสียด ประชด แดกดัน โดยมุ่งให้ผู้อื่นได้รับความเจ็บใจหรืออภัยศอดสู ต้อง
 อาบัติปาจิตตีย์ (มุสาวาทวรรค ๑ ลิกขาบทที่ ๒) : ภิกษุฟังความข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น
 เพื่อทำลายข้างนี้, ฟังความข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้เพื่อทำลายข้างโน้น โดยหวังที่จะให้
 สองฝ่ายแตกแยกกัน หรือให้ตัวเองกลายเป็นที่ชื่นชอบของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ต้องอาบัติ
 ปาจิตตีย์ (มุสาวาทวรรคที่ ๑ ลิกขาบทที่ ๓)

๓) ตัวอย่างพระวินัยบัญญัติที่ห้ามละเมิดสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคลและทรัพย์สิน
 สาธารณะ : ภิกษุถือเอาทรัพย์สินที่เจ้าของมิได้ให้ ราคาเกินกว่า ๑ มาสก หรือหย่อนกว่า ๑
 มาสก ต้องอาบัติฤๅลัจฉัย (ไตร. ๘/๔๔๘/๑๓๑) : ผู้อื่นทำสิ่งของตกหล่นไว้ในวัดหรือที่อยู่
 อาศัยของภิกษุผู้พบเห็น ภิกษุผู้พบเห็นต้องเก็บไว้เพื่อคืนให้แก่เจ้าของ ถ้าไม่เก็บไว้เพื่อ

คืนเจ้าของ ต้องอาบัติ ทุกกฎ (รัตนวรรคที่ ๙ ลิกขาบทที่ ๒) : ภิกษุก้าวล่วงเข้าไปในเขต
ตำหนัก ทั้งในที่กั้นม่าน หรือในที่เฉพาะส่วนพระองค์ของพระราชา โดยผลการหรือโดยถือ
วิสาสะ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วรรคที่ ๙ ลิกขาบทที่ ๑) : ภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วน
เชษะ หรือทิ้งสิ่งโสโครกลงในนาไร่ที่ชาวบ้านปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารไว้, ลงในลานหญ้าที่
ชาวบ้านรักษาไว้, ลงในแหล่งน้ำที่เขาขุดไว้ใช้สอย, เททิ้งลงในแม่น้ำลำคลองหนองบึงอัน
เป็นสาธารณะ หรือในที่น้ำไหล ต้องอาบัติทุกกฎ (ปกิณณกะ หมวดที่ ๔ ลิกขาบทที่ ๓)

จากตัวอย่างพระวินัยบัญญัติที่ยกมาให้ดูจำนวนหนึ่งนี้ และที่ยังมิได้ยกมาให้ดูอีก
เป็นจำนวนมาก ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของความคิดที่ว่า เมื่อภิกษุรักษาดนยอมได้ชื่อว่า
รักษาผู้อื่นด้วย และเมื่อรักษาผู้อื่นยอมได้ชื่อว่ารักษาดนด้วย เช่นกันทั้งสิ้น

๔ ทศนะทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับสิทธิสตรีและเด็ก และอนาคาริยวินัยฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ สามเณร และสามเณรี

เพื่อที่จะให้เนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิสตรีรวมอยู่ในที่เดียวกัน ฉะนั้นในข้อนี้จะกล่าวถึง
อนาคาริยวินัยฝ่ายภิกษุณีสงฆ์และสิทธิสตรีควบคู่ไปด้วย โดยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒
ประเด็นหลัก คือทศนะทั่วๆไปเกี่ยวกับสิทธิสตรีและเด็ก และอนาคาริยวินัยฝ่ายภิกษุณีสงฆ์
สามเณร และสามเณรี ซึ่งจะได้อธิบายแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

๔.๑ ทศนะทั่วๆไปเกี่ยวกับสิทธิสตรีและเด็ก

๔.๑.๑ ทศนะทั่วๆไปเกี่ยวกับสิทธิสตรี : ถ้าจะพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง
พระพุทธเจ้ากับสตรีเพศ ตั้งแต่ครั้งที่ยังอยู่ในพระราชวังจนกระทั่งเสด็จออกบวชและตรัสรู้
เป็นพระพุทธเจ้า จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงคลุกคลีกับสตรีที่มีส่วนหล่อหลอมทัศนคติทั้งใน
ทางบวกและทางลบ ตามหลักฐานที่ปรากฏในพุทธประวัติตั้งแต่เริ่มต้น สตรีท่านแรกที่มี
ภาพลักษณ์ในทางดีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตพระองค์ คือ พระมหาปชาบดี พระนางางที่ทรง
พุ่มพีกรักห่วงพระองค์ดังดวงใจ จนกระทั่งทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา พระชายาผู้
ซื่อสัตย์และมั่นคงต่อพระสวามีอย่างเสมอต้นเสมอปลาย แต่ทว่าในสมัยที่ยังอยู่ในพระราช
วังนั้น ยังมีสตรีอีกจำพวกหนึ่งที่มีส่วนหล่อหลอมทัศนคติในทางลบแก่พระองค์เช่นกัน คือ
บรรดานางสนมกำนัลที่เฝ้าแหนนล้อมรอบพระองค์ ซึ่งเป็นธรรมดาที่สตรีเหล่านี้ที่จะต้อง
แก่งแย่ง แข่งดี เสแสร้ง มาया เจ้าเล่ห์ เพียงเพื่อให้ได้มีโอกาสใกล้ชิดและเป็นที่ยอมรับ
ปราน ครั้นเสด็จออกบวชแล้วพระองค์ทรงพบปะกับกุลสตรีที่นำภักดิ์อีกท่านหนึ่ง คือ
นางสุชาดา ผู้ที่นำข้าวมธุปายาสมาถวายก่อนที่พระองค์จะทรงตรัสรู้และเมื่อตรัสรู้แล้ว

ก็ทรงพบปะสตรีเพศอีกหลายรูปแบบทั้งที่ดีและไม่ดี ตัวอย่างที่ดี เช่น มหาอุบาสิกาวิสาขา หญิงผู้ฉลาดปราดเปรื่องเพียงพร้อมไปด้วยคุณธรรม ผู้ที่อุปถัมภ์คำชุพุทธศาสนาด้วยดีเสมอมา ตัวอย่างสตรีที่ไม่ดี เช่น นางจิณฺจมาณวิกา หญิงผู้ถูกเลี่ยมสอนให้แก่งสร้างข่าวลัษณ์ทางเพศกับพระองค์จนตั้งครรรค์ แล้วถูกธรณีสูบในที่สุด นางสุนทรีย์ หญิงพวกปริพาชกที่ถูกเลี่ยมสอนให้เดินเข้าๆออกๆในพุทธสำนักจนกลายเป็นศพ เพื่อที่จะสร้างสถานการณ์ทำลายเกียรติยศชื่อเสียงของพระองค์ นอกจากนี้ยังมีสตรีผู้เป็นแบบอย่างที่ดีที่เข้าบวชในพุทธศาสนาและประพฤติตนตั้งมั่นอยู่ในพระธรรมวินัย อุทิศตนช่วยเหลือกิจการงานเผยแผ่ศาสนาอย่างเต็มความสามารถ รวมทั้งตั้งหน้าบ่าเพียรจนสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้เสมอเหมือนบุรุษเพศ เช่น พระโสณเถรี พระธัมมทินนาเถรี พระปฏาจาราเถรี พระภัททาภุณฺฑลเถรี พระเขมาเถรี พระอุบลวรรณาเถรี เป็นต้น ส่วนสตรีที่บวชเข้ามาแล้วแสดงบทรเป็นตัวร้าย ก่อกวน สร้างความสับสนวุ่นวาย จนเป็นเหตุแห่งการบัญญัติปรับโทษทางวินัย เช่น ภิกษุณีอุลลันนทา ภิกษุณีจันทกาลิ ภิกษุณีสุนทรินันทา และภิกษุณีพวกฉัพพัคคีย์ เป็นต้น

จากการที่ทรงพบปะสตรีเพศหลายรูปแบบ ประกอบกับการถูกหล่อหลอมด้วยคติความเชื่อ และค่านิยมที่ครอบงำสังคมอินเดียสมัยนั้น อาจจะมีส่วนทำให้พระองค์ทรงมองสตรีในลักษณะ ทวิทัศน์ ที่เป็น ปฏิภาคกัน^{๑๑} คือมีทั้งทัศนะใน ทางบวก และใน ทางลบ

ตัวอย่างทัศนะ ในทางบวก ที่ ให้เกียรติยกย่อง และ เห็นอกเห็นใจสตรี เช่น

บุรุษจะเป็นปราชญ์รอบรู้ในทุกเรื่องก็หาไม่ได้ แม้สตรีผู้มีปัญญาหยั่งเห็นในเรื่องนั้นๆ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์เสมอเหมือนกัน บุรุษจะเป็นปราชญ์รอบรู้ในทุกเรื่องก็หาไม่ได้ แม้สตรีผู้มีปัญญาไตร่ตรองเนื้อความ (มองปัญหาที่ซับซ้อน) ได้รวดเร็วถูกต้อง ย่อมได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์เสมอเหมือนกัน^{๑๒}

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความทุกข์โดยเฉพาะของสตรีมี ๕ อย่าง ซึ่งสตรีได้รับแตกต่างจากบุรุษ คือ เมื่อแต่งงานแล้วย่อมพลัดพรากจากญาติพี่น้องไปสู่สกุลสามี นี่เป็นทุกข์โดยเฉพาะของสตรีข้อแรก, สตรีย่อมมีระดู(ประจำเดือน) นี่เป็นทุกข์โดยเฉพาะของสตรีข้อที่ ๒, สตรีย่อมมีครรรค์(ตั้งครรรค์) นี่เป็นทุกข์โดยเฉพาะของสตรีข้อที่ ๓, สตรีย่อมคลอดบุตร นี่เป็นทุกข์โดยเฉพาะของสตรีข้อที่ ๔ และสตรีย่อมทำหน้าที่บำเรอบุรุษ นี่เป็นทุกข์โดยเฉพาะของสตรีข้อที่ ๕^{๑๓}

ตัวอย่างทัศนคติ ในทางลบ ที่ ประณามตำหนิสตรี เช่น “ขึ้นชื่อว่าหญิง ในโลกนี้ล้วน เลวทราม ไม่มีความเพียงพอ กระจายอยากไม่รู้จบสิ้น เหมือนไฟที่กลืนกินสรรพสิ่งอย่างไม่รู้วัน เพียงพอ ข้าพเจ้าขอละหญิงเหล่านี้ไว้ข้างหลัง ออกถือบวชบำเพ็ญวิเวกธรรม”^{๙๔}, “ขึ้นชื่อว่าหญิง แล้ว ควรฆ่าทิ้งเสียให้หมด ความสัตย์ไม่เคยมีในหญิงทั้งหลาย”^{๙๕}

สมภาร พรหมทา ได้ตั้งข้อสังเกตว่าทัศนคติในทางลบนั้นจะพบเห็นได้มากใน “ชาตก” อันเป็นวรรณกรรมสมัยหลังพุทธกาล ซึ่งมีความเป็นไปได้เป็นอย่างมากกว่าปราชญ์ทางพุทธ ศาสนาเหล่านั้นอาจจะแต่งเติมและสอดแทรกทัศนคติส่วนตัวของท่านเข้าไปเอง”^{๙๖}

ส่วนอีกทัศนคติที่ถือว่าเป็น พุทธวจนะ ที่นำมากล่าวอ้างกันอยู่เสมอ มีว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม นครโกสัมพี ครั้งนั้น ท่านพระ อานนท์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นถวายอภิวัตน์ลง ณ ที่อันสมควรแล้ว ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุปัจจัย ไตหนอ สตรีจึงไม่อาจนั่งอยู่ในสภา (บริหารกิจการบ้านเมือง) ไม่อาจประกอบกิจการ งานที่ยิ่งใหญ่ ไม่เคยเดินทางไปค้าขายต่างบ้านต่างเมือง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบ พระอานนท์ว่า อานนท์ สตรีเป็นเพศที่โกรธง่าย สตรีเป็นเพศที่มีธรรมชาติริษยาผู้อื่น สตรีเป็นเพศที่ตระหนี่ใจคับแคบ สตรีเป็นเพศที่ปัญญาทึบ ด้วยเหตุปัจจัยตามที่กล่าว มานี้แหละอานนท์ สตรีจึงไม่อาจนั่งอยู่ในสภา (บริหารกิจการบ้านเมือง) ไม่อาจ ประกอบกิจการที่ยิ่งใหญ่ ไม่เคยเดินทางไปค้าขายต่างบ้านต่างเมือง”^{๙๗}

จากการที่พระองค์ทรงกล่าวถึงสตรีในลักษณะนี้ อาจจะก่อให้เกิดคำถามว่า จริงๆ แล้วพระองค์ทรงมีทัศนคติต่อสตรีอย่างไรกันแน่ ? ซึ่ง สมภาร พรหมทา ได้วิเคราะห์เรื่องนี้ว่า สิ่งที่พระองค์ทรงนำมากล่าวอ้างนั้น เป็น “ข้อความเชิงประจักษ์”^{๙๘} และเป็น เหตุผลทางด้าน สังคม คือตามสภาพที่กำลังเกิดขึ้นและเป็นอยู่จริงๆ ในสังคมอินเดียสมัยนั้น จะมองสตรีใน ลักษณะดังกล่าวนี้จริง”^{๙๙} แต่เมื่อนำเอาเหตุผลทางด้านสังคมมาซึ่งน้ำหนักกับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติที่ว่าหญิงก็มีสติปัญญาความสามารถไม่ด้อยไปกว่าชาย ดังที่พระองค์ ตรัสแก่พระอานนท์ว่า สตรีเมื่อออกบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศ แล้ว สามารถที่จะทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล และ อรหัตตผลได้”^{๑๐๐} เมื่อทรงตระหนักถึงความจริงดังนี้แล้ว พระองค์ก็ทรงตัดสินพระทัยเลือก ทางด้านความเป็นจริงตามธรรมชาติโดยการหยิบยื่นคืนสิทธิให้แก่สตรี คือยอมรับสตรีเข้า บวชเป็นภิกษุณีในพุทธศาสนาได้ ส่วน พระราชวรมณี (ประยูรท์ ปยุตโต) ก็ได้วิเคราะห์ไว้ ในทำนองเดียวกันว่า ถ้าพิจารณาถึงเหตุผลทางด้านสังคมแล้วพระองค์จะไม่ทรงรับสตรี เข้าเป็นภิกษุณี แต่ครั้งตระหนักถึงความจริงที่ว่าสตรีก็สามารถที่จะบรรลุอุดมธรรมได้เช่น

เดียวกับชาย จึงทรงยินยอมให้บวชได้^{๑๑} โดยสตรีที่เข้าบวชรุ่นแรกคือพระนางมหาปชาบดี และบริวารอีกจำนวน ๕๐๐ นาง^{๑๒}

แต่ก่อนที่จะทรงยินยอมให้สตรีเข้าบวช พระองค์ทรงกำหนดเงื่อนไขให้ต้องปฏิบัติ ตาม “ครุธรรม ๘” คือ

- ๑ ภิกษุณีแม่บวชแล้วตั้งร้อยพรรษา ก็ต้องทำความเคารพภิกษุแม่จะบวชเพียงวันเดียว
- ๒ ภิกษุณีจะต้องไม่อยู่จำพรรษาในที่ที่ไม่มีภิกษุอยู่
- ๓ ภิกษุณีจะต้องปฏิบัติตามหลักธรรม ๒ ประการ คือ จะต้องเข้าทำอุโบสถกรรม และรับ ฟังคำสอนจากภิกษุทุกกึ่งเดือน
- ๔ ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้ว จะต้องปวารณาในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายภิกษุสงฆ์และ ภิกษุณีสงฆ์
- ๕ ภิกษุณีที่ต้องอาบัติหนัก จะต้องอยู่กรรมเพื่อล้างอาบัติ (อยู่ปริวาสกรรม) ในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย
- ๖ ภิกษุณีต้องอุปสมบทในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย เมื่อได้เป็นนางสิกขมานา คึกษาธรรม ๖ ประการแล้ว (คือ ศิลตั้งแต่ข้อปาณาติปาตา เวรมณี ถึงวิกาลโภชนา เวรมณี หมายถึงศิลปข้อ ๖ ที่ ห้ามฉันอาหารในยามวิกาล คือตั้งแต่หลังเที่ยงวันเป็นต้นไป) ครบสองปีแล้ว
- ๗ ภิกษุณีต้องไม่ด่าว่าภิกษุไม่ว่ากรณีใดๆทั้งสิ้น
- ๘ นับตั้งแต่วันอุปสมบทเป็นต้นไป ภิกษุณีจะต้องรับโอวาทจากภิกษุ แต่ภิกษุณีจะสอน ภิกษุไม่ได้^{๑๓}

การที่ทรงกำหนดเงื่อนไขดังกล่าว อาจจะก่อให้เกิดคำถามว่าพระองค์ทรงเลือก ปฏิบัติต่อสตรีหรือไม่ ? ต่อปัญหานี้ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า ตามหลัก ครุธรรม ข้อ ๑ เพื่ออนุวัตให้เป็นที่ไปตามประเพณี ความเชื่อ และค่านิยมของชาวชมพูทวีป สมัยนั้น ที่ถือว่าสตรีตั้งแต่เกิดจะต้องตกอยู่ภายใต้การดูแลคุ้มครองของบิดามารดา ครั้น แต่งงานแล้วจะต้องตกอยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลของฝ่ายสามี ฉะนั้นเมื่อเข้าบวชเป็น ภิกษุณี พระองค์จึงกำหนดให้ตกอยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลของภิกษุ (ในส่วนของผู้วิจัยเอง ได้วิเคราะห์เรื่องนี้ไว้แล้วในบทที่ ๔ ข้อ ๖ เรื่อง “หลักการพื้นฐานสำหรับปฏิบัติระหว่างพุทธสาวก” หัวข้อย่อยที่ ๔ เรื่อง “หลักความเคารพกันในสถาบันสงฆ์”), ในครุธรรม ข้อ ๒ เพื่อให้เป็นหลัก ประกันในเรื่องความปลอดภัยแก่ชีวิต ร่างกาย และความปลอดภัยทางเพศแก่ภิกษุณีที่จะ ไม่ถูกข่มเหงรังแกจากคนถ้อย, ในครุธรรม ข้อ ๓ เพื่อความเป็นเอกภาพแห่งสงฆ์ทั้งสอง ฝ่าย, ในครุธรรม ข้อ ๔, ๕ ฝ่ายภิกษุก็ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกัน เพียงแต่ต่างกันที่ว่าภิกษุณี

จะต้องปลงอาบัติในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย ส่วนภิกษุปลงอาบัติในสงฆ์เพียงฝ่ายเดียว, ใน
 ครุธรรม ข้อ ๖ เพื่อความเป็นเอกภาพแห่งสงฆ์ทั้งสองฝ่ายตามที่กล่าวแล้วในข้อ ๓ ส่วนใน
 ครุธรรม ข้อ ๗, ๘ ก็เพื่อให้สอดคล้องกับหลักการเดิมที่ว่าเมื่อภิกษุคอยทำหน้าที่คุ้มครองดู
 แลภิกษุณีแล้ว ย่อมไม่เป็นการสมควรที่ภิกษุณีจะดูว่ากล่าวภิกษุ อย่างไรก็ตามถ้าภิกษุ
 ใดวางตนไม่เหมาะสม ภิกษุณีก็ได้รับการยกเว้นไม่ต้องให้ความเคารพแก่ภิกษุนั้นเช่นกัน^{๔๔}

อย่างไรก็ตาม การที่พระองค์ไม่ค่อยจะทรงยินยอมให้สตรีเข้าบวชได้โดยง่ายนั้น
 เหตุผลสำคัญมิใช่มุ่งกีดกันลัทธิสตรี หากแต่พระองค์ทรงคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงตาม
 ธรรมชาติอีกด้านหนึ่งของหญิง คือ ความเปราะบางทางด้านร่างกาย ความมีสรีระแห่งความ
 เป็นหญิง และความอ่อนไหวทางด้านจิตใจและอารมณ์ เจื่อนไขปัจฉัยเหล่านี้ล้วนอาจเป็น
 อุปสรรคต่อการปฏิบัติหน้าที่เยี่ยงนักบวช และอาจเป็นเหตุนำมาซึ่งความเสื่อมเสียแก่พุทธ
 ศาสนาได้ กล่าวคือ การที่พระองค์ทรงรับบวชและสตรีที่ยังมีกิเลสตัณหาเข้ามาอยู่ใกล้ชิด
 กัน อาจเสี่ยงต่อการละเมิดทางด้านชู้สาวและอาจถูกครหานินทาได้ และเมื่อจิตใจของทั้ง
 สองฝ่ายต่างหมกมุ่นอยู่แต่เรื่องกามารมณ์ ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุ
 มรรคผลนิพพานตามที่ต้องการได้, หรือถ้าพิจารณาในแง่ของการปฏิบัติภารกิจเกี่ยวกับการ
 เผยแผ่ศาสนา ซึ่งพุทธสาวกจะต้องท่องเที่ยวจาริกไปตามหมู่บ้านชนบท ตามป่า ตามทาง
 เปลี่ยว ในต่างถิ่น ต่างบ้าน ต่างเมือง และต่างชุมชนซึ่งเป็นท้องถิ่นทุรกันดาร การปฏิบัติ
 ภารกิจในลักษณะนี้ล้วนเป็นอุปสรรคต่อความเป็นหญิงทั้งสิ้น แล้วจะต้องกลายเป็นภารกิจ
 แก่ภิกษุที่จะต้องเข้ามาช่วยคุ้มครองดูแล จนอาจเป็นเหตุให้ภิกษุปฏิบัติภารกิจได้ไม่เต็มที่
 ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคืออาจจะเป็นเหตุนำมาซึ่งอาชญากรรมทางเพศในหมู่พุทธสาวก ดังเช่น
 กรณีที่ พระอุบลวรรณาเถรี ถูกข่มขืนกระทำชำเราโดยคนถ้อย เป็นต้น^{๔๕}

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ พระองค์จึงทรงพยากรณ์ว่าการที่สตรีเข้าบวชในพุทธศาสนา
 ถือได้ว่าเป็น ๑ ใน ๕ อนาคตภัย* สำหรับพุทธศาสนา คือถ้าเมื่อใดที่หมู่ภิกษุพอใจยินดีอยู่
 แต่การคลุกคลีกับหมู่ภิกษุณีแล้วไซ้ จะเป็นเหตุแห่งความเสื่อมของพุทธศาสนาเมื่อ
 นั้น^{๔๖} เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาสาระตามที่กล่าวมานี้ พอลจะสรุปพุทธทัศนะเกี่ยวกับสตรี

* อนาคตภัย ๕ ประการ คือ ๑ ภิกษุหมกมุ่นและติดใจอยู่แต่จีวรดี ๆ ๒ ภิกษุหมกมุ่น
 และติดใจอยู่แต่รสชาติอาหารดี ๆ ๓ ภิกษุหมกมุ่นและติดใจอยู่แต่ที่อยู่อาศัยดี ๆ ๔ ภิกษุหมกมุ่น
 และติดใจอยู่กับการคลุกคลีอยู่ด้วยหมู่ภิกษุณี นางสิกขมานาและสามเณรทั้งหลาย ๕ ภิกษุหมก
 มุ่นและติดใจอยู่กับการคลุกคลีด้วยคนวัดและสามเณรทั้งหลาย^{๔๗}

ไว้ชั้นหนึ่งก่อนว่า ในแง่ของสรีระแห่งความเป็นหญิง พระองค์ถือว่าสตรีเป็นเพศที่น่าเห็นใจ เพราะต้องเผชิญทุกข์หลายด้าน ในแง่ของจิตใจและอารมณ์ สตรีเป็นเพศที่อ่อนไหวง่าย ซ้ำโกรธ ใจน้อย และขี้อิจฉา ในแง่ของสังคม สตรีควรที่จะอยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลของชาย ส่วนแง่ของความรู้ความสามารถ สตรีมีศักยภาพที่จะศึกษาเรียนรู้และบำเพ็ญเพียรให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้เสมอชาย

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสั่งสอนเกี่ยวกับการยกย่อง, คุ้มครอง, ให้เกียรติสตรีอย่างเสมอภาคกับบุรุษไว้ในปริบทต่างๆ เช่น ทรงถือว่าพุทธบริษัท ๔ ประกอบด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ซึ่งเป็นเพศชายหญิงฝ่ายละเสมอกัน ในด้านการบริหารคณะสงฆ์ ทรงยกย่องให้ พระมหาโมคคัลลานะ และ พระสารีบุตร เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายขวา ฝ่ายภิกษุ และทรงยกย่องให้ พระอุบลวรรณาเถรีและ พระเขมาเถรี เป็นอัครสาวิกาเบื้องซ้ายขวาฝ่ายภิกษุณีเช่นกัน ในด้านผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพุทธศาสนา ทรงยกย่องให้ อนาถ-ปิณฑิกเศรษฐี เป็นเอตทัคคะในบรรดาทายกฝ่ายอุบาสก และทรงยกย่องให้ นางวิสาขา เป็นเอตทัคคะในบรรดาทายิกาฝ่ายอุบาสิกาเช่นกัน ในหลักคำสอนเรื่อง อนันตริยกรรม ๕ ถือว่าการทำมาตุฆาต (ฆ่ามารดา) เป็นบาปหนัก ห้ามบวช หมดลัทธิที่จะบรรลุมรรคผลนิพพานเช่นเดียวกับการกระทำปิตุฆาต (ฆ่าบิดา) ในเบญจศีลข้อ ๓ ที่ห้ามประพฤตินิคมกาม ก็มุ่งห้ามการละเมิดทางเพศทั้งในฝ่ายชายและหญิงเช่นกัน ในหลักคำสอนเรื่อง อปริหานิยธรรม ทรงสอนมิให้ข่มเหงรังแกสตรี และให้ยกย่องและให้เกียรติแก่สตรี ในคำสอนเรื่องอบายมุข ๔ ทรงห้ามการเป็นนักเลงหญิง และในอบายมุข ๖ ทรงสอนเรื่องโทษของการเที่ยวกลางคืนว่า นอกจากจะไม่เป็นการคุ้มครองตนเองแล้วยังได้ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมียอีกด้วย เกี่ยวกับสิทธิทางการศึกษาของสตรีอินเดียสมัยนั้น ค่อนข้างจะถูกจำกัดให้แคบจนแทบจะตีบตันเลยทีเดียว ทั้งนี้เพราะพวกพราหมณ์พยายามกีดกันโดยทำให้เป็นพิธีกรรมที่ยุ่งยากซับซ้อน และใช้ภาษาชั้นสูงถ่ายทอดพระเวท จนยากที่คนทั่วไปโดยเฉพาะสตรีผู้มีพื้นฐานด้านการศึกษาต่ำจะเข้าใจคำสอนเหล่านั้นได้ แต่ในพุทธศาสนา พระองค์ทรงเปิดโอกาสให้เข้าบวชได้, ทรงให้การรับรองว่าสตรีเพศก็สามารถบำเพ็ญเพียรให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้เสมอชาย และทรงใช้ภาษาแบบชาวบ้านถ่ายทอดหลักธรรมคำสอน ทำให้ง่ายต่อการเข้าใจและสามารถเรียนรู้ได้ ในด้านการครองชีวิตคู่ ทรงสอนให้ยกย่องให้เกียรติภรรยา โดยให้ถือว่าเป็นเสมือนเพื่อนที่ประเสริฐ และสามีไม่พึงปฏิบัติต่อเธอเสมือนทาส และในบางปริบทได้ให้เกียรติยกย่องภรรยาในฐานะมารดาหรือความเป็นแม่ อันบุรุษพึงเคารพรักเสมอแม่ของตน^{๕๕} (มิกคารเศรษฐี บิดาสามีของนางวิสาขา ยกย่องนางวิสาขาว่าเป็น“มิกคารมารดา” แปลว่า มารดาของมิกคารเศรษฐี)^{๕๖} ในคำสอนเรื่องทศ ๖ ทรง

สอนเรื่องข้อพึงปฏิบัติต่อภรรยา(ทิศเบื้องหลัง) โดยสอนว่าสามีพึงให้เกียรติยกย่องภรรยา, ไม่ดูหมิ่นดูแคลน, ไม่ประพฤตินอกใจ, มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้ และจัดหาเครื่องแต่งตัวมาให้ เป็นของขวัญตามโอกาสอันควร เป็นต้น และเพื่อที่จะสะท้อนให้เห็นเรื่องสิทธิสตรี ชัดเจนยิ่งขึ้น จะยกเอาคำอธิบายเรื่องพุทธศาสนายกย่องฐานะสตรี ที่กล่าวไว้ในหนังสือ "อินเดียน้อย" ว่า

...สตรีที่เคยถือกันว่าเป็นสมบัติชนิดหนึ่งที่เสี่ยงไว้สำหรับชายให้แก่บุรุษหรือเป็นสัตว์เลี้ยงชนิดหนึ่งที่ปราศจากสิทธิและเสียงใดๆ เพราะเชื่อกันว่าสตรีเป็นมนุษย์ที่ไม่มีอะไรๆ สมบูรณ์เหมือนผู้ชาย ทุกๆอย่างให้อยู่ในอำนาจของฝ่ายชายฝ่ายเดียว ครั้นพระพุทธศาสนาทรงอุบัติ และได้รับรองว่าสตรีสามารถบรรลุมรรคผลเช่นเดียวกับบุรุษโดยไม่มีข้อแตกต่าง และตรัสข้อปฏิบัติสำหรับสตรีเพื่อเอาชนะได้ทั้งโลกนี้และโลกหน้า และการไปสู่สุคติสวรรค์โดยเท่าเทียมกับผู้ชาย และได้ตรัสสอนให้ทั้งฝ่ายภรรยาและสามีพึงมีหน้าที่กระทำแก่กัน โดยเท่าเทียมกัน ด้วยการยกฐานะของสตรีให้สูงขึ้น ทำให้สตรีมีสิทธิและโอกาสที่จะทำกุศล และศึกษาตามที่ตนประสงค์ได้มากขึ้น^{๕๐}

คำกล่าวข้างต้นนี้สอดคล้องกับ ของ ฮอร์นเนอร์ (I. B. Hornor) นักปราชญ์ทางด้านพุทธศาสนาท่านหนึ่งที่กล่าวไว้ว่า

พระองค์ทรงยกย่องให้เกียรติผู้หญิง และทรงคิดถึงฐานะของผู้หญิงอยู่เสมอ จนเป็นที่ยอมรับในสังคมสมัยนั้น พุทธประวัติส่วนนี้แสดงให้เห็นถึงบุคลิกภาพของพระองค์ ซึ่งมีบทบาทอย่างยิ่งต่อการเริ่มต้นขบวนการนี้ วิธีที่พระองค์ปฏิบัติต่อผู้หญิง และตัวอย่างที่ทรงวางให้ชายปฏิบัติ เป็นพลังสำคัญในการยกฐานะของผู้หญิง^{๕๑}

ตามที่กล่าวมาเรื่อง ทิศนะต่างๆไปเกี่ยวกับสิทธิสตรี พอจะสรุปได้ว่าพุทธศาสนามีพื้นฐานความคิดแตกต่างไปจากของตะวันตก คือ ของตะวันตกตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่าชายหญิงเกิดมาเท่าเทียมกัน ฉะนั้นพึงได้รับสิทธิ หน้าที่ และการปฏิบัติใดๆอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันด้วย ในขณะที่ทิศนะของพุทธศาสนายังไม่สามารถจะแยกเด็ดขาดออกจากแนวคิด ความเชื่อ และค่านิยมแบบพราหมณ์ได้ คือ ศาสนาพราหมณ์ถือว่าหญิงจะต้องตกอยู่ภายใต้การคุ้มครองของชาย (คำว่า สามี ในภาษาบาลีแปลว่า เจ้าของ หมายถึงสามีเป็นเจ้าของของภรรยา) อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาได้นำแนวคิดแบบพราหมณ์มาพัฒนาให้ก้าวหน้าไปกว่าเดิม คือ เปิดโอกาสให้สตรีเข้าเป็นนักบวชได้และยอมรับว่าสตรีก็สามารถที่จะบำเพ็ญเพียรให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้เสมอชาย ฉะนั้นแม้ว่าพุทธศาสนาจะมีได้ให้สิทธิแก่หญิงเท่าเทียมชายทุกกรณีไป แต่ถือได้ว่าช่วยยกฐานะสตรีให้สูงขึ้น ยกย่องให้เกียรติ และคุ้มครองสตรีมากกว่าลัทธิศาสนาพราหมณ์ในสมัยนั้น

๕.๑.๒ ทศนะต่างๆไปเกี่ยวกับสิทธิเด็ก : เนื่องจากสังฆมณฑลเป็นสถาบันแห่งนักบวช ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับเด็กโดยตรงไม่มากนัก แต่ก็ถือว่าสามเณรและสามเณรีเป็น “เหล่านักบวช” ของนักบวชเช่นกัน การรับเด็กเข้าบวชมักเกิดจากความจำเป็นทางด้านจริยธรรม หรือเกี่ยวข้องโดยสืบเนื่องกับผู้ใหญ่ ดังเช่น ภายหลังจากที่เสด็จออกบวชและตรัสรู้แล้ว มีอยู่คราวหนึ่งเมื่อพระองค์เสด็จไปโปรดพระบิดา คราวนั้นพระนางยโสธรา (อดีตพระชายา) ได้บอกให้พระราหุล (พระโอรส) เข้าไปทูลขอสมบัติจากพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงนำพระราหุลกลับไปยังพุทธสำนักและทรงโปรดให้บรรพชาเป็นสามเณรรูปแรกในพุทธศาสนา ซึ่งการกระทำครั้งนั้นทำให้พระเจ้าสุทโธทนะ รู้สึกเสียพระทัยเป็นอย่างมากจนถึงกับทูลขอต่อพระศาสดาว่า ต่อไปถ้าจะบรรพชาให้เด็กคนใดอีกควรจะได้รับการอนุญาตจากบิดามารดาหรือผู้ปกครองก่อน ซึ่งพระองค์ก็ทรงรับตามนั้นและทรงบัญญัติสิกขาบทความว่า ถ้าผู้ใดบรรพชาให้เด็กโดยที่ไม่ได้รับการอนุญาตจากบิดามารดาหรือผู้ปกครองก่อน ถือว่าต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๖} ครั้นต่อมาได้มีการรับเด็กชายหญิง (ที่มีอายุไม่ครบ ๒๐ ปี) เข้าบรรพชาเป็นสามเณรและสามเณรีจำนวนหลายรายด้วยเหตุผลและความจำเป็นต่างๆกัน เช่น เด็กบางคน (เช่นลูกช่างทอง) มีเรื่องทะเลาะกับบิดามารดาแล้วหนีเข้ามาขอบรรพชา, มีเด็กจำนวน ๑๗ คน ขออนุญาตบิดามารดาเข้ามาบรรพชา ครั้นตกตึกทันทิวไม่ไหว ลูกขึ้นร้องให้ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงบัญญัติห้ามบรรพชาเด็กที่อายุไม่ครบ ๒๐ ปี โดยที่ไม่มีเหตุผลอันสมควร การอนุญาตให้เด็กเข้าบรรพชาส່วนมากเกิดจากความจำเป็นทางด้านจริยธรรม เช่น บิดามารดาของเด็กออกบวชกันหมด ทำให้เด็กไร้ที่พึ่งพึ่งจึงต้องรับเข้าบรรพชาด้วย หรือเกิดโรคระบาดทำให้บิดามารดาหรือผู้ปกครองของเด็กเสียชีวิตหมด ทำให้เด็กไร้ที่พึ่ง ก็ให้การสงเคราะห์โดยรับเด็กเหล่านั้นเข้าบรรพชา เป็นต้น ครั้นเมื่อเด็กคนใดเข้าบรรพชาในพุทธศาสนาแล้ว จะต้องปฏิบัติตามพระวินัย ๑๐ ข้อ และสามเณรแต่ละรูปจะต้องอยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลของภิกษุ คอยทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดูและให้การศึกษา ส่วนสามเณรีจะต้องอยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลของภิกษุณี คอยทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดูและให้การศึกษา^{๑๗}

นอกจากการสงเคราะห์เด็กโดยรับเข้าเป็นสามเณรและสามเณรีแล้ว พุทธศาสนายังมีหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิเด็ก เช่น ในหลักคำสอนเรื่อง ทิศ ๖ ถือว่าบุตรภรรยาเป็น ทิศเบื้องหลัง ที่พึงได้รับการคุ้มครองดูแลจากบิดามารดา คือ พึงได้รับการดูแลไม่ให้คบค้าสมาคมกับคนชั่ว, ฝึกฝนอบรมให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี, จัดการให้ได้รับการศึกษา ศิลปวิทยาตามสมควร, ช่วยเป็นธุระในการจัดหาคุ้มครองที่เหมาะสมให้ และมอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาสอันควร. ส่วนผู้ที่มีหน้าที่เป็นครูอาจารย์ พึงให้การคุ้มครองสิทธิของ

ศิษย์โดยพยายามฝึกอบรมให้ศิษย์เป็นคนดี, ถ้ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์อย่างแจ่มแจ้ง, สอนความรู้ให้โดยไม่ปิดบัง, ยกย่องศิษย์ให้ปรากฏในหมู่พวก และสอนวิชาความรู้ให้สามารถออกไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้^{๔๔}

๔.๒ อนาคตวิสัยฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ สามเณร และสามเณรี

๔.๒.๑ อนาคตวิสัยฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ : เคยกล่าวมาแต่ต้นแล้วว่าวินัยหรือศีลสำหรับภิกษุณี ใช้ร่วมกับของภิกษุ ๑๘๑ ลิกขาบท ที่เป็นของภิกษุณีโดยเฉพาะเพียง ๑๓๐ ลิกขาบท รวมเป็น ๓๑๑ ลิกขาบท โดยแยกออกเป็น ปาราชิก ๘ ลิกขาบท (ที่เป็นของภิกษุณีโดยเฉพาะ ๔ ลิกขาบท), สังฆาทิเสส ๑๗ ลิกขาบท (ที่เป็นของภิกษุณีโดยเฉพาะ ๑๐ ลิกขาบท), นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ ๓๐ ลิกขาบท (ที่เป็นของภิกษุณีโดยเฉพาะ ๑๒ ลิกขาบท), ปาจิตตีย์ ๑๖๖ ลิกขาบท (ที่เป็นของภิกษุณีโดยเฉพาะ ๙๒ ลิกขาบท), ปาฏิเทสนียะ ๘ ลิกขาบท (ไม่ซ้ำกับของภิกษุเลย - ปาฏิเทสนียะของฝ่ายภิกษุมีเพียง ๔ ลิกขาบท), เสขยวัตร ๗๕ ลิกขาบท (ซ้ำกับของภิกษุทั้งหมด) และอธิกรณสมณะ ๗ ลิกขาบท (ใช้ร่วมกับของภิกษุทั้งหมด)^{๔๕} ในการกล่าวถึงวินัยของฝ่ายภิกษุณีในข้อนี้ จะเลือกกล่าวเฉพาะที่ไม่ซ้ำกับของภิกษุเท่านั้น

(๑) ปาราชิกลิกขาบท กับลัทธิมนุษยชน : พระวินัยบัญญัติที่มีโทษชั้น ปาราชิก ต้องขาดจากความเป็นภิกษุณี, หาสังวาสมิได้ ที่เป็นของภิกษุณีโดยเฉพาะมี ๔ ลิกขาบท ดังนี้

ลิกขาบท ที่ ๑ ห้ามกำหนดยินดีจับต้องกายบุรุษ

ที่มาของลิกขาบทนี้มีว่า ภิกษุณีชื่อสุนทรินันทา มีความกำหนดยินดีในการจับต้องกายหลานชายของนางวิสาขา ผู้มีนามว่าสาฬหะมาณพ ต่อมาความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติลิกขาบท ความว่า “นางภิกษุณีมีความกำหนด ยินดีการลูบ การคลำ การจับ การต้อง การบีบ ของผู้ชายผู้มีความกำหนด เบื้องบนตั้งแต่ใต้รากขวัญลงไป เบื้องล่างตั้งแต่เข้าขึ้นมา ต้องอาบัติปาราชิก”

ลิกขาบท ที่ ๒ ห้ามปกปิดอาบัติปาราชิกของภิกษุณีอื่น

ที่มาของลิกขาบทนี้มีว่า ภิกษุณีชื่อถุลลนันทา รู้ว่าภิกษุณีสุนทรินันทา มีครรภักกับสาฬหะมาณพ แล้วแกล้งปกปิดไว้ ไม่โจษขานทักท้วงให้ทราบในสงฆ์ ต่อมาความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติลิกขาบท ความว่า “นางภิกษุณีรู้ว่านางภิกษุณีอื่นต้องอาบัติปาราชิก ไม่โจทด้วยตนเอง ไม่บอกแก่หมู่คณะ ต้องอาบัติปาราชิก”

สิกขาบท ที่ ๓ ห้ามเข้าพวกกับภิกษุที่สงฆ์ขับออกจากหมู่แล้ว

ที่มาของสิกขาบทนี้มีว่า ภิกษุณีชื่ออุลลันทา ไปเข้าพวกด้วยกับภิกษุชื่ออริฏฐะ ผู้ที่สงฆ์ขับออกจากหมู่แล้ว ต่อมาความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติสิกขาบท ความว่า “นางภิกษุณี ประพฤติตามภิกษุที่สงฆ์สวดประกาศยกเสียจากหมู่ เป็นผู้ไม่เอื้อเพื่อ ไม่ทำคิน ไม่ทำตนให้เป็นสหายกับพระธรรมพระวินัย คำสอนของพระศาสดา. นางภิกษุณีนั่น อันสงฆ์พึงตักเตือน เมื่อไม่เชื่อฟัง จึงสวดประกาศตักเตือนชี้แจง ถ้าสวดประกาศครบ ๓ ครั้ง ยังไม่ละเลิก ต้องอาบัติปาราชิก”

สิกขาบท ที่ ๔ ห้ามเกี่ยวข้องกับนัตหมายกับบุรุษ

ที่มาของสิกขาบทนี้มีว่า มีภิกษุณีในคณะเดียวกัน ๖ รูป ประพฤติตนไม่สมควร เช่น มีความยินดีในการจับมือบุรุษบ้าง จับชายสังฆาฏีบ้าง ยืนกับบุรุษบ้าง พุดจากกับเขาบ้าง นัตหมายกับเขาบ้าง ยินดีการมาตามนัตของเข้าง้าง เข้าไปสู่ที่มุงด้วยกันบ้าง ทอดกายให้เขาเพื่อเสพอสังฆกรรมบ้าง ต่อมาความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติสิกขาบทปรับอาบัติปาราชิกแก่ภิกษุณีผู้ประพฤตินั้น^{๕๖}

จากเนื้อหาสาระทั้ง ๔ สิกขาบทนี้ ถ้าถือตามแนวคิดแบบตะวันตก จะเห็นได้ว่าการที่บุคคลใดเกี่ยวข้องกับเพศกับใคร หรือไปคบค้าสมาคมกับผู้ที่ถูกยกออกเสียจากหมู่ ถือว่าเป็นสิทธิส่วนบุคคลที่ผู้อื่นไม่พึงเข้าไปแทรกสอด แต่ถ้าพิจารณาเรื่องนี้ด้วยหลักวินัยถือว่าการเข้าเป็นนิกบวชในพุทธศาสนาเป็นเรื่องของความเลื่อมใสศรัทธาและความสมัครใจ ไม่มีใครกะเกณฑ์บังคับ เมื่อเข้ามาแล้วถ้าไม่สามารถที่จะปฏิบัติตามพระบัญญัติได้ ก็มีสิทธิที่จะบอกคืนและสละเพศบรรพชิตเสียได้ โดยที่ไม่มีใครกะเกณฑ์บังคับเช่นกัน แต่ถ้าเมื่อใดที่เขาเลือกที่จะอยู่ ก็ต้องปฏิบัติตามที่พระวินัยบัญญัติไว้ ถ้าละเมิดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษตามพระวินัย เพราะถ้าชินปล่อยไว้ จะก่อให้เกิดความเสียหายแก่สงฆ์โดยรวมได้ ทั้งนี้เพราะเข้าตามหลักการพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ว่าเมื่อไม่รักษาตนให้ดีแล้วก็ย่อมได้ชื่อว่าไม่รักษาผู้อื่นด้วย หรือถ้าจะนำกรณีในลักษณะเดียวกันนี้เปรียบเทียบกับหลักกฎหมาย จะเห็นได้ว่าการที่บุคคลใดเปลื้องกายลอนจ้อนต่อหน้าธารกำนัล ถ้าจะว่าไปแล้วน่าจะถือได้ว่าเป็นสิทธิส่วนบุคคล แต่ด้วยเหตุที่เขาเป็นสมาชิกของสังฆมด้วย ฉะนั้นการกระทำของเขา จึงถือว่าเป็นการละเมิดศีลธรรมอันดีของประชาชน เป็นการละเมิด สิทธิของสังฆม จึงถือว่ามีผิดตามกฎหมาย ต้องโทษปรับไม่เกิน ๕๐๐ บาท(ปมอ. ม. ๓๘๘) ในกรณีที่ภิกษุณียุ่งเกี่ยวเรื่องทางเพศและคบค้าสมาคมกับผู้ที่สงฆ์ขับออกจากหมู่ก็เช่นกัน ย่อมถือได้ว่าเป็นการละเมิด สิทธิของสถาบันสงฆ์ พลอยทำให้พุทธสาวกรูปอื่นถูก

ดูหมิ่นเกลียดชัง และเดือดร้อนรำคาญตามไปด้วย ฉะนั้นจึงถือได้ว่าเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนอีกรูปแบบหนึ่งเช่นกัน

(๒) **สังฆาติเสสสิกขาบท** กับสิทธิมนุษยชน : พระวินัยบัญญัติที่มีโทษชั้นสังฆาติเสส ซึ่งถือว่าเป็นครุกาบัตติสถานกลางที่มีโทษไม่ถึงขั้นจากความเป็นภิกษุณี แต่ต้องอยู่กรรมประพฤติวัตรเพื่อทรมานตนเอง ตามที่พระวินัยกำหนดจึงจะพ้นโทษได้ มี ๑๗ สิกขาบท แต่ที่เป็นของภิกษุณีโดยเฉพาะ มี ๑๐ สิกขาบท คือ

- ๑ ห้ามก่อคดีในโรงศาลกับคฤหัสถ์หรือกับนักบวชด้วยกัน
- ๒ ห้ามบวชให้แก่ภิกษุณีที่เป็นโจร
- ๓ ห้ามเข้าสู่ละแวกบ้าน, ชำน้ำ หรือค้างคืนแต่ผู้เดียวตามลำพัง
- ๔ ห้ามสวดเปลื้องโทษให้แก่ผู้ที่ถูกลงโทษโดยมิได้บอกสงฆ์ก่อน
- ๕ ห้ามรับของเคี้ยว ของฉัน จากมือของบุรุษ
- ๖ ห้ามพูดชักจูงให้ภิกษุณีประพฤติย่อหย่อน
- ๗ ห้ามพูดดูหมิ่นภิกษุณีสงฆ์เมื่อยามโกรธเคือง
- ๘ ห้ามพูดติเตียนเมื่อถูกลงโทษโดยธรรม
- ๙ ห้ามรวมกลุ่มกันประพฤติเสื่อมเสีย
- ๑๐ ห้ามพูดยุยงภิกษุณีผู้ประพฤติผิด^{๑๗}

เนื้อหาสาระทั้ง ๑๐ สิกขาบทนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่เคยกล่าวมาแต่ต้น คือห้ามมิให้ละเมิดผู้อื่นด้วยกายกรรม วาจกรรม, ให้ "รักษาตนเอง" มิให้ประพฤติชั่ว ให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี ทั้งนี้เพื่อให้เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาและความเป็นระเบียบเรียบร้อยแห่งสงฆ์ ฉะนั้นจะไม่นำมากล่าวทั้งหมดให้เป็นการซ้ำซ้อนอีก แต่จะหยิบยกมากล่าวเพียง ๓ สิกขาบท^{๑๘} คือ

สิกขาบท ที่ ๑ ห้ามก่อคดีในโรงศาลกับคฤหัสถ์หรือกับนักบวชด้วยกัน

ที่มาของสิกขาบทนี้มีว่า นางอุลลันทาภิกษุณี เป็นความกับชายคนหนึ่งเรื่องโรงเก็บของ ศาลตัดสินให้ภิกษุณีชนะ ชายนั้นหาว่านางภิกษุณีโกง ภิกษุณีไปแจ้งความ ศาลลงโทษชายนั้น ชายนั้นสร้างที่อยู่ให้ชิวก และให้ชิวกมาด่า ภิกษุณีแจ้งความ ศาลตัดสินให้จำคุกชายนั้น. ต่อมาความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุณีกระทำในลักษณะนี้อีกต่อไป

สิกขาบท ที่ ๒ ห้ามบวชให้แก่ภิกษุณีที่เป็นโจร

ที่มาของสิกขาบทนี้มีว่า ชายาของเจ้าลิจฉวีประพุดตินอกใจสามี สามีจะฆ่า นางจึงหนีพร้อมกับขโมยของมีค่าติดมือไปด้วย และไปขอบวชในลัทธิต่อแต่เขาไม่บวชให้ แต่นางถูกลั่นทอนภิกษุณี เห็นแก่ของกำนัลจึงยอมบวชให้ ต่อมาความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติห้ามบวชให้แก่ผู้ที่เป็นโจร

สิกขาบท ที่ ๓ ห้ามเข้าสู่ละแวกบ้าน, ขำมน้ำ หรือค้างคืนแต่ผู้เดียวตามลำพัง

ที่มาของสิกขาบทนี้มีว่า มีอยู่หลายครั้งหลายคราที่ภิกษุณีแตกหมู่เข้าสู่ละแวกบ้าน, ขำมน้ำ, นอนค้างคืนตามลำพัง แล้วถูกข่มขืน ต่อมาความนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติห้ามภิกษุณีกระทำการในลักษณะนี้อีกต่อไป

เนื้อหาสาระทั้ง ๓ สิกขาบทนี้ พอจะวิเคราะห์ได้ว่า ใน สิกขาบทที่ ๑ ที่ห้ามก่อคดีในโรงศาล ถ้าถือตามแนวคิดแบบตะวันตก จะเห็นได้ว่าการที่บุคคลใดลุกขึ้นปกป้องการละเมิดสิทธิของตนด้วยกระบวนการทางศาล ถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องและชอบธรรม แต่ถ้าจะพิจารณาเรื่องนี้ด้วยหลักการของพระวินัย จะเห็นได้ว่าพุทธสาวกมิใช่คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน การที่จะใช้วิถีแห่งคฤหัสถ์ปกป้องสิทธิของตนถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสม เป็น โลกวัชชะ คือชาวโลกอาจตำหนิตายได้ ส่วนในสิกขาบทที่ ๒ ที่ห้ามรับผู้เป็นโจรเข้าบวชทั้งที่รู้อยู่ นั้น ถ้าถือตามหลักกฎหมายก็เท่ากับให้ที่พักพิงแก่คนผิดเลยทีเดียว เพราะผู้ที่เป็นโจรย่อมได้ชื่อว่าละเมิดในสิทธิแห่งทรัพย์สินของผู้อื่นมาขั้นหนึ่งแล้ว แล้วหนีมาอาศัยผ้าเหลืองคุ้มหัว จะทำให้ผู้ที่อยู่ในผ้าเหลืองคนอื่นๆ หลอยหม่นหมองไปด้วย ซึ่งตามท้องเรื่องนี้สามีของนางโจรนั้นได้นำความไปฟ้องร้องต่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเพื่อขอบังคับให้ลาลึกษา แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงยินยอม เพราะถือว่าเมื่อบวชแล้วก็แล้วกันไป^{๔๔} ฉะนั้นเมื่อพิจารณาจากเรื่องนี้จึงเท่ากับว่าสถาบันสงฆ์ทำหน้าที่ให้ความคุ้มครองแก่ผู้ที่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นอีกชั้นหนึ่ง ส่วนในสิกขาบทที่ ๓ ที่ห้ามภิกษุณีเข้าละแวกบ้าน, ขำมน้ำ หรือค้างคืนเพียงคนเดียววนั้น ก็เพื่อเป็นการคุ้มครองสิทธิในชีวิต ร่างกาย และสิทธิทางเพศของภิกษุณีนั่นเอง

(๓) สิกขาบทอื่นๆ ที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน : ตามที่กล่าวมาข้างต้นถือว่าเป็นครุภาพัตติสถานหนัก(ปาราชิก) และ ครุภาพัตติสถานกลาง (สังฆาทิเสส) ส่วนที่เหลือนอกจากนี้ถือว่าเป็น ลหุภาพัตติ หรืออาบัติสถานเบา ถ้าภิกษุณีใดต้องเข้าแล้วเพียงแต่ทำคืนอาบัติหรือสารภาพผิดต่อหน้าผู้อื่นก็ถือว่าพ้นโทษได้แล้ว ที่มาของการบัญญัติลหุภาพัตติเหล่านี้ล้วนเกิดจาก โลกวัชชะ คือ ลูกชาวบ้านตำหนิตายว่าการกระทำในลักษณะนั้นๆไม่

เหมาะสมกับวิสัยสมณเพศ เมื่อความดังกล่าวนี้ทราบถึงพระพุทธเจ้า ก็ทรงบัญญัติห้ามการกระทำในลักษณะนั้น ดังที่จะยกมาให้ดูพอเป็นตัวอย่าง เช่น ห้ามภิกษุณีถอนขนในที่แคบขณะเปลือยกายอาบน้ำ (ขนรักแร้, ขนที่อวัยวะเพศ ซึ่งพวกหญิงแพศยานิยมกระทำเช่นนั้น - ปาจิตตีย์ ลสฺสนวรรค ลิกขาบทที่ ๒), ห้ามเปลือยกายอาบน้ำ (ปาจิตตีย์ นคฺควรรค ลิกขาบทที่ ๑), ห้ามภิกษุณี ๒ รูปใช้มือลูบไล้คล้ายกำหนดให้แก้กัน (ใช้มือช่วยกันตบให้แก้กัน - ปาจิตตีย์ ลสฺสนวรรค ลิกขาบทที่ ๓), ห้ามเข้าบ้านคนอื่นแล้วเวลากลับไม่บอกลาเจ้าของบ้าน (กลับโดยเจ้าของบ้านไม่รู้ เมื่อสิ่งของสูญหายอาจเป็นที่สงสัยได้ - ปาจิตตีย์ อ้นถการวรรค ลิกขาบทที่ ๕), ห้ามเพิกเฉยเมื่อศิษย์ไม่สบาย (ปาจิตตีย์ ตฎฎวรรค ลิกขาบทที่ ๔), ห้ามใช้ผ้าสำหรับผู้มีประจำเดือนคนเดียวเกิน ๓ วัน โดยมีได้ซักแล้วแบ่งเฉลี่ยให้ผู้อื่นใช้บ้าง (ปาจิตตีย์ จิตตวรรค ลิกขาบทที่ ๗), ห้ามบวชให้แก่นางสิกขมานาที่บิดามารดาหรือสามีมิได้อนุญาต (ปาจิตตีย์ จิตตวรรค ลิกขาบทที่ ๑๐) เป็นต้น^{๖๐}

การที่ทรงบัญญัติห้ามการกระทำสิ่งเหล่านี้ เพราะถือได้ว่าเป็นการไม่รักษาตนเอง ไม่รักษาผู้อื่น (ละเมิดสิทธิของผู้อื่น) และยังเป็นการละเมิดสิทธิของสถาบันสงฆ์โดยส่วนรวมอีกด้วย

๔.๒.๒ วินัยของสามเณร และสามเณรี : ทั้งสามเณรและสามเณรี ซึ่งถือว่าเป็น "เหล่ากอ" ของนักบวช จะต้องถือศีลฝ่ายละ ๑๐ ข้อเท่ากัน^{๖๑} คือ

- ๑ เว้นจากการฆ่าสัตว์
- ๒ เว้นจากการลักทรัพย์
- ๓ เว้นจากการประพฤติก่อล่วงพรหมจรรย์
- ๔ เว้นจากการพูดเท็จ
- ๕ เว้นจากการดื่มสุราเมรัย
- ๖ เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล (เที่ยงไปแล้ว)
- ๗ เว้นจากการฟ้อนรำขับร้องประโคม และการดูมหรสพ
- ๘ เว้นจากการตัดทรงตกแต่งประดับประดาร่างกายด้วยดอกไม้ของหอม เครื่องทาเครื่องย้อมผัดผิวต่างๆ
- ๙ เว้นจากที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ (คือห้ามนั่งนอนเหนือเตียงตั้งมีเท้าสูงเกินประมาณ และที่นั่งที่นอนอันใหญ่ มีภายในใสนุ่นและสำลี)
- ๑๐ เว้นจากการรับทองและเงิน

จากวินัยทั้ง ๑๐ ข้อนี้ พอจะแบ่งสาระสำคัญได้เป็น ๒ ประเด็นหลัก คือ การห้ามล่วงละเมิดในสิทธิของผู้อื่นทั้งกายและวาจา และห้ามกระทำในสิ่งอาจถูกชาวบ้านตำหนิ

ตีเตียน(โลกวัชชะ) นอกจากนี้พระองค์ยังทรงบัญญัติเกี่ยวกับเหตุแห่งการ "นาสนะ" (โล่สีก) สามเณรไว้ ๑๐ ประการ คือ การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดบด ต้มสุราเมรัย ตีเตียนพระพุทฺธ ตีเตียนพระธรรม ตีเตียนพระสงฆ์ มีความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม และประทุษร้าย(ข่มขืน)ภิกษุณี^{๑๖} ส่วนเหตุแห่งการนาสนะสามเณรี้ เข้าใจว่าคงอนุโลมตามของฝ่ายสามเณรเช่นกัน จากเหตุแห่งการนาสนะทั้ง ๑๐ ประการนี้ จะเห็นได้ว่าล้วนสงเคราะห์ลงในเหตุแห่งการละเมิดสิทธิของผู้อื่นได้ทั้งสิ้น

๕ กระบวนการยุติธรรมในหลักวินัย

องค์ประกอบสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะใช้พิจารณาว่าประชาชนแห่งรัฐนั้นๆได้รับการคุ้มครองทางด้านสิทธิมนุษยชนอย่างเพียงพอหรือไม่ สามารถพิจารณาจากกระบวนการยุติธรรมแห่งรัฐนั้น ถ้าประชาชนได้รับหลักประกันว่าเขาจะได้รับการพิจารณาพรรคด้อย่างเป็นธรรม ก็ถือได้ว่าเขาได้รับการคุ้มครองทางด้านสิทธิมนุษยชน แต่ถ้าหากเขาได้รับการพิจารณาพรรคด้อย่างไม่เป็นธรรม ก็ถือได้ว่าเขาไม่ได้รับการคุ้มครองทางด้านสิทธิมนุษยชนเช่นกัน

ใน กระบวนการยุติธรรม ตามกฎหมายแห่งรัฐ จะถือว่าการกระทำใด มีความผิด และ จะต้องถูกลงโทษ จะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบต่างๆ คือ

- ๑ มีกฎหมายบัญญัติไว้ก่อนว่าการกระทำนั้นเป็นความผิด และมีการบัญญัติโทษสำหรับความผิดนั้นไว้
- ๒ การกระทำนั้นครบองค์ประกอบแห่งความผิด
- ๓ มีกฎหมายบัญญัติยกเว้นโทษสำหรับความผิดนั้น
- ๔ การดำเนินการเพื่อนำตัวผู้ที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดมาลงโทษ เป็นไปด้วยความถูกต้องเป็นธรรมตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย

ซึ่งจะได้ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการยุติธรรมในหลักคำสอนของพุทธศาสนาเพื่อที่จะนำมาเปรียบเทียบดูว่าเป็นไปตาม กระบวนการยุติธรรม ตามกฎหมายแห่งรัฐหรือไม่ ดังนี้

(๑) พุทธสาวกจะไม่ถูกลงโทษโดยที่ไม่มีพระวินัยบัญญัติไว้ก่อนว่าการกระทำนั้นเป็นความผิด : เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจหลักวินัยประเด็นนี้ได้ง่ายขึ้น จะได้อธิบายโดยเปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตกและประมวลกฎหมายอาญาแห่งราชอาณาจักรไทย คือ จากเนื้อหาสาระใน ปฎิญาสาสกล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ ๑๑ (๒) ที่ว่า จะถือบุคคลใดๆว่ามีความผิดทางอาญาเนื่องด้วยการกระทำหรือละเว้นใดๆ อันมิได้จัดเป็นความผิดทางอาญาตาม

กฎหมายแห่งชาติ หรือกฎหมายระหว่างประเทศ ในขณะที่ได้กระทำการนั้นขึ้นไม่ได้ และจะลงโทษอันหนักกว่าที่ใช้อยู่ในขณะที่ได้กระทำความผิดทางอาญานั้นไม่ได้ และประมวลกฎหมายอาญา มาตรา ๒ ที่ว่า บุคคลจักต้องรับโทษในทางอาญา ต่อเมื่อได้กระทำการอันกฎหมายที่ใช้อยู่ในขณะกระทำนั้นบัญญัติเป็นความผิดและกำหนดโทษไว้ และโทษที่จะลงแก่ผู้กระทำความผิดนั้น ต้องเป็นโทษที่บัญญัติไว้ในกฎหมาย

เมื่อนำเนื้อหาทั้งสองส่วนนี้มาประกอบกันเข้าเพื่อพิจารณา จะเห็นได้ว่าการที่จะถือว่าการกระทำใดเป็นความผิดและต้องถูกลงโทษนั้น จะต้องเข้าตามหลักเกณฑ์ที่ว่า ต้องมีกฎหมายบัญญัติไว้ก่อนว่าการกระทำนั้นเป็นความผิดและต้องถูกลงโทษตามกฎหมาย ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าสอดคล้องกับหลักการที่ ซีซาร์ เบคคาเรีย และ เจเรมี เบนธัม ได้เคยกล่าวไว้ว่า “เมื่อไม่มีกฎหมาย ก็ไม่มีอาชญากรรมและโทษ และโทษที่จะลงจะต้องได้สัดส่วนกับความผิดทางอาญา”^{๖๓}

ถ้าจะนำหลักนิติปรัชญาดังกล่าวนี้มาเปรียบเทียบกับหลักวินัยในพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่า มี หลักการ ที่สอดคล้องกัน คือ ตามปกติพระพุทธรองค์จะไม่ทรงบัญญัติวินัยสิกขาบทใดๆ ขึ้นไว้เป็นการล่วงหน้าแต่จะรอจนกระทั่งมีการกระทำที่ไม่เหมาะสมก่อให้เกิดความเสียหาย ถูกติฉินนินทา หรืออาจจะมี ความผิดตามกฎหมายบ้านเมืองเกิดขึ้นก่อน^{๖๔} หลังจากนั้นจะทรงเรียกประชุมสงฆ์และดำเนินการไต่สวนภิกษุผู้ที่ถูกกล่าวหา จนกระทั่งภิกษุนั้นรับสารภาพว่าได้กระทำดังข้อกล่าวหาจริง แล้วพระองค์ก็ทรงกระทำ “ธรรมีกถา” คือทรงแสดงธรรมเพื่อชี้แนะสั่งสอนให้เห็นคุณและโทษของการกระทำดังกล่าว^{๖๕} หลังจากนั้นก็ทรงบัญญัติพระวินัยสิกขาบทนั้นๆ ขึ้น และทรงประกาศใช้พระวินัยนั้นในท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์ บรรดาพุทธสาวกเหล่านั้นก็ช่วยกันจดจำไว้และบอกต่อกันไปเพื่อให้รับทราบโดยทั่วกันและถือปฏิบัติสืบไป และให้ถือว่าพระวินัยสิกขาบทนั้นๆ ได้ประกาศใช้แล้ว

ส่วนพุทธสาวกผู้ก่อเหตุให้เกิดการบัญญัติพระวินัยสิกขาบทนั้นจะไม่ถูกลงโทษตามวินัยสิกขาบทนั้นๆ แต่อย่างใด ดังเช่น ในปฐมปาราชิกสิกขาบท ภิกษุสุทินเสพเมถุนกับภรรยา เก้าถึง ๓ ครั้ง^{๖๖} จนเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑, ในทุติยปาราชิกสิกขาบท ภิกษุณิยะ ขโมยไม้ที่มีไว้เพื่อซ่อมแปลงพระนครยามมีภัยมาสร้างกุฏิของตน จนเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๒, ในตติยปาราชิกสิกขาบท พวกภิกษุได้ฟัง อสุกถาธรรม แล้ว ให้นึกถึงภัยจรรยาของตนเอง จนถึงกับช่วยกันปลงชีวิตให้แก่กันและกัน จนเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ และในจตุตถปาราชิกสิกขาบท หมู่ภิกษุผลัด

กันกล่าวอวดคุณธรรมวิเศษภายในตนเพื่อให้ชาวบ้านนำข้าวปลาอาหารมาถวาย จนเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ (ดู ข้อ ๓ (๑) ประกอบ)

ถ้าถือตามพระวินัย จะเห็นได้ว่าการกระทำทั้ง ๔ ลักษณะนี้ ล้วนต้องโทษสถานหนัก ต้องขาดจากความเป็นภิกษุ หาลังวาสมิได้ และจะกลับมาบวชอีกไม่ได้ แต่ภิกษุทั้งสี่กลุ่มนี้ มิได้ถูกลงโทษแต่อย่างใด ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับหลักการที่ว่า เมื่อไม่มีพระวินัยบัญญัติไว้ก่อนว่าการกระทำนั้นเป็นความผิดและต้องถูกลงโทษ ก็จะไม่มีการลงโทษสำหรับความผิดนั้นๆ แต่ภายหลังจากที่บัญญัติพระวินัยสิกขาบทนั้นขึ้นไว้แล้ว ถ้ายังมีภิกษุใดล่วงละเมิดฝ่าฝืนอีก ก็จะถูกลงโทษตามพระวินัยสิกขาบทนั้นๆ

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าหลักวินัยมีลักษณะสอดคล้องกับหลักการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในแง่ที่ว่า บุคคลจะไม่ถูกลงโทษย้อนหลังในการกระทำของตน เพราะมีเช่นนั้นจะก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมแก่ผู้ถูกลงโทษ โดยที่ไม่รู้ว่าเมื่อใดจะถูกลงโทษย้อนหลังในการกระทำที่เคยผ่านมา ก็จะทำให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างขาดความมั่นใจและหวาดระแวงอยู่ตลอดเวลา

(๒) พุทธสาวกจะไม่ถูกลงโทษถ้าการกระทำนั้นไม่ครบองค์ประกอบแห่งความผิด : เพื่อที่จะเป็นหลักประกันอีกชั้นหนึ่งว่าบุคคลจะไม่ถูกลงโทษโดยไม่เป็นธรรม กฎหมายจึงได้วางหลักการไว้อีกว่า การที่จะถือว่าบุคคลใดกระทำผิดและต้องถูกลงโทษสถานใดจะต้องพิจารณาดูว่าการกระทำนั้นเป็น“การกระทำ”ตามความหมายของกฎหมายหรือไม่ กล่าวคือ ผู้กระทำได้จะกระทำ, ผู้กระทำตกลงใจกระทำตามที่คิด และผู้กระทำได้กระทำตามที่ตกลงใจอันสืบเนื่องมาจากความคิดนั้น^{๖๗} ถ้าพิจารณาแล้วเข้าตามลักษณะ ๓ ประการนี้ ก็ถือว่าเป็น“การกระทำ”ตามความหมายของกฎหมาย หลังจากนั้นต้องพิจารณาต่อไปอีกว่าการกระทำนั้น ครบองค์ประกอบแห่งความผิดหรือไม่ ซึ่งแบ่งออกเป็นองค์ประกอบภายนอกและองค์ประกอบภายใน คำว่า “องค์ประกอบภายนอก” หมายถึง ส่วนประกอบของการกระทำที่ปรากฏให้เห็นได้จากภายนอกซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ ผู้กระทำ (ตัวบุคคล ผู้ลงมือกระทำ เช่น ผู้ลงมือฆ่า ลงมือข่มขืน ลงมือลักขโมย เป็นต้น), การกระทำ (ลักษณะอาการกระทำ เช่น การฆ่า การข่มขืน การลักขโมย เป็นต้น) และ วัตถุแห่งการกระทำ (ตัวบุคคล หรือ สถาบันทางสังคม เช่น รัฐ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเสียหายจากการกระทำนั้น เช่น ผู้ถูกฆ่า ถูกข่มขืน ถูกลักขโมยทรัพย์สิน เป็นต้น) เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าครบองค์ประกอบภายนอกดังกล่าวนี้ ก็จะต้องพิจารณาต่อไปอีกว่า ครบองค์ประกอบภายในหรือไม่ คือพิจารณาดูว่ากระทำลงไป ด้วยเจตนา, ไม่เจตนา หรือกระทำด้วยความประมาท เมื่อ

พิจารณาดูว่าครบทั้งองค์ประกอบภายนอกและภายใน จึงจะตัดสินสรุปว่าการกระทำนั้น เป็นความผิดและต้องถูกลงโทษสถานใดจึงจะเหมาะสมกับความผิดนั้นๆ

เมื่อนำหลักกฎหมายดังกล่าวนี้มาเปรียบเทียบกับหลักพระวินัย จะเห็นได้ว่ามี หลักการ ที่สอดคล้องกัน คือ ตามหลักพระวินัยถือว่าพุทธสาวกใดกระทำความผิดและต้องอาบัติสถานใด จะต้องพิจารณาดูว่าการกระทำนั้นเป็น“การกระทำ”ตามความหมายของพระวินัยหรือไม่ กล่าวคือ การกระทำนั้นเกิดทางกายโดยลำพัง, เกิดทางวาจาโดยลำพัง, เกิดทางกายกับจิต หรือเกิดทางวาจากับจิต โดยที่ผู้นั้นอาจจะลงมือกระทำเอง, ไซ้ให้ผู้อื่นกระทำ หรือแม้แต่ ละ เว้นกระทำ (เช่นมีผู้ทำสิ่งของตกหล่นไว้ที่สำนักของภิกษุ แต่ภิกษุแกล้งทำเฉย ไม่นำสิ่งของนั้นไป คั้นก็ถือว่าเป็นการกระทำเช่นกัน)^{๖๔} ถ้าพิจารณาดูแล้วเห็นว่าเข้าตามลักษณะที่กล่าวมานี้ ก็ ถือว่าเป็น “การกระทำ” ตามความหมายของพระวินัย หลังจากนั้นก็ต้องพิจารณาต่อไปว่า การกระทำนั้น ครอบงำประกอบแห่งความผิดหรือไม่ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ องค์ ประกอบภายนอก และองค์ประกอบภายใน คำว่า “องค์ประกอบภายนอก” หมายถึง ส่วน ของการกระทำที่ปรากฏให้เห็นได้จากภายนอก ซึ่งแบ่งย่อยออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ ผู้ กระทำ, การกระทำ และ วัตถุแห่งการกระทำ โดยอนุโลมอธิบายได้ทำนองเดียวกับในหลัก กฎหมายที่กล่าวแล้ว ดังตัวอย่างเช่น ในปาจิตตีย์ ลิกขาบทที่ว่า “ภิกษุใด แกล้งพรากสัตว์ จากชีวิต เป็นปาจิตตีย์”^{๖๕} ถือว่า “ภิกษุใด” เป็นผู้กระทำ, “แกล้งพราก...จากชีวิต” เป็น การ กระทำ และ “สัตว์” เป็น วัตถุแห่งการกระทำ (พระวินัยใช้ว่า วัตถุแห่งอาบัติ) เมื่อพิจารณา ดูแล้วถ้าเห็นว่าครอบงำประกอบภายนอก ก็ต้องพิจารณาต่อไปว่าครอบงำประกอบภายใน หรือไม่ คือพิจารณาดูว่ากระทำการนั้นลงไปด้วย สจิตตกะ หรือ อจิตตกะ คำว่า “สจิตตกะ” แปลว่า มีจิตเจือ, แกล้ง, จงใจ^{๖๖} หรือที่อธิบายไว้ ตรงตัว ในหลักคำสอนเรื่อง กรรม ว่า หมายถึง “เจตนา” นั่นเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตยานันตังเราเรียวการม บุคคลใดจงใจกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”^{๖๗} ส่วนคำว่า “อจิตตกะ” แปลว่า ไม่มีจิตเจือ, ไม่มีแกล้ง, ไม่มีจงใจ^{๖๘} ซึ่งหมายถึงไม่เจตนาในความหมายของกฎหมายนั่นเอง เมื่อพิจารณา ดูการกระทำนั้นว่าครบทั้งองค์ประกอบภายนอกและภายในดังกล่าวนี้ จึงจะสรุปได้ว่าเป็น ความผิดและต้องโทษสถานใดจึงจะเหมาะสมกับความผิดนั้น ดังตัวอย่างใน ปาจิตตีย์วรรค ๗ ลิกขาบทที่ ๑ ที่ว่า

“อนึ่ง ภิกษุใด แกล้งพรากสัตว์จากชีวิต เป็นปาจิตตีย์”

ในบทภาษณีย์ ได้อธิบายถึงความผิดและโทษที่จะได้รับจากการกระทำหรือไม่เพิ่มเติมว่า
สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่ามีชีวิต พรากจากชีวิต ต้องอาบัติปาจิตตีย์
สัตว์มีชีวิต ภิกษุสงสัย พรากจากชีวิต ต้องอาบัติทุกกฏ

สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่สัตว์มีชีวิต พราจากชีวิต ไม่ต้องอาบัติ

ไม่ใช่สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่ามีชีวิต ... ต้องอาบัติทุกกฏ

ไม่ใช่สัตว์มีชีวิต ภิกษุสงสัย...ต้องอาบัติทุกกฏ

ไม่ใช่สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าไม่ใช่สัตว์มีชีวิต...ไม่ต้องอาบัติ^{๗๓}

จากวินัยบัญญัติที่ยกมาให้ดูนี้ จะเห็นได้ว่าภิกษุจะต้องอาบัติสถานใดหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบแห่งความผิดนั้นๆ

(๓) พุทธสาวกผู้กระทำความผิดจะไม่ถูกลงโทษ ถ้าการกระทำผิดนั้นเข้าข่ายได้รับยกเว้นความผิดและโทษ : ในบางกรณี แม้ว่าการกระทำนั้นจะเข้าข่ายมีความผิดและต้องรับโทษ แต่ถ้ามีกฎหมายยกเว้นความผิดและโทษไว้ให้ ก็ถือว่าผู้นั้นไม่ต้องรับผิดและโทษอันเนื่องมาจากการกระทำนั้น เช่น กรณีที่เจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ยิงเป่านักโทษที่ต้องคำพิพากษาให้ประหารชีวิต, การกระทำตามคำสั่งโดยชอบของเจ้านักงาน (ปปพ. ม. ๔๔๙), การกระทำที่ป้องกันภัยที่กำลังจะถึงตัว และการป้องกันตัวที่สมควรแก่เหตุ เป็นต้น

เมื่อนำหลักกฎหมายดังกล่าวนี้มาเปรียบเทียบกับหลักวินัย จะเห็นได้ว่าแม้จะมีข้อปลีกย่อยแตกต่างกันบ้าง แต่ก็มี หลักการ ยกเว้นความผิดและโทษไว้เช่นกัน กล่าวคือ แม้ว่าการกระทำของพุทธสาวกใดจะเข้าข่ายมีความผิดและต้องอาบัติ แต่ถ้ามีพระวินัยยกเว้นไว้ให้ ผู้นั้นก็ไม่ต้องรับผิดและต้องอาบัติเช่นกัน ดังเห็นได้จากกรณีที่พระวินัยบัญญัติยกเว้นความผิดและโทษให้แก่ภิกษุ ๔ ประเภท ได้แก่ ภิกษุผู้ที่กระทำลงไปเพราะความบ้าคลั่งจนไม่มีสติสัมปชัญญะ, ภิกษุผู้กระทำลงไปเพราะอาการเพ้อถึงขั้นไม่รู้สีกตัว, ภิกษุผู้กระทำลงไปเพราะความกระสับกระส่ายด้วยเวทนาคลั่งจนถึงขั้นไม่มีสติ และภิกษุผู้ก่อเหตุแรกให้มีการบัญญัติพระวินัยสิกขาบทนั้นๆ^{๗๔} ซึ่งพุทธศาสนาเรียกภิกษุผู้ก่อเหตุให้มีการบัญญัติพระวินัยสิกขาบทนั้นๆว่า “อาทิกัมมิกะ” ซึ่งแปลว่า ผู้กระทำความผิดแรก, ผู้เป็นต้นเหตุให้มีการบัญญัติวินัยนั้น (the first doer, the beginner)^{๗๕} ส่วนเหตุผลที่ไม่ลงโทษผู้ก่อเหตุแรกก็เพื่อให้สอดคล้องกับหลักกการที่เคยกล่าวมาแล้วในข้อ (๑) ที่ว่า เมื่อไม่มีพระวินัยบัญญัติไว้ก่อนว่าการกระทำนั้นเป็นความผิด ก็ไม่ต้องรับโทษสำหรับการกระทำนั้น ดังตัวอย่างในกรณีที่ภิกษุสุทินเสพเมถุนกับภรรยาเก่า, ภิกษุธนียะขโมยไม้มาสร้างกุฏิ, หมู่ภิกษุผลัดกันปลงชีวิตของกันและกัน และหมู่ภิกษุก่อวอดคุณธรรมวิเศษภายในตน ภิกษุทั้ง ๔ กรณีนี้ถือว่าเป็น “อาทิกัมมิกะ” ทั้งสิ้น จึงได้รับการยกเว้นความผิดและโทษตามพระวินัยสิกขาบทนั้นๆ

(๕) กระบวนการดำเนินการพิจารณาโทษแก่ผู้กระทำผิดพระวินัย : ตามกระบวนการยุติธรรมแห่งรัฐ จะเริ่มต้นเมื่อมีผู้กระทำผิดกฎหมายบ้านเมือง และมีการแจ้งความร้องทุกข์ต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อให้ดำเนินการสืบสวนและสอบสวน เพื่อนำสำนวนแห่งการสอบสวนนั้นเสนอต่อพนักงานอัยการเพื่อพิจารณาล้างฟ้องหรือไม่ฟ้องแล้วแต่กรณี ถ้าพนักงานอัยการมีความเห็นล้างฟ้อง ศาลก็จะดำเนินการไต่สวนพิจารณาคดีโดยเปิดโอกาสให้ทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยได้นำพยานหลักฐานมาหักล้างต่อสู้กันได้อย่างเต็มที่ เพื่อที่จะนำไปเป็นหลักฐานในการชั่งน้ำหนักในการพิพากษาคดีต่อไป ถ้ายังมีประเด็นใดที่น่าเคลือบแคลงสงสัยว่าผู้ถูกกล่าวหาได้กระทำความผิดจริงหรือไม่ ศาลก็จะยกผลประโยชน์ให้จำเลยโดยพิพากษาปล่อยตัวไป แต่ถ้าศาลมีความเชื่อมั่นว่าจำเลยได้กระทำความผิดจริงตามฟ้อง ก็พิพากษาลงโทษตามกฎหมาย หลังจากศาลชั้นต้นจะได้พิพากษาคดีแล้ว ถ้าคู่กรณีเห็นว่าคำพิพากษานั้นยังไม่ถูกต้องเป็นธรรม ก็สามารถอุทธรณ์หรือฎีกาคดีนั้นได้ ถ้าเมื่อใดที่ศาลฎีกาพิพากษาคดีแล้วให้ถือว่าคดีนั้นถึงที่สุด หลังจากนั้นก็จะมีการทวงถามราชทัณฑ์รับช่วงต่อไปดำเนินการลงโทษให้เป็นไปตามคำพิพากษาของศาลต่อไป

ถ้าจะนำกระบวนการดังกล่าวมาเทียบกับหลักวินัยดูบ้าง จะเห็นได้ว่าโดยหลักทั่วไป เมื่อมีการกระทำผิดหรือล่วงละเมิดพระวินัยเกิดขึ้น ให้ถือว่าเป็นหน้าที่ของภิกษุนั้นโดยตรงที่จะต้องแสดงคืนอาบัติเพื่อที่จะให้คดีนั้นระงับ แต่ถ้าภิกษุนั้นไม่ยอมแสดงคืน ถือเป็นหน้าที่ของภิกษุอื่นที่จะตักเตือนภิกษุนั้นให้แสดงคืนอาบัติ ทั้งนี้เพื่อเห็นแก่ภิกษุตนเอง แต่ถ้าถูกกล่าวตักเตือนแล้วยังไม่ยอมแสดงคืนอยู่อีก ให้ภิกษุอื่นนำความขึ้นฟ้องร้องต่อสงฆ์เพื่อพิจารณาให้คดีนั้นระงับ ทั้งนี้เพื่อเห็นแก่ศาสนา

ถ้านำหลักทั่วไปดังกล่าวนี้มาอธิบายโดยจำแนกรายละเอียดจะได้ว่า เมื่อมีการกระทำผิดและมีผู้ประสงค์ที่จะฟ้องร้องคดี (อนุวาทาธิกรณ์) เกิดขึ้น ให้ภิกษุผู้ที่มีความประสงค์จะฟ้องร้อง ดำเนินการฟ้องร้องโดยตรงด้วยวิธีหนึ่งวิธีใด เช่น กล่าวฟ้องด้วยวาจาโดยนำความไปบอกหรือฟ้องร้องต่อพระภิกษุเถระรูปใดรูปหนึ่ง หรืออาจจะฟ้องใน "คณะบุคคล" (ภิกษุ ๓ รูปบ้าง ๕ รูปบ้าง) หรืออาจจะฟ้องต่อที่ประชุมสงฆ์ หรือไม่ก็อาจจะ ดำเนินการโดยอ้อม โดยแสดงอาการประท้วง เช่น รังเกียจ ไม่แสดงความเคารพ ไม่คบค้าสมาคมด้วย ฯลฯ เพื่อให้กลายเป็นที่โจษขานเล่าลือจนนำไปสู่การฟ้องร้องกันต่อไป^{๖๖} และเมื่อมีการฟ้องร้องกันขึ้นแล้ว ถ้าคดีนั้นเป็นคดีสำคัญก็จะมี การเรียกประชุมสงฆ์เพื่อพิจารณาดูว่าสมควรที่จะรับคำฟ้องนั้นหรือไม่ โดยถือหลักในการพิจารณา ๕ ขั้นตอน คือ

๑ เป็น กาลอันสมควรหรือไม่ ที่จะรับคำฟ้องนั้น (ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของพระภิกษุเถระ)

๒ ถ้าเป็นกาลสมควร ให้พิจารณาต่อไปว่าคดีนั้นมีมูลหรือไม่

๓ ถ้าคดีนั้นมีมูล ให้พิจารณาต่อไปว่าก่อให้เกิดประโยชน์แก่สงฆ์หรือไม่

๔ ถ้าก่อให้เกิดประโยชน์แก่สงฆ์ ให้พิจารณาต่อไปว่าจักได้ภิกษุผู้เคยคบเคยเห็นกันเป็นฝ่ายโดยธรรมหรือไม่

๕ ถ้าจักได้ภิกษุผู้เคยคบเคยเห็นกันโดยธรรม ให้พิจารณาต่อไปว่าจะก่อให้เกิดความบาดหมางแตกร้างขึ้นในหมู่สงฆ์หรือไม่^{๗๗}

ถ้าพิจารณาแล้วเห็นว่าไม่ขัดกับหลักการที่กล่าวนี้ ก็ให้รับคำฟ้องนั้นไว้ดำเนินการไต่สวนคดีต่อไป โดยเรียกโจทก์และจำเลยมาพร้อมหน้ากัน แล้วให้ฝ่ายโจทก์ กล่าวขอโอกาส (ขออนุญาต) ต่อจำเลยเพื่อทำการกล่าวฟ้อง แล้วสงฆ์จะซักถามจำเลยว่าจะรับสารภาพตามฟ้องหรือไม่ ถ้าจำเลยรับสารภาพให้ลงโทษปรับอาบัติตามความหนักเบาแห่งความผิดนั้น แล้วถือว่าคดีนั้นเป็นอันระงับ แต่ถ้าจำเลยไม่รับสารภาพจะต้องดำเนินการไต่สวนคดีต่อไป โดยอาจจะทำการไต่สวนโดยที่ประชุมสงฆ์โดยตรง แต่ถ้าเห็นว่าการไต่สวนโดยวิธีนี้อาจจะก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายและทำให้เกิดเสียงดั่งระเบ็งเซ็งแซ่ และจะไม่เป็นการสะดวกก็อาจจะดำเนินการไต่สวนโดย “อุพพาทิกวิธี” คือสงฆ์มีมติแต่งตั้งภิกษุผู้ฉลาดสามารถขึ้นเพื่อทำการไต่สวนคดีแทน โดยผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งนั้นจะต้องมีคุณสมบัติ คือ เป็นผู้มั่งคิล เป็นพหูสูต เป็นผู้รู้ปาดิโมกข์ดี เป็นผู้ยึดมั่นในพระวินัย เป็นผู้อาจชี้แจงให้คู่วิวาทเข้าใจและเลื่อมใสได้ เป็นผู้ฉลาดเพื่อยังอิทธิฤทธิ์ระงับได้ เป็นผู้รู้เรื่องอิทธิกรรม เป็นผู้รู้ความระงับแห่งอิทธิกรรม และเป็นผู้รู้ทางระงับอิทธิกรรม^{๗๘}

นอกจากนี้ยังจะต้องเป็นผู้ที่ตั้งมั่นอยู่ใน หลักแห่งความยุติธรรม คือ

พึงเป็นผู้หนักในสงฆ์ ไม่พึงเป็นผู้หนักในบุคคล พึงเป็นผู้หนักในพระสัทธรรม ไม่พึงเป็นผู้หนักในอำมาตย์ พึงเป็นผู้ไปตามอำนาจแห่งคดี ไม่พึงเป็นผู้เห็นแก่บริษัท พึงวินิจฉัยโดยกาลอันควร ไม่พึงวินิจฉัยโดยกาลอันไม่ควร พึงวินิจฉัยด้วยคำจริง ไม่พึงวินิจฉัยด้วยคำไม่จริง พึงวินิจฉัยด้วยคำสุภาพ ไม่พึงวินิจฉัยด้วยคำหยาบ พึงวินิจฉัยด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์ ไม่พึงวินิจฉัยด้วยคำไม่ประกอบด้วยประโยชน์ พึงเป็นผู้มีเมตตาจิตวินิจฉัย ไม่พึงเป็นผู้มุ่งร้ายวินิจฉัย ไม่พึงเป็นผู้กระชับที่หู ไม่พึงคอยจับผิด ไม่พึงขยิบตา ไม่พึงเลิกคิ้ว ไม่พึงชะเง้อศีรษะ ไม่พึงทำอาการแห่งมือ ไม่พึงแสดงปลายนิ้วมือ พึงเป็นผู้รู้จักที่นั้ง พึงเป็นผู้รู้จักการนั้ง พึงนั่งบนอาสนะของตน ทอดตาชั่วแอก พังเนื้อความและไม่ลุกออกจากอาสนะไปข้างไหน ไม่พึงยังการวินิจฉัยให้บกพร่อง ไม่พึงเสพทางผิด ไม่พึงพูดสายคำ พึงเป็นผู้ไม่รับด่าว่า ไม่ผลุนผลันไม่

ดูดัน เป็นผู้อดได้ต่อถ้อยคำ พึงเป็นผู้มีเมตตาจิตคิดเอ็นดูเพื่อประโยชน์ พึงเป็นผู้ไม่พูดพล่อย เป็นผู้พูดมที่สุต พึงเป็นผู้ไม่ผูกเวร ไม่ขัดเคือง พึงรู้จักตน พึงรู้จักผู้อื่น พึงสังเกตโจทก์ พึงสังเกตจำเลย พึงกำหนดรู้ผู้โจทก์ไม่เป็นธรรม พึงกำหนดรู้ผู้โจทก์เป็นธรรม พึงกำหนดข้อความอันสองฝ่ายกล่าวมิให้ตกหล่น ไม่แซมข้อความอันเขาไม่ได้กล่าว พึงจำบทพยานขณะอันเข้าประเด็นไว้เป็นอย่างดี สอบสวนจำเลยแล้ว พึงปรับตามคำรับสารภาพ โจทก์หรือจำเลยประหม่าพึงพูดเอาใจ เป็นผู้ชี้ขาดพิงพูดปลอบ เป็นผู้ดูพินห้าม เป็นผู้ไม่สะอวดพินดัดเสียด เป็นผู้ตรงพินประพฤติด้วยความอ่อนโยน ไม่พินฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ พินวางตนเป็นกลาง ทั้งในธรรมทั้งในบุคคล^{๗๙}

ในการไต่สวนคดี มีข้อห้ามบางประการ คือ ห้ามถามถึงอุปชฌาย์ผู้บวชให้ ห้ามถามถึงอาจารย์ เชื้อชาติ กำเนิด โคตร ตระกูล เป็นต้น^{๘๐} ส่วนจำเลยผู้ให้ปากคำจะต้องยึดมั่นในคุณธรรม ๒ ประการ คือ ต้องให้การตามความเป็นจริง และต้องไม่แสดงอาการรู้สึกขุ่นเคืองต่อฝ่ายโจทก์และผู้ที่ทำหน้าที่ไต่สวนคดี^{๘๑} หลังจากไต่สวนคดีเสร็จสิ้นแล้ว ให้นำพยานหลักฐานมาชั่งน้ำหนัก ถ้าพิจารณาแล้วเชื่อว่าจำเลยได้กระทำความผิด แต่ไม่ยอมรับผิด แกล้งกล่าวเท็จ ให้การกลับไปกลับมา ก็ให้ปรับโทษจำเลยเป็นการเพิ่มโทษอีกโสดหนึ่ง ตามวิธีที่เรียกว่า “ตัสสปายิลิกากรรม” (ดู บทที่ ๔ ข้อ ๖ ข้อย่อยที่ ๕ ประกอบ) และเมื่อประมวลหลักพยานทั้งหมดแล้วเชื่อว่าจำเลยได้กระทำความผิดจริง ให้ตัดสินลงโทษโดยการปรับอาบัติตามความหนักเบาแห่งความผิดนั้น แล้วนำผลแห่งการวินิจฉัยชี้ขาดคดีรายงานต่อสงฆ์ เพื่อให้สงฆ์ให้การรับรองอีกครั้งหนึ่ง แล้วถือว่าคดีนั้นเป็นอันระงับ^{๘๒} แต่ถ้าภิกษุผู้ได้รับมอบหมายให้วินิจฉัยคดีไม่สามารถที่จะวินิจฉัยชี้ขาดคดีได้ ให้นำคดีนั้นคืนแก่สงฆ์เพื่อสงฆ์จะได้พิจารณาว่าควรที่จะวินิจฉัยคดีเอง หรือแต่งตั้งภิกษุผู้ฉลาดสามารถอื่นขึ้นวินิจฉัยคดีแทน แต่ถ้ายังไม่สามารถวินิจฉัยชี้ขาดคดีได้อีก ให้นำคดีนั้นขึ้นสู่สงฆ์เพื่อตัดสินชี้ขาดด้วยวิธีที่เรียกว่า “เยภยยลิกา” คือการจับสลากเพื่อหาเสียงข้างมาก โดยสงฆ์จะแต่งตั้งภิกษุผู้ที่มีความยุติธรรม ไม่มีความลำเอียงเพราะรัก, เกลียด, งมงาย หรือเพราะกลัว และเป็นผู้ที่รู้จักสลากที่จับแล้วและยังไม่จับ เพื่อทำหน้าที่ดำเนินการในการจับสลาก^{๘๓} เมื่อผลของการจับสลากได้เสียงข้างมากเป็นประการใด ให้ถือว่าคดีระงับตามนั้น อย่างไรก็ตาม ถ้าในการพิจารณาชี้ขาดคดีตามวิธีหนึ่งวิธีใดที่กล่าวมาอาจจะก่อให้เกิดความยุ่งยากจนอาจนำมาซึ่งความแตกร้างแห่งสงฆ์ พระพุทธองค์จะทรงแนะนำให้ระงับกรณีพิพาทนั้นด้วยวิธีที่เรียกว่า “ติณวัตถารกวินย” คือการระงับด้วยวิธีประนีประนอมยอมความกัน^{๘๔}

อนึ่ง คดีใดที่ได้พิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดระงับไปแล้ว ถ้าเห็นว่ารังงับลงด้วยความไม่เป็นธรรม (ระงับด้วยอาการเทียมลัทธิขววินัย) คู่กรณีหรือผู้เกี่ยวข้องมีสิทธิที่จะรื้อฟื้น หรืออุทธรณ์คดีนั้นได้อีก และเมื่อมีการอุทธรณ์แล้วอาจมีการแต่งตั้งให้สงฆ์หมู่อื่นวินิจฉัยอีก หรือบางครั้งอาจจะยังอุทธรณ์ต่อพระพุทธเจ้าโดยตรง ซึ่งเรื่องนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัยชี้ขาดแล้วให้ถือว่าคดีนั้นเป็นอันถึงที่สุด จึงเปรียบได้ว่าพระพุทธเจ้าอยู่ในฐานะศาลฎีกานั้นเอง^{๕๕}

แต่ถ้าทั้งที่รู้อยู่ว่าคดีนั้นระงับลงด้วยความเป็นธรรมแล้ว ภิกษุใดยังแก่งัดรื้อฟื้นคดีอีก ก็จะต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๕๖} ในบทภาษณีย์ ได้อธิบายว่าการอุทธรณ์คดีใดจะต้องอาบัติหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่า ถ้า...

กรรมเป็นธรรม ภิกษุสำคัญว่ากรรมเป็นธรรม ฟ้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์
 กรรมเป็นธรรม ภิกษุมีความสงสัย ฟ้น ต้องอาบัติทุกกฏ
 กรรมเป็นธรรม ภิกษุสำคัญว่ากรรมไม่เป็นธรรม ฟ้น ไม่ต้องอาบัติ
 กรรมไม่เป็นธรรม ภิกษุสำคัญว่ากรรมเป็นธรรม ฟ้น ต้องอาบัติทุกกฏ
 กรรมไม่เป็นธรรม ภิกษุมีความสงสัย ฟ้น ต้องอาบัติทุกกฏ
 กรรมไม่เป็นธรรม ภิกษุสำคัญว่ากรรมไม่เป็นธรรม ฟ้น ไม่ต้องอาบัติ^{๕๗}

ในกรณีที่สงฆ์หรือผู้ที่สงฆ์มอบหมายได้วินิจฉัยชี้ขาดคดีแล้ว และสงฆ์ได้ให้การรับรองแล้ว ถ้าภิกษุใดไม่ยอมรับโทษตามคำวินิจฉัยนั้น สงฆ์จะลง นิคคหกรรม (ลงโทษ) ด้วยวิธีหนึ่งวิธีใด คือ ตัชชณียกรรม (ตำหนิตีเตยน), นียสกรรม (ถอดยศ), ปัพพชณียกรรม (ขับไล่ออกไปเสียจากอาวาส), ปฏิสารณียกรรม (บังคับให้ไปขอขมาผู้ที่ตนล่วงละเมิด), อุกเขปนียกรรม (ยกภิกษุนั้นออกเสียจากหมู่) และ ตัสสปาปิยสิกากรรม (เพิ่มโทษจากเคยมีอยู่แล้วแต่เดิม) ซึ่งจะเลือกลงโทษสถานใดย่อมสุดแล้วแต่ความเหมาะสมแก่กรณี^{๕๘}

ตามที่กล่าวมาทั้งหมดเรื่อง กระบวนการยุติธรรมในหลักวินัย จะเห็นได้ว่าแม้จะมีรายละเอียดและขั้นตอนในการปฏิบัติแตกต่างไปจากกระบวนการยุติธรรมแห่งรัฐบ้าง แต่ก็ถือได้ว่า โดยหลักการ แล้ว ได้ให้หลักประกันแก่ผู้ถูกกล่าวหาเป็นอย่างมากกว่าเขาจะได้รับการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรมเช่นกัน จึงถือได้ว่าเป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับหลักการของสิทธิมนุษยชนนั่นเอง

หมายเหตุ กระบวนการยุติธรรมตามหลักพระวินัยที่กล่าวนี้ ไม่รวมถึงกระบวนการตามกฎหมายอาญาแห่งคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

๖ สถานการณ์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล

ในการกล่าวถึงสถานการณ์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล พอดีจะแยกกล่าวได้เป็น ๔ ประเด็น คือ สถานการณ์ทางการเมืองการปกครอง, สถานการณ์ทางด้านสังคม, สถานการณ์ทางการศึกษาและการประกอบพิธีบูชาญ และสถานการณ์ทางด้านสตรีและเด็ก ซึ่งจะได้แยกกล่าวแต่ละประเด็นโดยสังเขป ตามลำดับ ดังนี้

๖.๑ สถานการณ์ทางการเมืองการปกครอง

ระบอบการปกครองของบรรดาแคว้นต่างๆในดินแดนชมพูทวีป ตามที่อ้างถึงไว้ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยก่อนหน้าจนกระทั่งถึงสมัยพุทธกาล ๑๖ แคว้น* พอดีจะแบ่งระบอบการปกครองออกได้เป็น ๒ ระบบใหญ่ๆ คือ ระบอบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และระบอบสามัคคีธรรม (ซึ่งมีลักษณะที่ค่อนข้างสอดคล้องกับระบอบราชาธิปไตยสมัยนี้) ในบรรดาแคว้นเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแคว้นใหญ่ๆ เช่น มคธ โกศล วัชชี และอวันตี ต่างก็ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตยทั้งสิ้น คงเหลือแต่แคว้นวัชชีของพวกเจ้าลิจฉวีเพียงแคว้นเดียว ที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม โดยมีเจ้าลิจฉวีจำนวน ๗,๗๐๗ องค์ ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นเป็นประมุขตามวาระ^{๕๕}

เมื่อพระพุทธองค์ทรงประกาศศาสนาในท่ามกลางแนวคิดทางการเมืองที่มีลักษณะแตกต่างกันดังนี้ ในฐานะแห่งความเป็นศาสดา ย่อมไม่ทรงอยู่ในฐานะที่จะละเมิดก้าวก้าวการปกครองของฝ่ายอาณาจักรได้ เท่าที่จะทรงกระทำได้ก็เพียงแต่ประดิษฐ์หลักธรรมคำสอนให้เหมาะสมกับการปกครองแต่ละแบบเท่านั้น และเพื่อที่จะให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองที่แตกต่างกันเหล่านี้ ในฝ่ายราชาธิปไตยพระองค์ทรงเน้นเรื่องทศพิธราชธรรม และ จักรวรรดิวัตรธรรม เป็นสำคัญ ส่วนในฝ่ายสามัคคีธรรมหรือฝ่ายราชาธิปไตยทรงเน้นเรื่อง อปรีหานิยธรรม เป็นสำคัญ (ดู ข้อ ๒.๓ ประกอบ)

ถ้าจะพิจารณาให้ดีแล้ว จะเห็นได้ว่าในทางฝ่ายอาณาจักร นั้น พระองค์มิได้ทรงเน้นว่า ควรจะปกครองด้วย ระบอบอะไร แต่จะทรงเน้นว่า จะปกครอง อย่างไร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นการปกครองโดยธรรม (ธรรมราชาธิปไตย) ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์อยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข แต่ในทาง ฝ่ายพุทธจักร พระองค์ทรงประยุกต์ระบอบการปกครอง

*แคว้นทั้ง ๑๖ คือ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี วัชชี กุรุ ปัญจาละ มัจจะ สุรเสนะ อัสนะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ

แบบสามัคคีธรรม หรือระบอบที่สอดคล้องกับประชาธิปไตยมาใช้ในการปกครองสงฆ์ โดยทรงจัดตั้งสถาบันสงฆ์ขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นสังคมเล็กๆ(เมื่อเทียบกับสถาบันฝ่ายอาณาจักร) โดยมีพระองค์ทรงเป็นพระประมุข วางหลักวินัยไว้ให้สงฆ์ปฏิบัติเสมือนเป็นกฎหมายของฝ่ายบ้านเมือง และให้ถือว่าพุทธสาวกทุกคนเสมอกันโดยธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่ และให้ถือเอาธรรมวินัยที่ทรงสั่งสอนแล้วเป็นศาสดาแทนเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว^{๕๐}

๖.๒ สถานการณ์ทางด้านสังคม

จากการที่ศาสนาพราหมณ์สอนว่าชั้นวรรณะเป็นไปตามพรหมลิขิตฉะนั้นกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคม ก็ตกอยู่ภายใต้พื้นฐานคติความเชื่อดังกล่าวนี้ด้วย กล่าวคือ คนในแต่ละวรรณะสัมพันธ์กันบนพื้นฐานความเชื่อที่ว่าคุณค่าและศักดิ์ศรีของชีวิตไม่เท่าเทียมกัน คนในวรรณะสูงได้เปรียบ คนในวรรณะต่ำเสียเปรียบในทุกด้าน แม้กระทั่งในเรื่องของความรัก หรือสิทธิแห่งการมีครอบครัว เพราะห้ามแต่งงานกับคนต่างวรรณะ มิเช่นนั้นลูกออกมาจะเป็น "พวกจัญทาล" หรือ หินชาติ คือมีชาติกำเนิดเลวทรามต่ำช้า เป็นเสนียดจัญไรแก่ผู้พบเห็น ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย ในการดำเนินชีวิตพวกจัญทาลประสบกับความยุ่งยากเสียเปรียบ และประสบกับปัญหาต่างๆมากมาย เช่น ไม่สามารถใช้สาธารณสมบัติร่วมกับคนในวรรณะสูงกว่าได้ เช่น บ่อน้ำสาธารณะ วัดวาอาราม ถนน โรงเรียน สุขศาลา ฯลฯ ดังตัวอย่างที่สืบทอดให้เห็นถึงสมัยปัจจุบัน เช่น ที่โปธาราม เมืองราชคฤห์ ซึ่งมีแม่น้ำสุรัสวดีไหลผ่านชาวฮินดูได้สร้างสถานที่อาบน้ำโดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ โดยชั้นบนสุดเป็นที่อาบน้ำของพวกพราหมณ์และคนในวรรณะสูง ที่ไหลต่อมาเป็นของพวกแพศย์และศูทรตามลำดับ ส่วนน้ำสุดท้ายที่ชั้นล่างเป็นโคลนเป็นที่อาบน้ำของคนวรรณะจัญทาล เป็นต้น^{๕๑} นอกจากนี้ในยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ไม่สามารถเข้าไปในคลินิกแพทย์ด้วยตนเองได้ เพราะจะทำให้เกิดแปดเปื้อนมลทินในสถานที่นั้น ต้องร้องขอคนในวรรณะสูงให้ช่วยบอกแพทย์ให้ออกมาดูแลหน้าคลินิก และอาจจะได้รับการตรวจรักษาในลำดับหลังสุดจากที่ตรวจรักษาคนในวรรณะสูงเสร็จสิ้นแล้ว หรืออาจจะถูกปฏิเสธการตรวจรักษาก็เป็นได้ ยิ่งถ้าเป็นคนวรรณะจัญทาลที่ทำหน้าที่กวาดถนนหรือคนล้างส้วมจะยิ่งถูกรังเกียจเหยียดหยามเป็นทวีคูณ พวกนี้จัดอยู่ในประเภท "Untouchable" คือเป็นพวกที่สกปรกมีมลทินแตะต้องไม่ได้ ถ้าบังเอิญผู้ที่อยู่ในวรรณะสูงกว่าแตะต้องหรือสัมผัสเนื้อตัว เสื้อผ้า ข้าวของทรัพย์สินสมบัติ หรือแม้แต่คนในวรรณะต่ำเข้าไปอาศัยร่วมไม้ขายคาของคนในวรรณะสูง ถือว่าทำให้เกิดการแปดเปื้อนมลทินขึ้นแล้ว จึงต้องชำระล้างหลายๆครั้ง เมื่อเวลาที่เดินไปบนถนนพวกกวาดถนนหรือคนล้างส้วมจะต้องร้องตะโกนส่งเสียงนำหน้า

ไปก่อนว่า “เจ้าข้าเอ๋ย เจ้าข้าเอ๋ย คนกวาดถนนกำลังมา” ทั้งนี้เพื่อเป็นการบอกล่วงหน้าให้คนในวรรณะสูงหลบหลีกไปต่างๆ แต่ถ้าด้วยเหตุบังเอิญใดๆก็ตามที่ทำให้ไปสัมผัสเนื้อตัวเสื้อผ้าหรือทรัพย์สินสมบัติของคนในวรรณะสูง ก็จะถูกตำว่าอย่างสาหัสเสียเทเสี่ย หรือบางครั้งอาจถูกลงโทษ ถูกกลั่นแกล้ง รังแกต่างๆนานา^{๖๒}

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ในสมัยเมื่อทรงประกาศหลักคำสอนแห่งพุทธศาสนาพระองค์ จึงทรงเสนอทัศนคติที่แท้แล้วขึ้นวรรณะเป็นเพียงโลกสมัญญา โลกสมมติ แม้จะเกิดมาในวรรณะสูงหรือต่ำ ถ้าทำดีก็ได้ชื่อว่าเป็นคนดีเสมอกัน และถ้าทำชั่วก็ได้ชื่อว่าเป็นคนชั่วเสมอกัน แต่จะคนจะดำรงสถานภาพทางสังคมในตำแหน่งหน้าที่ใดย่อมขึ้นอยู่กับกรกระทำของตนเองทั้งสิ้น หาใช่ขึ้นอยู่กับชาติกำเนิดแต่อย่างใดไม่

๖.๓ สถานการณ์ทางการศึกษาและการประกอบพิธีบูชาญ

๖.๓.๑ สถานการณ์ทางการศึกษา : จากคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ถือว่ามนุษย์เกิดมาคุณค่าและศักดิ์ศรีไม่เท่าเทียมกัน ฉะนั้นสิทธิในทางการศึกษาของคนแต่ละวรรณะจึงไม่เท่าเทียมกันด้วย กล่าวคือ สิทธิทางการศึกษาแทบจะผูกขาดอยู่เฉพาะในหมู่คนวรรณะพราหมณ์ หรือถ้ารองลงมาก็แค่นักบวชในวรรณะกษัตริย์ พวกพราหมณ์ ในฐานะนักวิชาการพยายามสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมากีดกันคนในวรรณะต่ำแทบทุกด้าน เช่น พยายามทำให้พิธีกรรมถ่ายทอดพระเวทย์ยากซับซ้อน เลือกใช้ ภาษาเดิม ของสันสกฤตถ่ายทอดพระเวทย์ ซึ่งถือเป็นภาษาชั้นสูงและศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเข้าใจกันเฉพาะในหมู่พราหมณ์ส่วนชาวบ้านทั่วไปไม่สามารถเข้าใจภาษาดังกล่าวนี้เลย นอกจากนี้ยังได้มีบทกำหนดโทษแก่คนในวรรณะต่ำผู้ที่พยายามจะศึกษาพระเวทย์ คือ ถ้ามีการแอบฟังการถ่ายทอดพระเวทย์ ให้ลงโทษโดยการหลอมตะกั่วแล้วนำมากรอกในรูหู, ถ้าพยายามที่จะสาธยายพระเวทย์ ให้ลงโทษโดยการตัดลิ้น และถ้าพยายามที่จะศึกษาพระเวทย์ ให้ผ่าร่างกายออกเป็นสองซีก เป็นต้น^{๖๓}

เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ พระองค์จึงทรงแก้ปัญหาการละเมิดสิทธิทางการศึกษา โดยการใช้ภาษาสามัญที่รู้และเข้าใจกันทั่วไปในหมู่ชาวบ้าน ถ่ายทอดหลักธรรมคำสอน นอกจากนี้ยังทรงจัดตั้งสถาบันสงฆ์ขึ้น โดยรับคนทุกชั้นวรรณะเข้าเป็นนักบวชได้ ครั้นเมื่อบวชเข้ามาแล้วไม่ว่าจะเป็นคนในวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ หรือศูทร ต่างก็มีสิทธิในทางการศึกษาอย่างเสมอกัน^{๖๔}

๖.๓.๒ สถานการณ์ทางด้านการประกอบพิธีบูชาญ : ตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ตั้งแต่โบราณมา ถือว่าวิถีชีวิตมนุษย์ตกอยู่ภายใต้การกำหนดของเทพเจ้า ถ้าต้องการให้ชีวิตประสบความสำเร็จความสำเร็งใดๆ จะต้องทำการเช่นสรวงบูชาเอาใจเทพเจ้า เพื่อที่จะให้ท่านได้ประทานความสุขความสำเร็จดังกล่าวให้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวชมพูทวีปสมัยนั้นตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของความเชื่อในเรื่องโชคลาง ถือฤกษ์ยาม และเชื่อในอำนาจลึกลับที่มองไม่เห็นตัวตน การดำเนินวิถีชีวิตประจำวันจะสอดคล้องกับความเชื่อดังกล่าวนี้ เช่น การถือเต้าน้ำ สวมพวงมาลัยสำหรับ บูชาไฟ ถือการลงน้ำเป็นวัตร...ตั้งแต่มยามเช้าตรู่เมื่อลุกจากที่นอน จะต้องเอามือลูบคลำแผ่นดิน ถ้าไม่ลูบแผ่นดินก็ลูบมูลโคสดหรือลูบหญ้าเขียว หรือบ่าเรือไฟ หรือยกมือไหว้พระอาทิตย์ หรือไม่ก็ต้องลงน้ำให้ครบ ๓ ครั้งในตอนเย็น^{๕๕}

นอกจากนี้ ในการประกอบพิธีกรรมเช่นสรวงบูชาเพื่อเอาใจเทพเจ้า จะเป็นไปในลักษณะที่เบียดเบียนชีวิตอื่น เช่น อัศวเมธะ (ฆ่าม้าบูชาญ), โคเมธะ (ฆ่าโคบูชาญ), ราชสุยะ (ฆ่าช้างบูชาญ) และนรเมธะ (ฆ่าคนบูชาญ) ถ้าทำสงครามชนะ จะมีการจับเอาเชลยศึกมาฆ่าสังเวช เพื่อขอบคุณเทพเจ้าที่ช่วยดลบันดาลให้ประสบชัยชนะคราวละจำนวนมาก แต่มีข้อห้ามอยู่ว่าจะนำเอาคนในวรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์มาฆ่าเพื่อบูชาญมิได้^{๕๖} นอกจากการฆ่าบูชาญลักษณะใหญ่ๆ ๔ ประเภทดังกล่าวมานี้ ยังมีการฆ่าสัตว์ชนิดอื่น เช่น การฆ่าโคตัวผู้ โคตัวเมีย แพะ แกะ ไก่ สุนัข เด็กหญิง เด็กชาย เป็นต้น ในการบูชาญแต่ละครั้งจะต้องทำให้สัตว์ล้มตายลงคราวละจำนวนมาก เช่น จะต้องฆ่าชนิดละ ๕๐๐ ตัวบ้าง ๗๐๐ ตัวบ้างเมื่อรวมกันเข้าแล้วก็กลายเป็นหลายพันตัว

ครั้นเมื่อพระองค์ทรงประกาศศาสนา ทรงเห็นว่าพิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระและเป็นการละเมิดสิทธิในชีวิตอื่น จึงทรงสั่งสอนมิให้ยึดถือสิ่งเหล่านี้เป็นที่พึ่ง โดยทรงอธิบายว่า

มนุษย์มากมายแท้ ถูกภัยคุกคามเข้าแล้ว พวกเขายึดเอาภูเขาบ้าง ป่าบ้าง สวนและต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์บ้างเป็นที่พึ่ง สิ่งเหล่านั้นไม่เป็นที่พึ่งอันเกษมได้เลย นั่นไม่ใช่สรณะอันอุดม คนยึดเอาสรณะอย่างนั้น จะพ้นไปจากสรรพทุกข์หาได้ไม่

ส่วนผู้ใดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ มองเห็นด้วยปัญญาโดยถ่องแท้ซึ่งทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ขึ้น ความก้าวล่วงทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นี่แหละคือสรณะอันเกษม นี่คือสรณะอันอุดม คนถึงสรณะอย่างนี้แล้ว ย่อมปลอดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง^{๕๗}

ทรงห้ามมิให้เชื่อเรื่อง โชคกลางและมงคลตื่นข่าว โดยทรงอธิบายว่า “ผู้ใดไม่ถือมงคลตื่นข่าว ไม่ถืออกุบาท ไม่ถือความฝัน ไม่ถือลักษณะดีชั่ว ผู้นั้นได้ชื่อว่าลวงพ้นโทษแห่งการถือมงคลตื่นข่าว ครอบงำกิเลสที่ผูกสัตว์ไว้ในภพ อันเป็นดุจคุกั้นเสียได้ ย่อมไม่กลับมาเกิดอีก”^{๔๔}

ทรงห้ามมิให้ถือเรื่อง ฤกษ์ยาม โดยทรงอธิบายว่า

ประโยชน์ได้ลวงเลยคนเขลาผู้คอยนับฤกษ์อยู่ ประโยชน์เป็นตัวฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวจักทำอะไรได้^{๔๕}

บุคคลประพฤติชอบเวลาใด เวลานั้นได้ชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี เป็นเข้ากิติ อรุณกิติ เป็นขณะดี ยามดี และเป็นอันได้ทำบุญชาติแล้วในท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ทั้งหลาย แม้กายกรรมของเขา ก็เป็นสิทธิโชค วาจกรรมก็เป็นสิทธิโชค มโนกรรมก็เป็นสิทธิโชค ประณีธานของเขาก็เป็นสิทธิโชค ครั้นกระทำการทั้งหลายที่เป็นสิทธิโชคแล้ว เขาย่อมได้ประสบแต่ผลที่มุ่งหมายอันเป็นสิทธิโชค^{๔๖}

นอกจากนี้ทรงชี้ให้เห็นว่าการเบียดเบียนสัตว์เพื่อเช่นสังเวทย์ให้เทพเจ้าเห็นใจ เพื่อให้ประสบความสุขความสำเร็จและให้รอดพ้นจากทุกข์ ย่อมเป็นไปไม่ได้เช่นกัน รังแต่จะก่อเวรก่อกรรมและสร้างความเดือดร้อนให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ครั้นเมื่อทำบาปกรรมใดๆลงไปแล้วจะชำระล้างบาปนั้นด้วยการลงอาบน้ำ ก็ไม่เกิดผลใดๆเช่นกัน เพราะถ้าถ้าแม้บุคคลจะพ้นจากบาปกรรมได้ เพราะการอาบน้ำ(ชำระบาป) กบ เต่า นาค จระเข้ และสัตว์เหล่าอื่นที่เหยี่ยวไปในแม่น้ำ ก็จะไปพอกันไปสู่สวรรค์แน่นอน^{๔๗}

๖.๕ สถานการณ์ทางด้านสตรีและเด็ก

เนื่องจากสถานการณ์เกี่ยวกับเด็กมีส่วนเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาไม่มากนักดังที่เคยกล่าวถึงบ้างแล้ว ฉะนั้นในข้อนี้จะกล่าวเฉพาะสถานการณ์ทางด้านสตรีเท่านั้น ตามคติความเชื่อและประเพณีปฏิบัติของชาวฮินดูที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล ถือว่าสตรีมิได้มีความเป็นใหญ่ในตัวเองมาตั้งแต่เยาว์วัยจนกระทั่งเข้าสู่วัยสาวและมีเหย้าเรือน กล่าวคือ ในสมัยเยาว์วัยต้องตกอยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลอย่างเข้มงวดกวดขันของมารดา บิดาหรือผู้ปกครอง โดยให้การอบรมเลี้ยงดูเสมือนว่าฝึกปรือไว้เพื่อเป็นสมบัติของผู้ชายโดยเฉพาะ ถือว่าหญิงเป็นเสมือนสมบัติชนิดหนึ่งที่เลี้ยงไว้สำหรับขายให้แก่บุรุษ หรือเป็นเสมือนสัตว์เลี้ยงชนิดหนึ่งที่ปราศจากสิทธิเสียงใดๆ เพราะเชื่อว่าสตรีไม่มีอะไรที่สมบูรณ์เหมือนกับบุรุษ^{๔๘} ครั้นโตขึ้นเป็นสาวและมีครอบครัว ก็ต้องพลัดพรากจากญาติพี่น้องเพื่อไปปรนนิบัติรับใช้สามีและญาติฝ่ายสามี ครั้นเมื่อไปอยู่กับสามีแล้วต้องตกอยู่ในฐานะสมบัติ อย่างหนึ่งของสามี ในฐานะของภรรยาจะไม่มีความเป็นอิสระเสรีหรือมีความเป็น

ใหญ่ในตัวเองแต่อย่างไร จะเป็นเพียงสิ่งที่ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ เรียกว่า “วัตถุเพื่อการแต่งงาน องค์กรรมไว้ให้กำเนิดลูก คอยดูแลงานบ้านและสามี”^{๑๐๓} ถึงแม้ว่าใน จักรวรรดิวัตรธรรม (แนวคิดที่มีมาก่อนพุทธสมัยที่พระองค์ทรงประยุกต์มาใช้ในพุทธศาสนา) จะกล่าวถึงคุณสมบัติของหญิงที่เป็น “นางแก้ว” อันถือว่าเป็น “๑ ในรัตนะ ๗” ของจักรพรรดิก็ตาม แต่ก็ยังถูกประเมินค่าไม่สูงส่งไปกว่าทรัพย์สินสมบัติอย่างหนึ่ง ที่จะต้องเพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการบำรุงบำเรอบุรุษเพศเท่านั้นเอง ดังที่กล่าวไว้ต้องมีรูปร่างและผิวพรรณสวยงามเหนือกว่ามนุษย์สตรีทั้งปวง มีกายสัมผัสอันแสนวิเศษนวลละมุนดั่งสำลีหรือปุยนุ่น ยามหนาวกายนางก็อุ่น ยามอุ่นกายนางก็เย็น กลิ่นกายหอมดั่งกลิ่นจันทน์ กลิ่นปากหอมดั่งกลิ่นบัว อีกทั้งช่างเฉลียว ประณีตเรียบร้อยให้ถูกพระทัยอยู่เสมอ^{๑๐๔} ส่วนสิทธิทางด้านการศึกษาของสตรีแทบจะดับสิ้นเลยทีเดียว เพิ่งจะมีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้นในบวรพุทธศาสนานี้เอง

ตามที่กล่าวมานี้จึงเห็นได้ว่าพุทธศาสนาได้ให้สิทธิแก่สตรีมากขึ้น ให้โอกาสในทางด้านการศึกษา ยอมรับในด้านความรู้ความสามารถของสตรีเสมอบุรุษ แต่ในด้านสภาพความเป็นอยู่หญิงยังต้องอยู่ภายใต้การคุ้มครองดูแลของชาย

๗ ความสรุป

ตามที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ พอจะสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑ **หลักปฏิบัติ** เกี่ยวกับบวชอารยวินัย : พระองค์ทรงสอนไว้ในเรื่องต่างๆ คือ ในหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ทรงสอนว่าบุคคลจะหลุดพ้นจากทุกข์ได้ก็ต่อเมื่อ ละชั่ว ทำดี และทำใจให้ผ่องแผ้ว หรืออีกนัยหนึ่งก็คือให้ดำรงตนในทางที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ในหลักเบญจศีล-เบญจธรรม ทรงสอนมิให้ล่วงละเมิดสิทธิในชีวิต ทรัพย์สิน สามัญการของกันและกัน ไม่กล่าววาจาละเมิดต่อกัน ไม่เสพของมีนเมาจนครองสติไม่อยู่ และนำไปสู่การละเมิดสิทธิด้านอื่นๆของกันและกัน ในหลักคิหิวินัย ทรงสอนให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติต่อกันโดยปราศจากอคติลำเอียง, ให้แต่ละฝ่ายดำเนินชีวิตโดยการ “รักษาตนเอง” ให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี ทั้งนี้เพื่อที่จะช่วย “รักษาผู้อื่น” ด้วย, ให้แต่ละคนประกอบแต่อาชีพการงานที่สุจริต ปราศจากโทษ ไม่เป็นไปในทางที่เบียดเบียนชีวิตอื่นไม่ว่าโดยทางตรงหรือโดยทางอ้อม และในหลักคำสอนเรื่อง ทิศ ๖ ทรงสอนให้แต่ละฝ่ายต่างช่วยกัน รักษาสิทธิและทำหน้าที่ต่างตอบแทน ให้แก่กันและกัน ไม่ว่าจะ เป็นในหมู่มิตร ครูอาจารย์ บิดามารดา บุตรภรรยา คนรับใช้ และภิกษุสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปกครองของฝ่ายอาณาจักร พระองค์มิได้ทรงเน้นว่าการปกครองระบอบใดดีที่สุด แต่ทรงเน้นว่าจะ

ปกครองอย่างไรจึงจะเป็นการช่วยรักษา สิทธิของผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง มากที่สุด โดยฝ่ายที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตยทรงสอนให้ถือตามหลัก ทศพิธราชธรรม, จักรวรรดิวัตร-ธรรม และราชสังคหัตถุธรรม เป็นหลัก ส่วนฝ่ายที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม ทรงสอนให้ถือตามหลัก อปริหานิยธรรม เป็นหลัก

๒ **หลักปฏิบัติ** เกี่ยวกับอนาคตวิสัยฝ่ายภิกษุสงฆ์ : ในด้านการปกครองสถาบันสงฆ์ ทรงใช้วิธีการปกครองที่สอดคล้องกับหลักการแบบประชาธิปไตยในแง่ที่ว่า พุทธสาวกทั้งหลายเสมอกันโดยธรรมวินัย ในพระวินัยทั้ง ๒๒๗ ลิกขาบท ล้วนถูกบัญญัติขึ้นไว้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความดีงาม ความผาสุก เพื่อกำราบคนหน้าด่าน เพื่อความเลื่อมใสของผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของผู้ที่เลื่อมใสแล้ว เพื่อป้องกันความเดือดร้อนที่จะมาสู่ในภายหลัง และเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยแห่งสงฆ์ หรือถ้าจะกล่าวโดยหลักการพื้นฐานของพุทธศาสนาก็เพื่อที่ได้ชื่อว่า “รักษาตนเองและรักษาผู้อื่น” แต่ถ้าอธิบายด้วย ภาษา และ กรอบความคิด เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแบบตะวันตก ก็เพื่อป้องกันมิให้ละเมิดสิทธิมนุษยชนนั่นเอง ในบรรดาพระวินัยทั้ง ๒๒๗ ลิกขาบทนี้ แบ่งออกเป็น ครุกาบัติสถานหนักชั้นปาราชิก ผู้ใดต้องเข้าแล้วต้องขาดจากความเป็นภิกษุ หากล่วงอาบัติได้ และจะกลับมาบวชอีกไม่ได้ มี ๔ ลิกขาบท คือ ภิกษุเสพเมถุน ภิกษุลักทรัพย์ ภิกษุแก่งฆ่ามนุษย์ให้ตาย และภิกษุก่อวอดอุตตริมนุสสรธรรม, ที่เป็นครุกาบัติสถานกลางชั้นสังฆาติเสส ผู้ใดต้องเข้าแล้วไม่ถึงขั้นขาดจากความเป็นภิกษุ แต่ต้องอยู่กรรมประพฤติวัตรตามวิธีการที่พระวินัยกำหนดจึงจะพ้นโทษได้ มี ๑๓ ลิกขาบท ส่วนที่เหลือนอกจากนั้นเป็น ลหุกาบัติ หรืออาบัติสถานเบา คือ ฤลัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และพหุ-ภาสิต ผู้ใดต้องเข้าแล้วเพียงแต่สารภาพผิดต่อหน้าภิกษุอื่นก็ถือว่าพ้นโทษได้แล้ว

๓ **ทัศนะทั่วไปเกี่ยวกับสิทธิสตรีและเด็ก และหลักปฏิบัติเกี่ยวกับอนาคตวิสัยฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ สามเณร และสามเณรี** : พระองค์ทรงพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้นไปกว่าของศาสนาพราหมณ์ โดยให้เกียรติ ยกย่อง และคุ้มครองสตรีมากกว่าแต่ก่อน ทรงให้การรับรองว่าสตรีมีความรู้ความสามารถเสมอบุรุษ และทรงยินยอมรับสตรีและเด็กเข้าบวชเป็นภิกษุณี สามเณร และสามเณรีได้ โดยกำหนดให้ภิกษุณีต้องถือศีล ๓๑๑ ลิกขาบท สามเณรและสามเณรีถือศีลฝ่ายละ ๑๐ ลิกขาบท โดยวัตถุประสงค์ของพระวินัยนี้ล้วนเป็นไปเพื่อ รักษาตนเอง รักษาผู้อื่น และรักษาสถาบันสงฆ์ หรือถ้าจะอธิบายตาม ภาษา และ กรอบความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแบบตะวันตก ก็เพื่อเป็นการป้องกันการละเมิดสิทธิมนุษยชนนั่นเอง

๔ **กระบวนการยุติธรรม** ในหลักวินัย : เนื่องจากสถานภาพของทางฝ่ายอาณาจักรมีลักษณะแตกต่างจากของฝ่ายพุทธจักร ฉะนั้นจึงทำให้รายละเอียดของขั้นตอนและวิธีการปฏิบัติในกระบวนการยุติธรรมแตกต่างกันออกไปตามสภาพ แต่ถ้า โดยหลักการ แล้วถือได้ว่ามีความสอดคล้องกัน ในแง่ที่ว่าพยายามที่จะให้ความเป็นธรรมแก่คู่กรณีอย่างเต็มที่ โดยเริ่มตั้งแต่ไม่ถือว่าการกระทำใดเป็นความผิดโดยที่ไม่มีพระวินัยบัญญัติความผิดและกำหนดโทษไว้ก่อน จากนั้นก็พิจารณาว่าการกระทำนั้นครบองค์ประกอบแห่งความผิดหรือไม่, มีพระวินัยบัญญัติยกเว้นโทษสำหรับความผิดนั้นไว้หรือไม่, ในกระบวนการพิจารณาคดีก็พยายามคัดเลือกภิกษุผู้ฉลาดสามารถ หนักในธรรม หนักในสงฆ์ ไม่หนักในบุคคล ให้ทำหน้าที่เป็นผู้พิจารณาวินิจฉัยคดี เมื่อพิจารณาวินิจฉัยคดีเป็นอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ถ้าคู่กรณีเห็นว่ายังไม่ได้รับความเป็นธรรม ยังสามารถร้องฟื้นเพื่ออุทธรณ์หรือฎีกาคดีนั้นต่อไปได้อีก

ตามที่กล่าวมานี้จึงเห็นได้ว่ากระบวนการยุติธรรมในหลักพระวินัย พยายามที่จะให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่ายอย่างเต็มที่ จึงถือได้ว่าเป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับหลักการแห่งสิทธิมนุษยชนนั่นเอง.

๕ **สถานการณ์** เกี่ยวกับ **สิทธิมนุษยชน** ในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล : ก่อนหน้าที่พระพุทธองค์จะทรงประกาศศาสนา ชาวชมพูทวีปตกอยู่ภายใต้อิทธิพลความคิดและความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ การเมืองการปกครองส่วนใหญ่เป็นไปในระบอบราชาธิปไตย คงมีแต่แคว้นวัชชีที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม ส่วนสถานการณ์ทางด้านสังคมตกอยู่ภายใต้ระบบชั้นวรรณะ ที่เอื้อผลประโยชน์เฉพาะคนในวรรณะสูง ส่วนคนในวรรณะต่ำเสียเปรียบทุกด้าน สิทธิในทางด้านการศึกษา ก็ตกอยู่ในกำมือของคนในวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์ ถ้าคนวรรณะต่ำจะใฝ่รู้บ้างก็จะถูกกีดกันและลงโทษอย่างรุนแรง มีหน้าซ้ำยังมีการใช้ชีวิตคนในวรรณะต่ำเป็นเครื่องเช่นสังเวชนาต่อเทพเจ้าอีกด้วย ครั้นเมื่อพระองค์ทรงประกาศศาสนา ก็ทรงประดิษฐ์คำสอนให้เหมาะกับการปกครองแต่ละรูปแบบ ทั้งนี้เพื่อหยิบยื่นคืนสิทธิให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง ทรงประกาศต่อต้านการแบ่งชั้นวรรณะ ทรงให้สิทธิและโอกาสในทางการศึกษาแก่ชนทุกหมู่เหล่า ทรงประกาศยอมรับความสามารถของสตรีเสมอบุรุษ นอกจากนี้ยังทรงต่อต้านพิธีเช่นสรวงบูชาที่เบียดเบียนชีวิตอื่น ตามที่กล่าวมานี้จึงถือได้ว่าในหลักธรรมคำสอนของพระองค์ล้วนเป็นการหยิบยื่นคืนสิทธิแห่งมนุษยชนทั้งสิ้น.